

A
háború okozói

*Írta :
Ágoston Péter*

Budapest, 1919
Népszava Könyvkereskedés Kiadása
VII., Erzsébet-körút 35.

Világosság- nyomda, Budapest, Conti-utca 4.

ELŐSZÓ

A történelmi materialista fölfogás szerint a történelmi fejlődés fázisaiért egyes embereket nem lehet felelőssé tenni; de felelőssé lehet tenni az egyes embereket a történelmi materialista fölfogás alapján is azért, hogy ők ezt a fejlődést előmozdították-e vagy akadályozták. Éppen úgy felelnek az egyesek azért is, hogy a saját helyükön a közjót vagy egyéni érdekeiket szolgálták-e.

Ennek a könyvnek csupán az a célja, hogy azt a kérdést tisztázza: mennyiben felelős a múlt rendszer és annak képviselői azért, hogy a társadalom fejlődésének ezt a mai fázisát csak vértengeren keresztül érték el?

Azokról az okokról, amelyek ide vezettek külön könyvben szándékozom foglalkozni. Ezért ez a könyv némileg egyoldalú s mindenesetre hiányos is. Ha mégis közzéteszem, teszem ezt a kérdés fontosságára s aktuális voltára való tekintettel.

Hogy a könyv főleg a központi hatalmaknak a háborúban való bűnrészességét fejtegeti és sok helyt; figyelmen kívül hagyja az ántánt államférfiúinak szerepét, annak oka nem csupán az a meggyőződésem,

hogy ennek a háborúnak a központi hatalmak kormányzati rendszere és politikusai sokkal nagyobb inertekekben előidézői, mint az ántántbeliek, hanem az a körülmény is, hogy a mi főadatunk elsősorban a saját bukott rendszerünk hibáira rámutatni.

Budapest, 1919 március hó 17,

A szerző.

BEVEZETÉS.

A háború elején is, meg a háború végén is, legjobban az a kérdés foglalkoztatta a világot: *mi volt ennek a borzasztó öldöklésnek az okai*

A háború elején is megvolt ennek a kérdésnek az a mellézköngéje: *ki okozta a háborút?* de akkor ezt senki sem merte hangoztatni, ma azonban már nyíltan s hangosan vetik föl az utóbbi kérdést s inkább a háború okozóit, mint okait akarják megismerni.

Miután régen a háború előtt foglalkoztam már az európai militarizmus kérdésével s a háború folyamán szakadatlanul folytattam megkezdett tanulmányaimat, elhatároztam, hogy velük a nyilvánosság elé lépek. A fönti két kérdésre kerestem a választ már a háború előtt is, amikor azokat az okokat kerestem, amelyek a mértéktelen fegyverkezést földízték, mert az a két kérdés, hogy ki s mi okozta a háborút s az, hogy mi és ki a militarizmus oka, tulajdonképen ugyanaz a kérdés.

A háborúnak s a militarizmusnak egy a filozófiája: az erősebb joga. Ez a filozófia a háború alatt, nálunk a leghullámosabb pályát írta le. Volt idő,

amikor erre esküdtek az emberek, volt, amikor ennek érvényesülésétől remegtek. Volt idő, amikor megtagadták a kis nemzeteknek azt a jogát, hogy éljenek s most remegve gondolnak arra, hogy ezt az ő saját fölfogásukat az ellenség most rájuk alkalmazhatja.

A mások ügyeibe való avatkozás jogát követelte magának sok rövidlátó, de remegő aggodalommal tölti el a gondolat, hogy most, — mióta gyöngé lett. — az ő ügyeit mások fogják rendezhetni.

Λ tudósok sem voltak kevésbé ingadozók, mint a nagyközönség. Amíg győztek a fejedelmek, addig minden érdemet rájuk halmoztak, amióta a seregek fölláztak, azóta megtagadják őket. Az udvaroncok tábora *császári seregnek* nevezte a győző sereget s ma *népseregnek* nevezi, a hosszú háború alatt tönkrement, lerongyolt csapatokat.

A tudósok a mögé az olcsó magyarázat mögé vonultak, hogy a társadalomban, úgy mint a természetben, minden természetes lefolyású. A háború a társadalom fejlődésének jelensége. De bármennyit irtak is a háborúról, még azt a kérdést sem tisztázták eddig, hogy a háború csak jelenség-e, vagy pedig maga a társadalom szervezetében beállott rendellenesség-e? Maga a háború-e a baj, vagy pedig a bajok megjelenési formája?

Erre a kérdésre csak a történelemtudománnyal szövetkezett társadalomtudomány adhat feleletet. A társadalomtudomány ugyanis nem nézheti a társadalom jelenségeit csak fölületesen. Ha igaz az, hogy a múlt háborúi nagyrészt dinasztikus háborúk, ha igaz az, hogy a forradalmak is a társadalom szervezetében levő rendellenességek kitörései, akkor a tudomány szempontjából nem annyira világos a kérdés,

hogy okvetlenül megnyugtató feleletet adhasson, a konkrét háborúk okainak kutatása nélkül. Bizonyos ugyanis, hogy lehetnek dinasztikus háborúk, de bizonyos az is, hogy keletkeznek háborúk a társadalom szervezetében beállott egyensúlyozatlanságból, tisztán gazdasági imperializmusból.

Ha a mai háborúk egyedül a társadalom szervezetének egyensúlyozatlanságából támadnak, akkor fölmerül az a kérdés is, hogy a háborúnak oka gazdasági, nemzeti, hatalmi, ideologikus, vagy más-e?

Egyedül a szociológia útmutatása mellett tehát ezt a kérdést nem oldhatjuk meg. A történelem ennek a kérdésnek a megfejtője. A történelemnek is megvan azonban a logikája. A történelem logikája vezet arra a gondolatra, hogy törvényszerűségeket keressünk a társadalomban. De honnan van ez a törvényszerűség a történelemben? Az emberek cselekvésének logikus voltában.

A logika benne van az emberben s ez alapon állapítja meg a társadalom fejlődésének, fönnállásának törvényeit, az egyessel szemben pedig a logika mint felelősség érvényesül. A felelősség ma a társadalmi rend alapja. A gyermeket már erre neveljük, a felnőttnek eszerint kell élnie. Csak az állam férfiak ne legyenek felelősek!

Ha valaki meggyújtja a szénakazlat, akkor megbüntetik még akkor is, ha nem terheli szándékosság. Ha az államférfiak éveken és évtizedeken át fölhalmozzák a robbanó anyagokat és aztán szándékosan fölgyújtják s a robbanás milliókat pusztít el, akkor az elkerülhetetlen törvényszerűség vagy Isten nevének hangoztatása közben a tömeg bámulata mellett vonuljanak el a hatalom polcáról s a kitüntetések

súlya, alatt roskadjanak le s ne büntudatuk roskassza őket össze?!

Olyan könnyű azt mondani, hogy nincs felelős. Pedig van, mondta Ferenc József, amikor erről a kérdéstről az egyik nagykövettel beszélgetett: „Mindenkor olyan kellemetlen véletlen okozza a háborút, amelyet az emberek meggondolatlansága, tapasztalatlansága idéz föl. Nem áll, hogy a háborút nem lehet megakadályozni. Elegendő a megakadályozásra az önuralom és nyugodt ítélet.”

Ferenc Józsefnek ezt a véleményét a háború előtt sokszor idézték, amikor békeszeretét bizonyítani akarták. Bármennyire tudománytalannak tűnik is ez a megállapítás, bizonyos, hogy annak igazságát megtagadni nem lehet. De a tudománytalanság talán már ott kezdődik, amikor a háborút csak abban látjuk, hogy az ágyuk szólnak, de nem látjuk már abban is, hogy százezrek egyedül azért dolgoznak és élnek, hogy fegyvereket készítsenek.

Éppen olyan ez, mint amikor a gyűlöletet csak akkor látjuk meg, amikor a seregek egymást gyilkolják, de nem akkor, amikor népekről szabad roszzat mondani, írni.

A tudomány megtanított arra, hogy a munkások bérért, annak az utolsó munkásnak a bére határozza meg, akire a termelésnél még szükség van; a tudomány megtanít arra, hogy az államok fegyverkezését annak az államnak a fegyverkezése határozza meg, amelyik legjobban fegyverkezik, mert ha a többi nem követi, akkor kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a jobban fegyverkező leveri.

A háború előtti kor történelme annak a kutatása, hogy melyik állam miért fegyverkezik és miért szö-

vetkezik, miért dolgozik? Ha ezekre a kérdésekre megadtuk a választ, akkor megadtuk arra is, hogy melyik állam, melyik kormány, melyik fejedelem okozta a háborút.

Meg keli itt bevezetőül jegyeznünk, hogy a történelem törvényszerűsége dacára, az apró eseményekben törvényszerűséget találni nem mindig lehet. Meg kell jegyeznünk, hogy történelmi törvényszerűséget a diplomácia történetében szintén nem találhatni, mivel a diplomácia az uralkodók megbízottjainak egyéni mesterkedése, fondorlata, amely vezethet oda, hogy milliók elpusztulnak, de a népek sorsa mégsem a diplomácia okozta összeütközésektől függ, hanem a törvényszerűség kérlelhetetlen parancsai alatt áll.

Aki ezt a könyvemet elolvasta, csodálkozva fogja kérdezni, hogy mik épen lehet az, hogy az események összeállításából a törvényszerűséget megállapítani nem lehet? Azért nem, mert ez a könyv *csak a felelős egyéneket* keresi, csak azzal a kérdéssel foglalkozik: *kik voltak a háború okozói?* Nem személy és név szerint foglalkozik ezzel a kérdéssel, hanem általánosságban, amennyiben az emberek alkotta és támogatta rendszernek a háborúhoz vezető intézkedéseit földeríti. Erre a célra a legalkalmasabb a diplomácia történetének tárgyalása.

Amikor egyesek és vezetők felelőségéről szólunk, akkor természetesen nem keressük a törvényszerűséget. A törvényszerűség többé-kevésbé szükségszerűség és így a felelőséget megszünteti. Nem lehetett céлом, hogy az emberek bűnét mentegessem.

Egy másik munkám volna hivatva a káboru okait földeríteni. A háború okai közt már nem szerepelnek az egyes emberek és ezek felelősége,

hanem azok a körülmények, amelyek a mai termelési rendnek megfelelő állami berendezés folytán, a dinasztikus érdekek szolgálatán kívül a gazdasági érdekek szolgálatára is fölhasználják a legfőbb állami hatalmat. Es a második kötet majd ezután lát napvilágot, ha a háború okozta papirhiány megszűnik.

I. rész.
A HATALMAK CSOPORTOSULÁSA.

I. FEJEZET.

A hármasszövetség és a francia-orosz szövetség.

1. §. A diplomácia és a népek.

Az állam a tömeg szemében nagy templom, amelynek szentélyében a papok helyett a diplomaták irányítják a szellemek haragját vagy barátságát. Működésük éppen olyan misztikus és érthetetlen, mint a bővölöké és szellemidézőké. Vannak olyanok is, akik az aranyruhás diplomaták működését a természet jelenségeihez hasonlítják és úgy nézik, mint a felhők szeszélyes, érthetetlen játékát az égbolton. Másoknak a diplomaták működése az államok sorsát intéző istenek színes játéka. Kevesen vannak, akik emberi munkának nézik a diplomatákét is és eszerint értékelik. De megint sokan vannak, akik lenézik a diplomaták jelentőségét és azt hiszik, hogyha ezt a lenézést rendszerbe foglalják, akkor a diplomaták működését hatástalanná tették. A lenézés azonban éppen olyan helytelen, mint az a hit, hogy a társadalom eseményeinek mindig cselekvő okai az államférfiak.

Amilyen mértékben mármost a történelem és a társadalomtudomány a társadalom törvényszerűségeit földeríti, olyan mértékben jutunk közelebb fejlődése és a benne észlelhető jelenségek megértéséhez

is. De mert az ember célkitűző gondolkozását megtagadni nem tudja, a történelmi események és társadalmi jelenségek magyarázatánál is az a cél dönti el kinek-kinek állásfoglalását, hogy milyen céllal fog a jelenségek és események magyarázatához.

Mindent átfogó és mindenben keresztüllátó elme eddig nem volt és ha lett volna is, megértetlenül élte le életét és haladt végig élete pályáján. Tömegek sok okot egyszerre meglátni képtelenek. Csak az olyan elméletek hódíthatnak meg nagy tömegeket, amelyek egy okra vezetnek vissza minden jelenséget. A háború előtt éppen úgy, mint a háború alatt a fajelmélet és a történelmi materializmus hódította meg a legtöbb elmét.

A háború alatt a képzetek alaposan összezavarodtak. A történelmi materialisták nagyrésze a fajelmélet közhelyeit emlegette és sokan a fajelmélet hívei közül átnyergeltek a materialisztikus magyarázatra.

Az egyik táborban éppen úgy, mint a másikban elűzték maguktól az események magyarázatának sok niás eszközét, mert kényelmetlen volt és mert nem gondolták meg, hogy a fajelmélet is igaz lehet, hogyha más tényező nem játszik bele az eseményekbe, mint a faji tényezők és még inkább igaz a történelmi materializmus, hogyha egyedül a termelés rendszere hat. Csakhogy eddig a történelemben sehol sem hatott egyedül sem az egyik, sem a másik tényező és így nagyon érdemes azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy mire képes az uralkodó kormány, a neki alárendelt bürokrácia, diplomácia, militarizmus, a termelés rendszere mellett és adott faji tulajdonságok hatása alatt.

Minden elméleti vitatkozás helyett elegendőnek tartom álláspontom támogatására rámutatni arra, hogy a nem demokratikus államokban az államkormányzat átalakítását, a diplomácia hatalmának megsemmisítését tüzték a modern fejlődés hívei zászlóinkra. Ezekben a követelésekben benne van annak

az elismerése, hogy ezek a tényezők eddig erőt és hatalmat jelentettek. Mert hiszen használhatatlan és fölösleges intézmények fölött csak nem akarnak hatalmat gyakorolni?!

Ha egyetlen pillantást vetünk a világháború előtti Európa térképére, lehetetlen meg nem látnunk, hogy az államok legnagyobb része nem faj, nemzet vagy gazdasági érdekek szerint keletkezett és maradt fenn, hanem összetartotta az uralkodóház. Európa legtöbb állama dinasztikus állam volt. A különböző nemzeteket, a különböző gazdasági rendszereket igénylő népeket összetartotta az uralkodó személye.

Az uralkodóház volt az állani és így a hazának is a szimbóluma. A hazához való hűség és az uralkodóhoz való hűség egy. A haza határain belül a külön nemzeti érdek, a külön gazdasági érdek nem érvényesülhetett, mindenkinek „Istennel a királyért és a hazáért” kellett élnie és halnia.

Valamikor a nemzetből nőtt király legalább nemzetbeli volt és így ennyiben közelebb volt a néphez. De soha uralkodó gazdasági érdekei szempontjából nem volt a munkástömegek érdekével állandóan összenőve.

Főnt elérhetetlen és láthatatlan magasságban trónoltak az uralkodók és körülöttük legbensőbb embereik közt pókók módjára, de acélszálakból szőtték azokat a kálókat a diplomaták, amelyekbe nagy seregek akadtak bele és pusztultak el.

És az események forгатagában vájjon hányan állhattak meg, amikor az állami hatalom ereje őket a harctérre sodorta: hogy meggondolják, hogy miért is kell nekik most másokat megölniük?!

Még élnek számosan azok közül, akik a porosz-osztrák háborúban részt vettek és ugyanazok ellen emeltek akkor fegyvert, akikkel most szövetségben állottak. De még olyanok is élnek számosan, akik a porosz-osztrák háború előtt is szövetségesekként harcoltak a németekkel, illetve poroszokkal a seüleswig-holsteini háborúban.

Tagadhatatlan, hogy a porosz osztrák háborúk oka a németységnek egy állami szervezetben való egyesítése iránti törekvés volt. De vajjon ez befejeződött-e már és vajjon nem lehet-e félni, néni kell-e félni újabb összeütközéstől és ha igen, a nép rokonszenve és ellenszenve olyan könnyen kormányozható-e?!

Ez a sok fölvethető és magától fölvetődő kérdés teszi, hogy a diplomácia tevékenysége valami érthetetlen mesterkedésnek látszik. Ezért lehetetlennek tűnt sokak szemében, akik az emberek önmaguk kormányozta társadalmi szervezetet szerettek volna a dinasztikus állani helyébe tenni, hogy ezt néhány ember meg tudja akadályozni.

Ez a törekvés a háborúig nem sikerült. Most szemünk előtt történik a fejlődés a régen óhajtott irányban. Mert mégegyszer le kell szögeznünk azt a tényt, hogy az a sok elmélet, amely a tényékké] nem számolt, tulajdon képen arra való volt, hogy abban az irányban csináljon propagandát, amely irányban az elmélet kieszelője az emberi boldogságot kereste.

Mint ahogyan az abszolút uralom, a dinasztikus állam, úgy a diplomácia is csökevénye a középkornak, amelynek befolyása és jelentősége csak akkor szűnik meg, amikor az az államszervezet, amelynek szüksége van rá.

De hiszen voltak már a háború előtt is demokratikus államok és voltak köztársaságok! Voltak, de amint ezeknek az államoknak fegyverkezési tempóját a leggyorsabban fegyverkező állani diktálta, úgy erőszakolta rájuk diplomáciáját is, amely titkos szövetségekkel, dinasztiaiák összebarátkozásával tönkretethette volna őket. A dinasztiaikra nézve mindenha kellemetlen szomszédság a köztársaság; az autokráciákra kellemetlen szomszédság a demokrácia.

Mint ahogyan a magas hegyek hideg légárama állandóan leszáll az alul lévő völgyekbe, úgy száll le az autokrata dinasztiaik hideg önző érdeke a népekre.

Be amíg a hegyek alján lakó nép ezen csak úgy változtathat, lia elvándorol, addig a trónok felől jövő hideg ellen a magasban lakók eltávolításával is segíthet. Csakhogy ezt eddig nem tudta.

2. §. A Habsburgok belső és külső politikájának iránya.

(I. *A Habsburg és Hohenzollern vetélykedés.* — II. *A Habsburg és Hohenzollern kibékülés belső indokai.* — III. *A Habsburgok, külpolitikájának iránya.*)

I. A XIX. század harmadik tizedétől kezdve Európa állandó tűzfészkei a Habsburg és Hohenzollern uralom alatt álló területek voltak. A kialakulóban levő Németország és a birtokáért küzdő Habsburgok és Hohenzollernek vetélykedése minduntalan nyugtalanságot okozott. Ugyanolyan szerepe volt akkor a német területeknek, mint később a szlávok lakta országoknak. Mint itt, úgy Németország területén is az uralkodóházak istáptolták ezeket a törekvéseket és ők álltak hol az események előterében, hol pedig azok háttérében.

Napoleon bukása után 1815 június 9-én az osztrák császár elnöklete alatt megalakult a német „Bund”. Ennek a tagjai a német fejedelmek; a szabad városok; az osztrák császár és a porosz király azok után a német tartományok után, amelyek azelőtt a német császársághoz tartoztak; a dán király Holstein és Lauenburg után; a németalföldi király Luxemburg után. A szövetség ügyeinek vitelét a Majna melletti Frankfurtban székelő szövetséggyűlésre bízták.

A német fejedelmek közötti elsőség kérdése a Habsburgok óhajtása szerint oldódott meg. A Bund elnöke az osztrák császár lett. Ez a külső és egyedül családi hiúságon alapuló egyesülés nem elégíthette ki a valóságos egyesülésre törekvő német nemzetet, amelyben a XIX. század második tizedétől kezdve

olyan erővel lépett föl a nemzeti összetartozás tudata, hogy minduntalan összeütközésbe hozta ti Habsburgok érdekeivel, törekvéseivel, megértésével.

A Bund élén álló Habsburgok öntudatlanul is érezték, tanácsadóik talán meg is értették, hogy a német hazafiaknak az a törekvése, hogy az összes német tartományok egy államban egyesüljenek, azt jelenti, hogy az osztrák császárnak nem lesz hatalma Németországban. Már pedig a Habsburgok nem tudták elfelejteni, hogy ősök voltak a német-római császárok. Nem tudtak belenyugodni az elmúlásba. Ezért a német nemzeti egységre való törekvéseket a haza és a trón ellen elkövetett bűntetteknek minősítették és a német egység vezetőit börtönbe vetették. A Habsburgok és tanácsadóik szemében az uralkodóhoz való hűség s a meglévő állapot fönntartása: a hazaszeretet,

A német fejedelmek közül csupán a Hohenzollernház tagjai gondolhattak arra, hogy a Habsburgok elsőségét vitássá tegyék. Egyelőre azonban nem voltak elég erősek arra, hogy a többi német fejedelemmel a maguk elsőségét elismertessék és ezért még ők sem óhajtottak változást. De mert az egyesülésből rájuk háramolható előnyöket hamar fölismerték, a német tartományoknak legalább gazdasági egységbe való külön tömörítésén dolgoztak és ezt 1833-ban meg is valósították, amikor a *vámszövetséget* létrehozták.

Ebben a vám szövetségben ugyanis a Habsburgok tartományai nem voltak benne. Ez a körülmény megkönnyítette a német nemzeti egységre törekvők munkáját, amely a francia forradalom hatása alatt 1848 május 18-án az első német *nemzetgyűlés* összehívásához vezetett.

A nemzetgyűlést a német forradalmi *előparlament* és nem a fejedelmek hívták össze, de a fejedelmek és elsősorban a porosz király, IV. Frigyes Vilmos elismerték. Az elismerés háttérében a német császárságnak a Habsburgok kizárásával való megalapításának terve volt. A nemzetgyűlés meg is va-

lasztotta őt német császárnak és ő ugyanúgy utasította vissza e választást, mint ahogyan Caesar annak idején a koronát. Előbb tárgyalni akart a kormányokkal. Közben azonban fölsozlott a nemzetgyűlés.

De IV. Frigyes Vilmos ekkor már nem tett le egészen arról a tervről, hogy német császár legyen. Még 1849 május 26-án a szász és hannoveri királlyal megkötötte a „háromkirály szövetséget”. Ezt akarta terveihez fölhasználni. E tervek szerint az összes német államok egységes szövetségre lépnek. A német Unióban ugyan nem volna benne az osztrák császár, de a német Unió szövetségre lépne vele.

Metternich hercegnek, a Habsburgok külügy-miniszterének sikerült a hannoveri és szász királyt a porosz király szövetségéből elvonni. IV. Frigyes Vilmosnak volt azonban a badeni, mecklenburgi, braunschweigi és anlialti herceggel katonai konvenciója arra az esetre, ha a Habsburgokkal kenyértörésre kerül a sor. Ezért nem mondott le terveiről és továbbra is támogatta a forradalmi nemzetgyűlést, de a Habsburgok a délnémet államokkal egyetértve újra összehívták a frankfurti szövetségtanácsot. A porosz királynak nem maradt volna más hátra, mint fegyverre bízni a döntést. Ezt IV. Frigyes Vilmos nem akarta vagy inkább nem merte. 1850 november 29-én aláírta Olmützben azt a szerződést, amelyben lemondott terveiről és a német alkotmány kérdésében való döntést a német miniszterkonferenciára bízta.

A porosz király vereséget szenvedett, de mint ahogyan IV. Frigyes Vilmos az angol nagykövet előtt kijelentette, ez Németországra nézve a legnagyobb szerencse volt. Kétségkívül azt gondolta, hogy a német egység az ő veresége révén hamarabb meg valósuk Nem is szűnt meg titokban ebben az irányban dolgozni és a Habsburgok tekintélyét önerejét csökkenteni, a saját függetlenségét pedig ki-domborítani. E terveinek megbízható letétemnyese volt öccse Vilmos porosz herceg.

Amikor 1859-ben a Habsburgok és Piémont közt kitört a háború, Poroszországban Vilmos porosz herceg, mint régens tartotta kezében a hatalmat, mert IV. Frigyes Vilmos porosz király ekkor már beteg volt. Ez a Vilmos, a későbbi császár, öntudatos és az eszközökben nem válogató férfiú volt. Amikor ugyanis 1848-ban kitört a forradalom, aláírta az alkotmányos rendeletet, utóbb már azt tanácsolta a királynak, hogy katonasággal verje le a forradalmat. Emiatt olyan népszerűtlen lett, hogy el kellett mennie az országból. Amikor hónapok múlva visszatért, a polgári elemek kibékítése céljából belépett a porosz alkotmányos nemzetgyűlésbe, de munkálataiban soha részt nem vett. Sőt e belépés után ő verte le a badeni és pfalzi forradalmat. 1849 óta a rajnai tartomány és Westfália katonai parancsnoka volt, 1858 október 7-ike óta, amikor bátyja IV. Frigyes Vilmos megbetegedett, régens volt.

Vilmos porosz herceg az 1859-ben Ausztria és Piémont közt kitört háborúban csak oly föltétel mellett ígért segítséget az, osztrák császárnak, ha a német birodalmi sereg fővezérséget a »szászár rábízza. Ezt a császár nem akarta és inkább békét kötött 1859 július 11-én Villafrancán az olaszokkal s lemondott Lombardiáról. A hadsereg vezetése nem hiúsági, hanem hatalmi kérdés volt, mivel a porosz király Piemonttal megegyezett volt a háború előtt s Vilmos ürügyet keresett arra, hogy mikép térjen ki a német Bund-ból folyó kötelességteljesítése alól.

Ez a Vilmos porosz herceg 1861 január 2-án bátyja halála után trónra lépett és Königsbergben mint *kizárólag isten kegyelméből való király* maga tette a fejére a koronát.

Vilmos porosz királynak legelső dolga volt a hadsereg átszervezése és új lőfegyverekkel való felszerelése. Emiatt a parlamenttel állandó összeütközései voltak, míg végre 1862-ben Bismarckra bízta a kormányt. Bismarck megfelelt a várakozásnak.

Amikor 1863-ban Ferenc József császár bizonyos

reformok megvalósítása céljából Frankfurtba összehívta a szövetségtanácsot, Vilmos nem ment el. Ezután csakhamar gyors egymásutánban következtek az események. A Dánia elleni háború, amelyben még egymás mellett haladnak a császárral. De amely néhány óra után Vilmos és Bismarck már mind merészebben lépnek föl a császárral szemben. A gasteini konvencióban Vilmos és Bismarck kieroszakolják Lauenburgot (1865 augusztus 14), Schleswig-Holsteinen pedig a Habsburgokkal megosztottnak, Vilmos meg szállta Schleswiget, a császár viszont Holsteint kapta.

A hatalmi kérdésnek ez a rendezése volt azután az ürügye a császár és a porosz király közti összeütközésnek, az oka azonban a Hohenzollernek és Habsburgok közti versengés volt. A Hohenzollernek, mint új hatalom, csak az új erőkre, az alsó rétegekre, a németiség tömegeire támaszkodhattak. A császár a Bundban egyesült fejedelmekre, a porosz király a német népre támaszkodva akarta a kérdést megoldani. Bismarck útján Vilmos az általános választójog alapján összeülő szövetségtanácsot követelt, mert tisztán látta, hogy a német egység föltartóztathatatlannul közeledik megvalósításához és ezért a császárság, amelynek népei idegenek, nem maradhatnak meg a szövetségben. Ferenc József ezt ellenezte, mert ő a Bundban is az arisztokráciára támaszkodott.

A császár diplomatái látván, hogy Bismarck, a porosz király miniszterelnöke a képviselőházzal a fegyverkezés miatt viszályban van, elég erősnek hiszik magukat arra, hogy Vilmosnak kellemetlenséget okozzanak és háttérbe szorítsák. A császár tanácsadói csak azt látták, hogy a német és osztrák magas arisztokrácia mennyire haragszik a porosz királyra azért, mert a gasteini konvencióban megfosztották az augustenburgi herceget Schleswig-Holsteintől. A császár és tanácsadói számára az arisztokrácia volt a világ és ezért Ferenc József elhatározta, hogy Schleswig-Holstein birtokának kérdését a gasteini konvenció ellenére rábízta a Bund dön-

tésére.

Vilmos porosz király azonban kijelentette, hogy ez a gasteini konvenció megszegése s csapatokat küldött Hölsteinba, amelyek az ottani osztrák csapatokat elkergették. Erre a császár a frankfurti szövetségtanácsban 1866 június 11-én a szövetség hadainak mozgósítását indítványozta, amit 9 szóval 6 ellen ki is mondtak. Ez a határozat hadüzenet volt Vilmos ellen, aki erre azzal a kijelentéssel felelt, hogy az eddigi szövetségi szerződést megszüntetnek tekinti, de a császár kizárásával a többi fejedelmekkel hajlandó új szerződésre lépni. Ezt az ajánlatot a császárral szövetséget kötött fejedelmek nem fogadták el.

Vilmos régen előkészítette ezt a háborút is s ezért véd- és, dacsövetségre lépett Olaszországgal, hogy kétfelől egyszerre támadhassa meg a császárt. Vilmos tervszerűen járt el s amikor a háború a császár és a porosz király közt kitört, ugyanakkor Olaszország is hadat üzent. Az előbbi háború nyilván dinasztiai háborúja az elsőbségért. S ha mégis Ausztria és Poroszország háborújának nevezik, az csak azért van, mert ennek a népe vérzett s fizette a háború költségét. De közvetve ez is előmozdította a német egységet, épp úgy, mint ahogy elősegítette az olasz egységet.

1866 július 3-án Sadovánál Königgatz közelében megverték az osztrák császár hadseregét. Augusztus 1-én megkötötték a prágai békét, amely szerint a császár kilép a német Bundból, lemond Schleswig-Holsteinről, Velencét átadja az olaszoknak s Ausztria 20 millió tallér hadisarcot fizet.

II. A prágai békének első s legfőbb föltétele, hogy a császár kilép a Bundból, vagyis lemond arról, hogy német fejedelem maradjon. Amíg az osztrák császár ezt az ígérését megtartja, addig nem veszélyezteti a porosz király hatalmát s elsőségét, amely rövid idő múlva kellett, hogy a porosz királynak juttassa a császári koronát.

Csakhogy az abszolutisztikus Habsburg-dinasztia csak azt ígérhette meg, hogy országaira nézve lép ki a németiségbe)]. Saját magára nézve lényegében benne maradt, mert saját németiségét nem tudhatta megtagadni. A Habsburgoknak századokra visszamenő hagyománya, hogy ők a legelső német fejedelmek. Elképzelhetetlen, hogy addig, amíg népeik nem lesznek szabadokká, törekvéseikről lemondva egészen mást, sőt éppen az ellenkezőjét csinálják annak, amit őseiktől hagyományként, mint lelkük leghőbb vágyát s ideálját kapták. Az uralkodó Habsburg-ház és népeik közt ebből annál inkább összeütközéseknek kellett keletkeznie, mivel elkerülhetetlen volt, hogy *a német s olasz egységre való törekvések megálljanak a Habsburg-monarchia határán*, de elkerülhetetlen volt az is, hogy a Monarchia többi népei körében ne éledjenek egységre való törekvések.

E szembenálló törekvések közül a Habsburgok törekvése egyelőre erősebb volt s így elsősorban ez határozta meg a Habsburg-monarchia politikáját.

Ez befelé éppen úgy, mint kifelé autokrata. Kifelé, mert egyedül a dinasztia érdekeit tartja szem előtt, befelé, mert a népek minden mozdulatára attól kell félnie, hogy szembehelyezkednek a dinasztia törekvéseivel. A Hohenzollernek külső politikája éppen úgy csak a dinasztia érdekét nézi, de ez a politika hosszú úton látszólag együtt halad a német nép érdekével. Tulajdonképen ez az azonosság vagy rokonság nincs is meg, mert a német nép érdeke minden németnek egyesülése volna, amit később már a Hohenzollern-ház akadályoz meg azzal, hogy fönntartja a Habsburg-monarchiát. Befelé a német politika demokratának látszik, amennyiben az egész németiségnek választójogot ad a birodalmi gyűlési képviselők választásánál, de nem demokrata, mert a nép sorsát intéző egyes államok törvényhozó testületeibe nincs meg ez a választójog s nincs befolyása

a német birodalom legfőbb szervében a *Bundesrat-ra*. Az általános választójog tulajdonképpen a német egység szimbóluma, de nem eszköze, mivel az autokrata császári hatalommal szemben a berlini Reichstag nem képvisel erőt s hatalmat. A német egység a németek összességének általános akaratából és törekvéséből született s ezt az általános s egységes, akaratot használta föl a Hohenzollern-dinasztia a saját céljaira, hogy a németséget a maga egészében magához kösse, az általános választójogban megteremtette azt a köteleléket, amely hozzákötötte. A hatalmat azonban magának tartotta.

Poroszországban s a Németbirodalomban tehát éppen olyan kevésbé van a népnek a birodalom sorsára s így politikájára befolyása, mint Ausztriában, de a Hohenzollernek autokrata uralmi formája már fölvette a demokratikus mázt.

Ausztria császára a Hohenzollernekkel való küzdelemben 1860 október 20-án kiadott októberi diplomával szintén be akarta uralmát demokrata mázzal vonni, de ez nem sikerült. Az októberi diploma szerint a birodalom tartományai külön tartomány gyűléseket s az ezekből választott Reichsratban központi törvényhozó testületet nyertek volna. A diploma megígérte, hogy széleskörű autonómiát fognak kapni.

Ez a kísérlet nem sikerült s akkor 1861-ben a februári pátensben olyan Reichsrat szervezésével tettek kísérletet, amelybe közvetlenül választották volna a képviselőket. Ezt a Reichsratot május 1-én ugyan megnyitották s három ülészen át együtt is tartották, de hiányoztak belőle a magyar, horvát, olasz képviselők s később eltávoztak belőle a cseh képviselők.

Szervezetében ez a Reichsrat az öszsbirodalom népképviselőinek gyülekezete volt, amely arra szolgált, hogy a népekre kivetett adókat a népképviselőkkel elfogadtatva, ezeket önkéntes adók jellegével

ruházza föl. Törvényjavaslatok fölött ugyan szintén volt joga szavazni, de csak amennyiben erre nézve a császár megkérdezte. Meg kell ugyanis jegyezni, hogy Ausztria pénzügyei az 1859. évi olasz háború után olyan zavarba jutottak, hogy a pénzügyi egyensúly fönntartása csak a legnagyobb nehézségekkel sikerült.

A császár minden kísérleténél a vezető szempont az volt, hogy tartományai elnémetesítését biztosítsa. Amikor Magyarországra nézve föl kellett adnia ezt a tervet, akkor a politikai befolyás legkülönbélebb eszközeivel iparkodott a törvények apró rendelkezéseivel és az egyeseknek nyújtott előnyökkel rávenni a magyarokat arra, hogy mégis megtanuljanak németül. Az osztrák örökös tartományokra nézve pedig fönntartotta régi politikájának minden vezető elvét.

Azután, amikor a magyar kiegyezési törvényeket elfogadta, Csehországban az osztrák minisztérium a legkegyetlenebb módon üldözte a cseh nemzeti törekvéseket s ha közben akadt a nemzetiségekkel megegyezést kereső minisztérium, vagy miniszter, ezt elbocsátotta. Azok a törekvések voltak kedvesek az udvarnak, amelyek a németesítést szolgálták, mint a Giskra-féle, aki mint miniszterelnök 1870 március 20-án olyan választójogi törvényt terjesztett elő, amellyel a németiségnek Biztosította volna a Reichsratban a többséget. Hogy ez milyen jogfosztást jelent, azt eléggé illusztrálja az a tény, hogy az örökös tartományok lakosságának csak 36.05%-a német. A törvényjavaslat törvénné válását a lengyel, szlovén és olasz képviselőknek a Reichsratból való távozása akadályozta meg, amire az udvar megijedt.

Ekkor egészen váratlanul Hohenwart gróf elnöklése alatt olyan minisztérium következett, amely a « örökös tartományok föderalisztikus alapon való szervezését akarta megvalósítani. Be mert Andrássy gróf magyar miniszterelnök kijelentette, hogy az örökös tartományok föderalizálása árt a dualizmusnak,

a császár a tervet elvetette s Hohenwart 1871 október 26-án lemondott. Nein is kerestek többé irtat s módot a nemzetiségek jogainak elismerésére a Monarchiában.

A magyar miniszterelnöknek döntő szerepe volt az osztrák örökös tartományok népeinek jogfosztása körül.

A császári abszolutizmus s a régi rendiségből a jogfolytonosság alapján keletkezett magyar alkotmány az idegenajkúakkal szemben ugyanazt az elnyomást jelentette. A magyar alkotmány csak azt jelentette, hogy a régi magyar nemesség és a vele egyesült honoratior-osztály joghoz jutott. A régi nemesség és az új honoratior-osztály magyar volt. Ennek tehát immanens érdeke volt a magyar nyelv elsőbbségének biztosítása. Nem Magyarország, hanem a magyar úri osztály kapott alkotmányt. A magyar népnek is rokonszenves volt ez, mert bosszúvágyát is kielégítette, azért, hogy a szabadságharcban a nemzetiségek rövidlátón ellene fordultak.

Ebben a nemzetiségeket elnyomó gondolatban találkoztak a magyar urak az osztrák bürokráciával, katonai nemességgel s udvari körökkel, amelyek mind az uralmukat féltették. Így lett aztán a dualizmus fönntartása az uralkodó németek és magyarok jelszava és csatakiáltása.

Miután azonban az uralkodóház mégis csak német, tehát a német volt a kedvesebb s ebből aztán számos féltékenység keletkezett a két uralkodó nemzet között. Ilyenképen egymással sem éltek jó barátságban és a nemzetiségekkel sem. Az osztrák-magyar monarchiában állandósult a bellum omnium contra omnes s a politika apró parlamenti és udvari intrikákká sülyedt és senki sem akarta észrevenni, hogy a Monarchia a megsemmisülésbe fut.

Az uralkodó és a kormány a magasságos kormányzésekben nem látta, hogy birodalma foszlik s ezért újabb s újabb tartományok szerzésével akarta magát kárpótolni az olasz háborúban elvesztettekért

ahelyett, hogy a meglévők összetartásával foglalkozott volna. A kormányok az udvar közelében látták a boldogságot. Az uralkodóosztály az uralkodást öncélnak tekintette. A nemzetiségek pedig gyűlölettel gondoltak mindenkire, aki nem közülök való.

Ez a belső ellentét megnyilvánul minden kisebb és minden nagyobb politikai mozgalomban. Megnyilvánul abban, hogy 1873-ban mégis olyan választási törvényt kénytelenek csinálni, amelyik a 36% nemeinek abszolút többséget biztosít. Eszerint négy kúriában szavaztak a választók: a nagybirtokosok, vidéki községek, városok és kereskedelmi kamarák.

Bármennyire kedvezett is a németeknek ex a választójog, a Reichsrat tagjainak egyharmada mégis nemzetiségi volt. Ezek közt a csehek elejétől kezdve a leghatározottabb németellenes állást foglalták el. A csehek ugyan két pártra oszlottak: az ifjú vagy radikális és az ó vagy mérsékelt csehekre, de a német törekvéseknek mindegyik ellenzéke volt.

Ausztriában a nemzetiségi ellentéteken kívül a klerikalizmus és fölvilágosodottság ellentétességéből is számos súrlódás keletkezett, amely egészen az uralkodóházig éreztette hatását, mivel ez az utóbbi az egyháziakat állandóan pártolta, míg a viszonyokkal elégedetlenkedők a klerikalizmusban látták, a bajok egyik okát. Itt is 'az uralkodóház hagyományos Tallásos,sága volt az, amely szembe került a népek törekvéseivel. A nagybirtokosok s a vidéki községek kúriájából császárhú s nagyrészt klerikális elemek kerültek a Reichsratba, aminek látása folytán az uralkodóházban a klerikális irány s a fejedelemség azonosnak tűnhetett. A minisztériumok ugyan nem voltak parlamentárisuk, de azért a Reichsrat többségének óhajtásait mégis szem előtt kellett tartanom. Másrészt lassanként érvényesült a nemzetiségek törekvése is. Így az 1880-ban kiadott nyelvrendelet kimondja, hogy a nemzetiségi vegyes területeken a tisztviselők tartoznak a felekkel azok nyelvén

beszélni.

Ettől az időtől kezdve a nemzetiségek s különösen a csehek mind határozottabban küzdenek külön nemzeti jogaikért. Viszont a túlzó németiségnek is külön pártja keletkezett. A nyelvrendelet után tiz évvel, 1890-ben a nyelvkérdés újabb rendezésére tesz a Taaffe-minisztérium kísérletet, de eredménytelenül. Innen kezdve a nemzetiségi kérdés állandóan napirenden van. S emellett a klerikalizmus kérdése okoz állandóan zavart. Már 1888-ban Liechtenstein Alajos herceg azzal a javaslattal lépett föl a Reichsratban, hogy szállítsák le az iskolai időt, hogy tanító csak az lehessen, akit a püspök erre alkalmasnak tart. 1890-ben Schwarzenberg bíbornok hercegérsek meg azt követelte, hogy a középiskolákat klerikális szellemenben alakítsák át. S ha ezek a javaslatok nem is lettek törvények, de tápot adtak az alsó népben szunnyadó szenvedélyeknek és az antiszemita pártot rendkívüli módon megerősítették. Ennek ellensúlyaképpen erősödött a szociáldemokrata párt, amely a keresztényszociális jelzöt fölvelt antiszemitákkal fölvette a küzdelmet,

Ausztriának e belső zavarain kívül a Magyarországgal való viszonyból kifolyólag külön voltak olyan problémái, amelyek a nyugtalanságot fokozták. Az 1875 november 28-án kormányra került Tisza Kálmán kormányának legnagyobb föladata a kvóta-, vám- és bankszerződés volt. Nálunk különösebb zavarok nem voltak az országban, mivel a nemzetiségek saját jogaik érvényesítésével nem törődtek. Így volt lehetséges, hogy a liberális nemzetiségi törvényt nem hajtották végre. Ezzel szemben a magyarság sokkal hamarabb ébredt annak a veszélynek a tudatára, amely nyelvét a németesítő törekvések révén fenyegeti s ez volt a tulajdonképeni életlehetősége a függetlenségi politikának. Miután azonban a magyarság nagy rétegében, de a magasabb műveltségnek közt éppen sok a németül beszélő, a Németországgal való

szövetség lelki föltételei megtalálhatók.

A föderalizmus megakadályozása meghozta Magyarországnak a nyugalmat, megtartotta a Habsburgokban azt a tévhitet, hogy birodalmuk német jellegű. Ezt a hitet kétségkívül táplálta az a körülmény, hogy az osztrák örökös tartományok és Magyarország értelmiségének második nyelve általában a német; a nyelv révén a társadalmi berendezés, a tudomány s a műveltség is. Ezen a réven a különben is arisztokratikus német világnézet teljesen meggyökeresedett nálunk is. Miután pedig a tudat alatt állandóan ólt az az aggodalom, hogy a nemzetiségek részéről veszély fenyegeti a Monarchia két uralkodó nemzetét, tehát az uralkodóháznak az a törekvése, hogy birodalma visszaszerezze az elvesztett régi hatalmat s befolyást, találkozott azzal a törekvéssel, hogy olyan szövetségest keressen, aki az uralkodó két nemzetet s osztályokat a föltörekvő nemzetiségek ellen támogassa. Ezt a gondolatot állandóan táplálta a sajtó az Oroszországgal szimbolizált szláv veszedelem hangoztatásával. A magyar államférfiak nem tudták meglátni, hogy a szlávtság egyesülésére való törekvése a cárizmus nélkül is megvan, mert természetes éppen úgy, mint a németek és az olaszok egyesülése volt.

A népek törekvése már érvényesülni kezd az uralkodók törekvéseivel szemben, de csak lassan találja meg az útját s addig még az államférfiak, a diplomaták mesterkedései hatalmasabbnak látszanak, mint a népek ereje.

III. A villafrancai békében a Habsburgok elvesztették Lombardiát, a prágai békében elvesztették Velencét és a német Bundban a vezetést és tagságot.

¹ V. ö. erre Ágoston: A mi útjaink (1916) című munkában elmondottakat. L. különösen a munka 111 s köv., 131 s köv. lapjait.

A világtörténelem eseményei egyszerre mutatták az utat: Ki Olaszországból s ki Németországból!

Századokon át uralkodó családokkal azonban az emberek így nem szoktak beszólni s ezért a történelemnek ezt az erélyes szavát sem értették meg. A kényszerűség kituszkolta őket és dél felé szorította őket, de ebből a Habsburgok csak annyit vettek észre, hogy délen újabb területeket szerezhetnek. Azt nem vették észre, hogy az újabb területek a Monarchia szláv elemeit növelvén, a németesítő törekvésekkel föl kell hagyniok.

A Habsburgok talán azért sem értették meg a történelem erélyes szavát, mivel a történelem parancsainak végrehajtóiként a Hohenzollern-ház szerepelt. Az ősi császári ház tagjainak magasságáig nehezen hatolt el az új királyi család tagjainak hangja. De talán azért sem értették meg, mert a történelem intő szava azt mondta nekik: Legyetek szláv állam uralkodóivá! Ez a történelmi szó pedig ellentétes volt a saját maguk kitűzte céllal. Miután azonban mégis szereztek új szláv területeket, be kellett következnie az összeütközésnek.

Az államférfiakkal együtt az uralkodók is úgy tekintették a történelmi eseményeket, mint a saját cselekvésüknek országokra s népekre átvitt eredményét, ezért a XIX. század utolsó tizedeinek külpolitikájában még csak uralkodó házak szerepelnek. A szláv törekvéseket a Romanow, az eredményes németet a Hohenzollern, a látszólag eredményes német törekvéseket a Habsburgok neve takarja.

Ez az elnevezés annál jogosultabb, mert a népeknek ehhez a külpolitikának nevezett országszerzéshez semmi köze sem volt. Hogy az uralkodók s diplomatáik mégis meg tudták szerezni az új területeket, az azt bizonyítja, hogy az állam hatalmával a kormánygyeplőt kezében tartó a nép akarata nélkül s talán ellenére is rendelkezik.

De a nép már kezd megmozdulni, amit a legéle-

sebb szemű kormányférfiak észre is vesznek. Ezek közt elsősorban Bismarck, aki a porosz-osztrák háborúban gondosan ügyelt arra, hogy a Habsburg-házat meg ne alázza s ezért nem engedte, hogy a porosz seregek Wienbe vonuljanak, mivel tudta, hogy ezzel a Habsburgok tekintélyét a nép szemében tönkreteszi. Az uralkodók tekintélyének megtartása pedig közös érdeke az összes uralkodóknak. Ez a meggyőződés érlelte meg benne a háromcsászárszövetséget, amelyet akkor hozott össze, amikor az alsó rétegek mind hangosabban kezdtek jogot követelni.

Az általános választójoggal tévedésbe ejtett német nép ellen a német kormány a cár és az osztrák császár szövetségében látta a biztosítékot. S amikor 1872 szeptember 5 és 11-ike között Berlinben a három császár találkozott, azzal csinált köztük hangulatot tervének, hogy azt hangoztatta, hogy a munkásság erősödő Internacionáléjával szemben meg kell alkotni a császárok internacionáléját. Afféle új szövettséget gondolt Bismarck annak a mintájára, amelyet Metternich csinált volt.

Tervének könnyű volt megnyernie a császárokat, majd amikor a viszonyok változása folytán a cár nélkül folytatta politikáját, akkor is megóvni igyekszik a két császárnak a népre támaszkodó s mégis népellenes politikáját.

3. §. A Habsburgok Balkán-politikája.

(I. A Balkán az orosz-török háborúig. — II. A berlini kongresszus és Bosznia-Hercegovina okkupációja. — III. Bulgária.)

I. A balkáni népek nyelvi és vallási szempontból az oroszokhoz húztak s a török elnyomással szemben az orosz birodalomtól várták a fölszabadítást. A fölszabadításon nyelvi, vallási és politikai szabadságot értettek. Ez a török birodalomnak fölbomlasztásával vagy legalább is Európából való kiszorításával volt egyenlő.

Bismarck a balkáni népekkel nem törődött s nem is tudta, hogy azok is nemzeti eszmékkel vannak telítve,² nem látta a balkáni szláv és többi népek közti ellentéteket sem,³ csupán azt látta, hogy a Habsburgok akkor kezdtek lengyelbarát politikát csinálni, ami a Kaisernak és a cárnak kellemetlen s hogy erről a politikáról le kell mondaniok a cárral kötendő szövetség érdekében.⁴ A Habsburgok lengyelbarát politikája ugyanis a Hohenzollerneknek kellemetlen volt s ezért Bismarck arra törekedett, hogy a császárok figyelmét a munkások részéről fenyegető veszélyre fordítsa. Ami sikerült is s rábeszélésére megalakult a háromcsászárszövetség. Az orosz balkáni szláv agitáció olyan messze volt Németországtól, hogy nem törődött vele, de törődött az orosz gyarmatpolitikával, amely Ázsiában érdek összeütközést teremtett Oroszország és Anglia közt.

Bismarck messzelátása révén rövidesen tisztában volt azzal, hogy az orosz cári politika s a Hohenzollerneknek az a törekvést, hogy Angliát elvágják Indiától, a szigetországot egyaránt meggyöngítené.

A cárság képviselte a német császárság keletkezése idején az angolelles politikát. Ezért foglalt állást Anglia Törökország fönntartása mellett. Hogy Oroszország ne juthasson le a Földközi-tengerhez, Anglia megakadályozta a Törökbirodalom földarabolását. A cárizmustól kapta örökségképen a Hohenzohern-birodalom a Bagdad felé vezető ut s Anglia elvágásának célját, amit Berlin-Bagdad jelszóval tett aztán később magáévá. Miután a Habsburgok délen kerestek kárpótlást, Bismarck ezt a törekvést szívesen támogatta.

A Habsburgok balkáni törekvéseire való tekin-

² V. ö. Kállay Béni: „Die Orientpolitik Busslands”. (Aus dem Magyarischen von Prof. Schwicker, Budapest, Wien, Leipzig, 1878.) 38. lap.

³ U. o. 110. lap.

⁴ Max Lenz: „Geschichte Bismarcks. (Leipzig, Dunker u. Humblodt, 1902) 403. lap.

tet a háromcsászárszövetség egyideig megélhetett. Mind a hárman Törökország fölosztását akarták. Elvben egyek voltak. De a fölosztás módjára nézve a két közvetlenül érdekelt fél utóbb nem tudott megegyezni, mindegyik magának akart nagyobb részt. Emiatt összekülönböztek. A török birodalom kormányzata már azóta, amióta kiszorították Magyarországból, oly rossz volt, hogy a lázadások állandósultak benne. Ezeket a lázadásokat nemzeti törekvések fűtötték s vallási fölfogások istáptolták. De ápolták a hetvenes évek elejétől az orosz kormány kiküldöttjei is, amint azt Giacometti Gr. könyve „Les responsabilités”, amely idevágó 49 diplomáciai aktát közölt, kimutatta. Ezért az orosz kormány ezt a kellemetlen könyvet megjelenése után azonnal összevásárolta.

A rossz kormányzáshoz hozzájárult, hogy Abdul Aziz szultán az állam bevételeit elpazarolta s az állam pénzügyeit teljesen tönkretette. Ennek következtében a hadsereg is dezorganizálódott s így a török kormány a lázongásokkal szemben mind tehetlenebb volt. 1875-ben aztán Hercegovinában olyan mérveket öltött a forradalom, hogy alkalmul szolgált az Andrássy vezetése alatt álló osztrák-magyar külügyi kormányznak a beavatkozásra.

A szultán pazarlása következtében a török állam 1875 október 6-án csődöt jelentett. Ez fokozta a zavart. Andrássy külügyminiszter jegyzéket intézett a többi külügyminisztériumokhoz, amelyben reformokat követelt a török kormánytól a forradalom lecsöndesítésére.

Az európai hatalmak hozzájárultak Andrássy terveihez. 1876 januárjában bemutatták a török kormánynak a hatalmak követeléseit. Andrássy terveit a cári kormány erősen támogatta, mert arra számított, hogy az osztrák-magyar monarchiával együtt fog a hatalmaktól megbízást kapni arra, hogy lecsöndesítse a balkáni forradalmat.

Közben a török forradalom is kitört s megfosztotta trónjától a szultánt. Szerbia és Montenegró

pedig a szlávok agitációja folytán mind bátrabbá vált, minden nap várni lehetett, hogy hadat üzen Törökországnak. Miután Andrássy azért avatkozott Törökország belső ügyeibe, mert foglalni akart a Monarchia számára, nagyon kellemetlen lett volna neki ez a két hadüzenet, amely a Törökbirodalomnak legtávolabb fekvő és lazán összefüggő területeit ennek a két bis országnak az ölébe ejtette volna.⁵ Csakhogy Montenegró és Szerbia mögött a cár állott, a cár pedig szövetségese volt a Habsburgoknak és Hohenzollerneknek.

Bismarck azonban nem volt az az ember, aki egyszer elfoglalt álláspontjához ragaszkodott volna. De meg az a gondolata, hogy a forradalmakat le kell törni, minden mást megelőzött nála s mert attól is félt, hogy a török szlávság forradalma a Habsburgmonarchiába is átterjed, ezért a cári igényekkel szemben a Habsburg-igényeket támogatta. Nem lehetetlen, hogy már ekkor abban a gondolatban tette ezt, mivel Ausztria birtokait német örökségnek tekintette.⁶

Az oroszellenes politika számára hamarosan kitaláltak néhány jelszót, amely a németeket Ausztriában megijesztette, így nevezetesen azt, hogy Konstantinápolyba vezető út Wienen át visz s ezzel híveket szereztek a balkáni hódító politikának, amelyet úgy tüntettek föl, mint az orosz törekvések ellenszerét.

Mindezek a törekvések Törökország rovására mentek. Anglia is kivette belőlük a részét. Megvásárolta 1875 november 25-én a Szezezi-csatorna részvényeinek az egyiptomi szultán birtokában volt részét s ezzel föltétlen urává lett a csatornának.

Az új török kormányt minden oldalról szorított

⁵ Aktenstücke aus den Korrespondenzen des k. k. gemeinsamen Ministeriums des Äusseren über orientalische Angelegenheiten Nr. 144. Idézi Max Fliegenschmidt: „Deutschlands Orientpolitik“ (Berlin, Puttkammer u. Mühlbrecht, 1913) 166. lap.

⁶ Hanotaux: „L'histoire de la France contemporaine“ (német fordítása) III. k. 53. l.

ták 8 így mindent meg is ígért, amit csak követeltek tőle. De a kormánnyal szemben 1876 májusában a muzulmánok s bolgárok ellenforradalmat kezdtek. Szalont kiben megölték a német és francia konzulokat. Erre a hatalmak képviselői azonnal összejöttek s megállapodtak a szükséges rendszabályokban, de az angol kormány nem járult hozzá, hogy ezeket rákényszerítsék Törökországra.

A külügyi kormányok politikáját ez megint máé irányba terelte s így a monarchiát is közelebb hozta megint a cáréhoz. A magyar kormány a „Pester Lloyd”-ban azt iratta, hogy nem marad más hátra, mint hogy a Monarchia Bosznia-Hercegovinát, Oroszország pedig a Duna torkolatát foglalja el.

Szükséges eat a körülményt leszögezni, mivel nyilvánvaló, hogy Andrássy és a magyar kormány előbb titokban foglalkoztak ezzel a tervvel s csak legvégül álltak ki vele nyíltan. A Duna torkolata ugyanis nem volt egészen török, hanem részben román terület volt. A román kormányok magatartásának tehát nem kellett, hogy egyedül a cár ellen irányuljon, amikor elvették ezt a területet, hanem a gondolat fölvetője, Ausztria ellen is irányulhatott.

Amint a Monarchia és a cár kormánya, úgy az angol kormány is megtalálta a maga előnyét. A kormányok hamarosan megegyeztek abban, hogy mit követeljenek a szultántól. Megállapodtak, hogy követeléseiket 1876 május 30-án fogják a szultánnak át-nyújtani. A forradalom ezt fölöslegessé és lehetlenné tette, mert a május 29-ről 30-ra menő éjjel meggyilkolták a szultánt.

Szerb a és Montenegró részben saját elhatározásukból s érzelmeiktől indítatva néhány nappal előbb, május 26-án véd- és dacsövetséget kötöttek s aztán július 1-én hadat üzentek Törökországnak.

Az új szultán V. Murád volt, akinek épp oly. kevésbé sikerült a forrongásokat lecsöndesíteni, mint elődjének. Két évvel trónralépése után is még a láaongók lecsöndasítésével volt elfoglalva. Csak a

bolgár forradalmat sikerült leverni, de ezt olyan kegyetlen eszközökkel tette, hogy egész Európa fölbőszült. S ennek tulajdonítható, hogy utóbb Bulgária függetlensége iránti harc olyan rokonszenves volt az európai közvélemény előtt.

A szerb és montenegrói hadüzenet után Andrásy azonnal megegyezést keresett Bismarckkal és a cári kormánnyal. Az előbbi érdekei a Habsburgokéval azonosak voltak, a cárt pedig megnyerte az osztozkodás gondolatának fölvetésével. Már július 8-án Reichstadtba jött II. Sándor cár Gorcsakow-val s itt megegyeztek abban, hogy Szerbia megnövekedését nem fogják tűrni. Montenegro megnövekedése mög inkább beleütközött a Habsburgok érdekeibe s így Andrásy azonnal értesítette a szerb és montenegrói kormányt a szövetségesek elhatározásáról.

Bismarck nyíltan nem avatkozott bele a Balkán ügyeibe, de támogatta Andrásyt. Bismarck véleménye szerint (amelyet ugyan később fejezett ki): „A keleti kérdés türelmi játék, aki vár, az nyer.” Éppen ezért a cárral sem rontotta el a dolgát, mert amint 1887-ben megmondta: „Nem szabad olyan politikát csinálnunk, amely akkor szigetel el, amikor ez Oroszországnak tetszik.”⁷

Bismarck, Andrásy s Gorcsakow közeledését leginkább az teszi érthetővé, hogy angolelleses politikát csináltak mind. Anglia a szultán birodalmának épességét védte s ezért tartotta a Boszporusnál hajóhadának egy részét. Így aztán, bár az osztrák-magyar monarchia külügyminisztere és a cár kormánya megegyeztek aziránt, hogy Ausztria-Magyarország elfoglalja Bosznia-Hercegovinát, a cár megígérte, hogy Konstantinápolyt nem foglalja el. Andrásy és Bismarck ekkor is még szemérmetlenül Törökország területi integritásának védelmét hangsúlyozták. Pe-

⁷ A. v. Brauer: „Bismarcks Staatskunst a, d. Gebiet d. auswäl igen Politik”. (Neues Bismarck Jahrbuch, Wien, 1911) 298-339. lapokon.

dig Bosznia és Hercegovina elvételén kívül a reichstadti megállapodás teremtette meg Bulgária keletkezésének lehetőségét is.

Közben a török-szerb-montenegrói háború a török fegyverek győzelmével befejeződött. Milán szerb fejedelem már augusztus 24-én a hatalmak közvetítését kérte s Nilvita hamarosan követte példáját. A török kormány azonban, amelytől csak fegyverszünetet kértek, ezt nem akarta megadni, hanem békét akart kötni. Ezért a háború tovább folyt. Szeptember 1-én a török sereg megverte Deligrad mellett az orosz Csernajew tábornok vezérlete alatt álló szerb sereget. Ez a győzelem módfölött fölziggatta az orosz közvéleményt, úgy hogy nagy tömegben jöttek az oroszok és önként beálltak a szerb seregbe. A háború megint csak tartott s október 30-án már Alexináe mellett verték meg a szerb seregei.

Közben 1876 augusztus 31-én az elmebeteggé lett; szultán helyét II. Abdul Hamid foglalta el a trónon. Amint az események mutatták, a trónváltozás nem jelentett semmi változást a politikában.

Az osztrák-magyar s az orosz kormány megegyeztek tehát abban, hogy ha a török *kormány nem* akarna fegyverszünetet adni, akkor mindegyikük egy-egy hadosztályt küld. A Monarchia Bosznia-Hercegovinába, a cár Bulgáriába.

1876 októberben újra fegyverszünetet kértek a hadviselők. A török kormány nem engedélyezte. Ekkor az angol kormány azt az ajánlatot tette, hogy rendezzék a török kérdést európai konferencián. Andrassy ezt ellenezte s megegyezett az orosz kormánnyal, hogy a hatalmak kérjenek hatheti fegyverszünetet. Közben az angol és orosz kormány között külön megállapodás jött létre, amelyben Bosznia, Bulgária és Hercegovina autonómiáját, Szerbia és Montenegró területi épségét fogadták el a béke alapjául.

A hatalmiak külügyminisztereinek fölfogására jellemző, hogy Anglia már ekkor európai konferen-

ciát ajánl.

A török kormány 1876 október 12-én elfogadja a hatalmak ajánlatát, amely szerint félévre fegyverszünetet kötnek s a török kormánynak kötelessége ez alatt az idő alatt azokat a reformokat életbe léptetni, amelyek szükségesek a népek lecsöndesítéséhez.

A cári kormány a szultán kormányának őszinteségében nem bízott s ezért csapatai számára biztosítani akarta az átvonulást Románián, amely akkor még a török szultán fönnhatósága alatt állott. De a román miniszterelnöknél heves ellentállásra talált. Bratianu nem merte magát lekötöni. Ekkor Bismarck a román trónörökshöz fordult, vagyis felelőtlen tényezőhöz.⁸

Ez az út és mód jellemző, mert azt mutatja, hogy a felelőtlen tényezők döntik el végső fokon a politikát.

Közben kéthónapos fegyverszünet jött létre a hadakozók közt. Majd amikor Gorcsakow ismételtén kijelentette, hogy Konstantinápolyt nem akarja elfoglalni, akkor a török kormánnyal is meg lehetett egyezni. Végül is Anglia javaslatát fogadta el s az európai konferencia 1876 december 11-én Konstantinápolyban megkezdte üléseit.

A konferenciának nem volt meg a várt sikere. Az új török alkotmány szerint a török képviselőháznak is el kellett fogadnia a megoldásokat, de ez nem fogadta el s így 1877 január 20-án a hatalmak képviselői elhagyták Konstantinápolyt. De már öt nappal előbb aláírtak a Monarchia és Oroszország között létrejött Bosznia-Hercegovinára vonatkozó hírhedt egyezményt. Ez a fönt említett budapesti egyezmény.

Az orosz kormány már sokkal jobban angazsálta magát a balkáni népekért, semhogy visszavonulhatott volna. De előbb biztosítani akarta magát minden

⁸ „Aus dem Leben Königs Karls von Rumänien.” III. k. 72. lap.

oldalról való meglepetések ellen. A budapesti egyezményben a Monarchia megkapta a cártól Bosznia-Hercegovinát. Megígérte, hogy az orosz-török háborúban semleges marad, de az orosz kormánynak nem szabad arra törekednie, hogy Montenegróban, Szerbiában és a novibazári Szandzsákban befolyást szerezzen a Monarchia fölött. Ezt akként fejezték ki: ezek a területek semleges zóna lesznek.

Románia s Oroszország 1877 április, 16-án meggyeztek, hogy Románia átengedi az orosz csapatokat. Miután Románia még a szultán főnnhatósága alatt állott, ez tulajdonképen lázadás volt a főnnhatóság ellen s így a román kormánynak 1877 május 22-iki proklamációja, amelyben függetlennek jelenti ki magát, már csak következménye volt ennek a lépésnek.

1876 április 24-ón a cár hadat üzent a szultánnak. A háború tehát formailag a szabadságukban veszélyeztetett balkáni népek érdekében tört ki s amíg a Habsburgok maguknak új területet szereztek, addig a cár hadserege küzdött, vérzett s megvédte Szerbia, Montenegró, Románia függetlenségét és megeremtette Bulgáriát.

Ezt a tényt nem lehet elfeledtetni a balkáni népekkel s bármennyire hangsúlyozták a Monarchia politikusai részéről, hogy tisztán önérdek vezette a cári kormányt, azért a balkáni népek mégis mindig azt látták, hogy a monarchia foglalt idegen területeket a Balkánon s nem Oroszország.

II. Az orosz-török háború segítette a Monarchiát Bosznia s Hercegovinához. Az orosz cár seregei Konstatinápoly alatt vívták ki Andrásynak a diplomáciai sikert. A magyar közvélemény azonban ennek a sikernek nem örült, amit az akkori pesti tüntetések eléggé illusztrálnak.

A török seregek magatartása ebben a háborúban bámulatkeltő volt s az orosz seregeknek Románia

segítségét is igénybe kellett venniök, hogy leverjék ellenállásukat. Több mint félévre volt szükség, hogy az orosz seregek Konstantinápoly alá jussanak. Ekkor aztán a megijedt török kormány csakhamar békét kért. E célból a német kormányhoz fordult, de ez 1878 január 3-án visszautasította a kérelmet.

É visszautasítás folytán a cári kormánynak szabad kezet engedett Bismarck. De az angol kormány észrevette a háromcsászárszövetségnek ezt a tervét és január 16-án kijelentette, hogy olyan békeszerződés, amely megváltoztatja a nemzetközi megállapodásokat, nem köthető. Másnap az angol trónbeszéd ezt újra nyomatékosan hangsúlyozta s annak a lehetőségét is említette, hogy elővigyázati rendszabályokat kell tenni.

Az angol kormány az 1856. évi párisi egyezményt védte. Az orosz kormány meg bosszút szeretett volna állani azokért a nehézségekért, amelyeket a török hadsereg különösen Plevnánál okozott. Másrészről azonban Nagy-Bulgária megteremtésére is súlyt helyezett.

E törekvésekkel szemben foglalt állást az angol kormány s január 22-én fölhívta a cárt, hogy kössön békét. A cár felelete nem került nyilvánosságra, de elutasítónak kellett lennie, mert 23-án Hornby admirális parancsot kapott, hogy a Dardanellákhoz induljon. Január 24-én már módosították ezt a parancsot s meghagyták, hogy a flotta a Besika-öbölnél tovább ne menjen.

Andrássy politikájának sikerei veszendőben voltak, mert Bismarck az angol kabinet terveihez közeledett. Törökországnak Európából való eltávolítása szimpatikus volt Berlinben is, azzal viszont akkor még nem sokat törődtek, hogy Nagy-Bulgária alapítása, amelynek határai az Aegei-tenger felé elzárták volna az osztrák-magyar monarchia útját, Andrássynak nem volt ínyére. Bosznia-Hercegovina csak hídnak kellett Szaloniki felé a Habsburgoknak.

Éppen ezért kedvére volt Andrásynak az, hogy ebben az időben Törökország ellen támadólag föllépő Görögországot a hatalmak megrendszabályozták, mert Görögország is Szaloniki felé sandított.

Közben Bismarck ismét Andrásy terveihez közeledett s Bosznia-Hercegovinát az ő közbenjárására minden oldalról beigérték, aminek következtében a Monarchia törekvései szembe kerültek az orosz kormány céljaival, amely föltétlen parancsoló akart lenni a Balkánon. Ezt igazolta egészen határozottan a március 3-án kötött sanstefanoi béke, amelyben a cár a szultánt a porig aláza.

Anglia azonban nem maradt veszteg s flottája megjelent a Dardanellákban. A Monarchia a Kárpátokban sereget vonultatott föl. Így adtak nyomatékát a sanstefanoi béke elleni tiltakozásuknak.

Miután a hatalmak a balkáni kérdés megoldásán tovább dolgoztak s megállapodtak, hogy a kérdés megoldását az eredeti angol javaslatnak megfelelően európai kongresszusra bízzák, nem nagy súlya volt a sanstefanoi békének, amely e tárgyalások közben jött létre.

Csak a Romániára nézve megállapított föltételei maradtak meg. A sanstefanoi béke ugyanis elvette Besszarábiát Romániától és helyette a Dobrudzsát adta neki.

Az orosz kormányra nézve a sanstefanoi béke utóbb kellemetlen béklyóvá vált, mert amikor már nyilvánvalóvá lett, hogy európai konferencia fogja eldönteni a balkáni kérdést, akkor az osztrák-magyar monarchia hajlandó lett volna újra a cári kormány mellé állani, hogy ha Szalonikiba utat kap. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, ha a Monarchia egyúttal Szerbia fölött is felsőbbség! jogokat nyer. Ez a békekötés után lehetetlen volt. Pedig így megvehette volna a Monarchia semlegességét egy új Törökország elleni háborúban, amelyet a cár azonnal meg akart indítani s amellyel Európát befejezett

tények elé akarta állítani.

Időközben a cárnak a háború gondolatától el kellett állania, mert seregében betegségek kezdtek pusztítani, otthon pedig a nihilisták kezdtek mozogni, így aztán a cár mind engedékenyebb lett s az európai kongresszus június 13-án megkezdte üléseit.

A kongresszus megnyitása előtt az angol kormány és a szultán között megegyezés jött létre, amely szerint abban az esetben, ha a cár Kis-Ázsiában megkapja Batumot, Ardahant és Karszot, akkor Anglia megkapja Cyprus szigetét. Oroszország megkapta a fönti területeket 8 így Anglia ie. De az orosz terv Nagy-Bulgária alapítására nézve nem sikerült. Nagy-Bulgária területe az orosz terv szerint 163.000 négyszögkilométer lett volna, a kongresszus leszorította Bulgária területét 64.000 négyszögkilométerre. Rumélia a szultán fönnhatósága alatt maradt, de keresztény kormányzót kapott. Montenegró felé s,em kapta meg a várt s óhajtott területnek, de Antiváriban kikötőt kapott az Adrián. Szerbia s Görögország egészen jelentéktelen darabokat kaptak. A montenegrói tengerparton a Monarchia tartozott a rendőri fölügyeletet végezni.

Az osztrák-magyar diplomácia diadalt aratott, mert nemcsak Bosznia-Hercegovina, hanem a novibazári Szandzsák megszállására is fölhatalmazást nyert. A diplomaták olyan adakozó kedvükben voltak, hogy Bismarck s lord Derby az olasz kormánynak följánlották, hogy szállja meg Albániát, de ez visszautasította.¹⁰

A berlini kongresszus nagyon sok kérdést függőben hagyott a Balkánon s így a Balkán állandó zavarok fészke maradt s ezzel oka Európa nyugtalanságának. Ott voltak elsősorban az albánok, akiket a török kormány nem tudott fékentartani. A másik

⁹ J. Holland: „The développement of the European Nations 1870-1914”. (London. 1915) 22—238. lap.

¹⁸ Singer: „Der Dreibund” 253. lap.

probléma maradt a görög. A görögök ugyanis sem abba nem nyugodtak bele, hogy Kréta török maradt, sem abba, hogy az ő határait nem úgy állapították meg, mint azt ők kívánták. Ezért már 1880 októberében megint közbe kellett a hatalmaknak lépniök, hogy rendet csináljanak. Erre később is szükség volt (1897).

A Monarchiára nézve a berlini kongresszus után következett a háború. Andrassy mindig azzal biztatta az okkupáció ellenzőit, hogy ez nem jár majd semmi nehézséggel, de utóbb kiderült, hogy rendszeres hadjáratot kellett a bosnyákok és hercegorcok ellen folytatni. Az okkupáció nyolcezer emberbe került s a két tartományra a Monarchia népei egy milliárd koronánál többet költöttek.

Azt a rendkívüli hibát, amelyet Andrassy elkövetett, észre is vettek és Andrassyt az osztrák alkotmányhű párt vezérei vád alá »akarták helyezni, de ezt a javaslatot az osztrák delegációban elvetették.

A Monarchia és az uralkodóház szempontjából nézve Andrassy politikája rejtette magában azt a veszedelmet, amely annyiban, hogy az osztrák örökös tartományoknak velünk közös tartományt szerzett, a súrlódásokat állandósította. Miután ezeket a területeket előbb-utóbb annektálni kellett egyrészt Ausztria s Magyarország közt, másrészt Szerbia s a Monarchia közt a differenciák szaporodtak, ami európai bonyodalmakhoz vezetett s fölidézte az első balkáni háborút, majd a másodikat s egyik oka a világháborúnak is. Azzal, hogy a szláv elemet növelte a Monarchiában, annak a politikának munkáját nehezítette, amelyet könnyíteni akart.

A Balkánon való érvényesülésnek keresése hozta magával azokat a lehetetlen megállapodásokat, mint amilyen a Szerbiával 1881 június 18-án kötött szerződés, amely szerint a Monarchia támogatja Macedóniában és Ó-Szerbiában a szerb nemzeti törekvéseket. Vagyis megígérte külügyi kormány-

zatnak, hogy a szultán főnnhatósága alatt álló macedónokat s szerbeket segít forradalmosítani. Ezek a szerződések semmiképen sem állják meg a legprimitívebb államközi erkölcs bírálatát sem. De rövidlátó is, mert az államférfiaktól annyit elvárhatni, hogy tudják azt, hogy a forradalmak szítása veszedelmes.

III. Bulgáriának a berlini kongresszus adta terjedelme s az ezzel összefüggő rendezetlen nemzeti-ségi kérdések nemhogy megszüntették volna a Balkánon a nyugtalanságot, hanem a diplomaták rövidlátása következtében egyenesen fokozta őket.

Szerbia, mint láttuk, ezután sem egyesítette magában a szerbeket. Bulgária nem egyesítette az összes bolgárokat. Kelet-Ruméliában 1,200.000 bolgár továbbra is török főnnhatóság alatt maradt. Erre a szétszakításra azért volt Andrásynak szüksége, hogy a nemzeti törekvések erejét gyöngítse. Ugyanezért kellett megakadályoznia azt is, hogy Bulgária nemzeti fejedelmet válasszon. Az orosz kormány éppen ny ellene volt a rájuk oktrojált fejedelemnek, mint maguk a bolgárok s ezért kellett rövid életűnek lennie az 1879 április 29-én megválasztott Battenberg Sándor fejedelemségének, aki ugyan unokaöccse volt a cárnénak, de a cár nem szerette s aki nem értette a bolgár nép lelkét.

Az orosz-török háború után számos orosz maradt Bulgáriában azokon kívül, akik már a háború előtt is ott voltak s a bolgár nemzeti öntudat fölébresztésének munkáját végezték. Érthető, hogy ezeket a cári kormány ott akarta tartani s érthető az is, hogy ezek befolyásos állásokban voltak. Amikor tehát Battenberg Sándor németbarát politikát akart folytatni, ezekkel állandóan szemben találta magát, de szemben találta magát saját népe nemzeti törekvéseivel is. Ezért Sándor fejedelem folyton három különböző irány közt bolygott. A fejedelem ingadozó politikája

alkalmat adott a hatalmaknak a beavatkozásra, így különösen 1881-ben, amikor az alkotmány felfüggesztésével kísérletezett, hogy a pánszláv eszmék képviselőinek hatalmát letörje. A bolgár nemzeti s a pánszláv eszmék és törekvések még nem váltak el élesen, bár ez a folyamat megindult. A fejedelem egyáltalában nem tudta, ezt a helyzetet megérteni.

A bolgár nemzeti és a, pánszláv mozgalom differenciálódási folyamata hozta magával, hogy a cár hívei és a nemzeti törekvések hívei nem voltak mindig egyek. A bolgár nemzeti párt a cártól is függetleníteni törekedett magát, hogy demokratikusan rendezhesse be az országot, de a fejedelemnek ez nem tetszett sa cárhoz fordult segítségért, majd újra a saját népére támaszkodva akart kormányozni s 1880 szeptember 18-án visszaállította a régi alkotmányt s ez alapon irt ki új választásokat.

Miután Kelet-Ruméliában ezalatt az orosz s bolg ár agitáció egyaránt folyt, de a cár nem akarta azt, hogy a bolgár fejedelem, akit megbízhatatlannak tartott, legyen ennek a tartománynak fejedelme s így még erősebb s függetlenebb, mindenképen azon dolgozott, hogy a fejedelem hatalma kifelé kevesbedjen. Ezért akadályozta meg 1885-ben azt, hogy Sándor elvejesse a német trónörökös, leányát. Bismarck a cár iránti regardból, mert a vele való jó viszonyra súlyt helyezett, mégis azt íratta lapjaiban, hogy Viktória angol királynő akadályozta meg ezt a házasságot,¹¹ Ugyanő állott útjába annak is, hogy Kelet-Rumélia Bolgárországgal egyesüljön. Csak akkor akarta ezt az egyesülést, ha Sándor már leköszönt a fejedelemségről.¹²

A cár ilyen eszközökkel azért dolgozhatott, mert az 1884, évi szeptemberi szkjemeveieci háromesászár-

¹¹ M. Husch: „Bismarck, some .secret pages of his history” III. köt. 171. ISO, 292, 335. lap.

¹² „Documents secrets de la politique russe, en Orient”. fld. par K. Leonoiï (Rerun. 1893) 48. lap.

találkozón úgy állapodtak meg a balkáni ügyekre nézve a császárok, hogy viszály esetén a szótöbbség dönt. Az osztrák császár így a szövetség fölbomlásától való félelmében nyíltan nem foglalt állást Sándor fejedelem mellett. Viszont a német császár a versengő cár és az osztrák császár közt döntő bírónak lett a székjerveicei megállapodás folytán. A bolgár nemzeti egység megteremtésére irányuló törekvések csakhamar eredménnyel jártak Ruméliában és Sándor fejedelem szívesen elfogadta 1885 szeptember 20-án Sztambuloff tanácsát, hogy Ruméliát a bolgár fejedelemséggel egyesítse. Erre a hírré a cár azonnal kérdést intézett, hogy a fiatal bolgár tisztek alkalmasak-e a bolgár hadsereg vezetésére s amikor azt felelték neki, hogy nem, akkor a Bulgáriában volt orosz tiszteket azonnal haza hívta,

A szultán erre hadat üzent. Anglia azonban újra közbevetette magát s Konstantinápolyba követi konferencia elé vitte a ruméliai kérdést. Ez helytelenítette Sándor fejedelem eljárását, de mit sem változtatott a tényeken.

A bolgár fejedelemre féltékeny s osztrák befolyás alatt álló Milán szerb király szintén hadat üzent Sándornak. Sándor hadai azonban november 14-től 28-ig terjedő időben levertek Milán seregét, úgy hogy november 28-án Khevenmüller osztrák követnek kellett megállítania a győzelmes bolgár sereget.

A fejedelem tekintélyét ez a háború annyira megnövelte, hogy a szultán véd- és dacsövetségre lépett vele 1886 február 1-én. A szövetséget ugyan a bécsi, londoni s pétervári udvar közbelépésére meg kellett szüntetni, de a ruméliai kérdésbe többet nem avatkoztak a hatalmak, holott ezt nemzetközileg szabályozták volt a berlini kongresszuson.

A ruméliai kérdésnek ez a kezelése a cárt arra bírta, hogy kijelentse, hogy Batum, amely a berlini kongresszus szerint szabad kikötő, ezentúl nem az. S ezt a rendelkezését hajlandó volt fegyverrel is

fönntartani. Így Sándor fejedelem eljárása az európai nagy politikában is zavarokat idézett föl. Ezért nem szerették az uralkodók. De erőszakos természete miatt nem szerették alattvalói sem. Annyira népszerűtlenné lett, hogy 1886 augusztus 21-én éjjel elfogták s Reni mellett orosz területre tették. Stambuloffnak sikerült visszahozni, de fejedelmi hatalmát megmenteni nem.

Hosszabb ideig folytak a fejedelemség betöltése körül a tárgyalások. Végre 1887 július 7-én megválasztották Ferdinánd Koburg-Koháry herceget, volt osztrák-magyar huszártisztet, magyar nagybirtokost s főrendet. Ennek megválasztását a cár nem ismerte el, a szultán pedig tiltakozott a választás ellen. A cár ekkor éppen nem ért rá a bolgár kérdéssel foglalkozni, mivel arról értesült, hogy Németország háborúra készül a francia köztársaság ellen.¹³

Az interregnum alatt Stambuloff hatalma folyton növekedett s az új fejedelemnek kemény harcot kellett vele vívnia, mert amint nem akarta azt, hogy hazája orosz befolyás alatt álljon, úgy még inkább ellene volt annak, hogy az osztrák-magyar monarchia befolyása alá kerüljön. De ebben a küzdelemben a fejedelem maradt fölül, aki óriási családi vagyonával csakhamar annyira behálózta az ország gazdasági életét, hogy vele szemben minden befolyás eltört. Ügyesen alkalmazkodó politikájával sikerült neki magát 1896 februárjában még a cárral is elismertetnie.

Ferdinánd az osztrák-magyar kormány külpolitikájának igen erős támasza volt, aki nemzete törekvései ellen is meg tudott állani a Monarchia mellett. Ezekről azonban majd csak később szólnunk. Erre a barátságra a Habsburg-monarchiának annál nagyobb szüksége volt, mert Milán szerb király halála óta a szerb politika határozottan monarchia-

¹³ J. Holland Rose: „The développement of the European Nation” 1870—1914”. (London, 1913) 285. lap.

ellenes. Ez annál fájdalmasabb volt, mivel Milán egészen Habsburg befolyás alatt volt s nemzeti törekvéseit is egészen alárendelte a Monarchiának, amit eléggé megvilágít az 1881 június 25-iki szerződés, amelyben a szerb kormány arra kötelezte magát, hogy Bosznia-Hercegovinában leszereli a nemzeti törekvéseket. Ez a titkos szerződés azonban nagyon rövid életű volt. Amint hogy nem is lehetett hosszú, mikor 1881 június 18-án meg olyan szerződés jött létre köztük, hogy a Monarchia Macedóniában s Ó-Szerbiában támogatja a nemzeti törekvéseket. Andrassy azt hitte, hogy a népek érzését az ő szerződesei szabályozhatják !

4. §. A Hohenzollernek politikájának iránya.

(I. A belső politika. — II. A külső politika. — III. A gyarmati politika.)

I. A Hohenzollern-ház kitűnően értett hozzá, hogy a német egységre törekvő népmozgalmakba bekapcsolódjék s ezeket egészen a maga uralmi politikájára fölhasználja. A Habsburg-ház elleni 1866-iki háborúban a népszerűtlen frankfurti Bundestag a poroszok elől elmenekült Augsburgba s augusztus hó 24-én kimondta föloszlását. (A prágai béke, augusztus 23.)

A Bund helyébe az északnémet szövetség lépett, melynek 22 állam volt a tagja s 1867 február 24-én I. Vilmos porosz király meg is nyitotta az első birodalmi szervezőgyűlést. A Bismarck javasolta szervezetet elfogadták. Az északnémet szövetség feje I. Vilmos porosz király, kancellárja Bismarck lett.

Az északnémet szövetség véd- és dacszövetségre lépett a délnémet államokkal, Baden, Bajorország és Württemberggel, minek folytán Németország egysége előtt már csak formai akadályok maradtak. Ez a körülmény aggodalommal töltötte el Napoleon császárt s így közte s "Vilmos porosz király között súrlódások keletkeztek.

A két uralkodó közötti súrlódást az élezte ki, hogy a régi Bund megszűnésével Luxemburg hercegség és Németország közt megszűnt az összeköttetés. De Vilmos ennek dacára sem akarta kivonni onnan a porosz őrseget. Napoleon beleavatkozott az ügybe s ajánlatot tett a németalföldi kormánynak, hogy Luxemburg hercegséget megveszi. Ez persze csak azt jelentette volna, hogy Németalfölddel szemben tisztázta a jogviszonyt, de nem azt, hogy Poroszországgal szemben is tisztázta. Ennek Bismarck azzal adott kifejezést, hogy a délnémet államokkal kötött véd- és dacsövetségi szerződést közzétette, ami azt jelentette a diplomácia nyelvén, hogy Napoleon tervét fegyverrel is megakadályozza.

Napoleon visszavonult, de a német egységről mintát véve, azzal a tervvel kezdett foglalkozni, hogy a franciákat is egyesíti. Ebből a célból Belgiumot Franciaországhoz akarta csatolni, de ez a terv Berlinben nem talált szíves fogadtatásra.

A német egység nem volt még olyan erős, mint azt a kormányok szerződéseiből következtetni lehetne. A délnémet klerikálisok igen sok akadályt gördítettek a Hohenzollern politika útjába.

Az egységre való törekvés folytán Bismarck a szövetséget állandóan mélyíteni törekedett s ebből a célból a délnémet államok katonai szervezetét is át akarta alakítani. De csak Badenben tudta terveit megvalósítani. Ugyanígy nagy nehézségeket támasztottak a gazdasági egység megvalósítása elé is.

Bismarck azonban, aki Hohenzollern urának hű szolgája volt, céltudatosan dolgozott. A néptömegek erejét látta a német egység megvalósulásában s minden tömegmozgalmat a legélenkebb figyelemmel kísért. Így terelődött a figyelme a munkásmozgalomra. A munkásinternacionálé s Lassalle Ferdinánd munkálkodását olyan jelentősnek tartotta, hogy — amint már említettük — egyenesen ezeknek a törekvéseknek letörésére szervezte meg a háromcsá-

szár szövetségét, amikor a francia császársággal végzett volt — s a munkásság demokratikus törekvései hatottak közre abban az elhatározásában, hogy az 1866-iki háború eredményeképpen a Habsburg-házat megszügyenyíteni nem engedte.

A tömegmozgalmak nagy erejében való hite magyarázza meg azokat a munkásjóléti intézményeket is, amelyeket a német törvényhozással megszavaztatott. Ezeket használta föl a német egység népszerűsítésére s arra, hogy a szocialista törekvésekkel s agitációval szemben rámutathasson a kormány népbarát politikájára. Ezzel sikerült is a német munkásság lelkét többé-kevésbé megmérgezni s a kormány elleni küzdelem hevét a nyolcvanas évek óta lefokozni vagy a parlamentben elszigetelni.

Bismarck politikájának jellegét az adta meg, hogy a német néptömegek egységre való törekvéséből születvén, a nép igényeivel mindig számolt annyira, hogy azt a maga külső és hatalmi politikájának támogatásától el ne idegenítse. A néptömegeknek némi anyagi jólétet biztosított s ennek ellenében az uralkodóház föltétlen szolgájává téve elterelte gondolatait azoktól a tényektől, amelyek nagyobb mértékben irányították sorsát, mint a jóléti intézmények: a külpolitikától. Mert az uralkodóházak külpolitikája és a népek s az egyesek élete a legszorosabb összefüggésben van, míg a belső politikával és a jóléti intézményekkel csupán a megélhetés relativ biztonsága emelkedik.

Amint Bismarck félreismerte a népek politikájának legbelső erőit, úgy félreismerték a munkásság vezetői is és amíg Bismarck azt hitte, hogy mindent megcsinálhat a hadsereg, addig a munkásság vezetői azt hitték, hogy minden azon múlik, hogy mekkora a munkabér. Ezeket a tévedéseket persze csak a mai katasztrofális idők mutatták meg. A Bismarck nevéhez fűződő politika fölve a német nép egysége volt. Esárt üldözött Vilmos kormánya minden törekvést,

Amely az egységet zavarta. E tekintetben Biemarck eleinte nagyon túlbecsülte a vallás jelentőségét, mert azt hitte, hogy a délnémet államok lakosságának az északnémetek elleni ellenszenvé egyedül vallási ellentétre vezetendő vissza s a katolikus felekezet papjait valósággal üldözte. A katolikusok viszont az országgyűlésben okoztak neki nehézségeket, így a német népnek Bismarck óhajtotta egysége nem volt meg. Ezt az egységet a hetvenes évektől kezdve még jobban megbolygatták a szocialisták, akik ellen Bismarck ebben az időben, szintén hiábavaló aggodalmaskodásban, még sokkal szigorúbban lépett föl, mint a katolikusok ellen. 1878-ban kivételes szocialista törvényt szavaztatott meg. E törvény alapján a szocialistákkal úgy bántak, mint a gonosztevőkkel.

Bismarck a szocialisták ellen is azért küzdött, amiért a katolikusok ellen, mert szerinte a német nép egységét megbontják. S ezért törekedett ezt az egységet most már védővámval úgy kiépíteni, hogy az ideologikus alapon kívül reális gazdasági alapja is legyen. Ezért építette ki a hadsereget, mint ennek eszközét. Jól tudta, hogy a fegyver védelme nélkül nincs magántulajdon s magántulajdon nélkül nincs imperializmus.

Bismarck politikájában a belső nyílt harc csak átmeneti, sokkal ravaszabb volt semhogy ne tért volna át az alattomos eszközökre. Bismarcknak a népjóléti törvények csak ilyen harci eszköz voltak.

II. A porosz belső politika az uralkodó hatalmának megerősítésére irányult. Olyan központosítást szerveztek meg, hogy az uralkodónak csak meg kellett nyomni valamely gombot a szobájában s a perifériákon működni kezdett a nagyszerű gép. Innen van, hogy a porosz királyok külpolitikája állandóan fegyveres hatalomra támaszkodott.

A porosz királyság legnagyobb diadala Napoleon

császár tönkretétele. A háborúhoz a spanyol trón betöltése körül fölmerült differenciák vezettek. A spanyol trónt ugyanis Hohenzollern Lipót is el akarta nyerni. Napoleon attól félt, hogy akkor a Hohenzollernnek bekerítik, tiltakozott Lipótnak jelöltsége ellen. A herceg visszalépett ugyan, de Vilmos nem akarta írásban kijelenteni, hogy sohasem fogja ezt, vagy egy másik ilyen jelöltséget támogatni.

Emiatt kitört a háború, amely aztán Napoleon trónjába került s Franciaország elvesztette Elzászt és Lotharingiát.

Németországban a győzelemnek hatása az volt, hogy a délnémet államok beléptek formailag is az északnémet szövetségbe s így ez nevét méltán változtatta, át Németbirodalomra. IT. Lajos bajor király erre 1871 január 17-én Versaillesben azzal a kérelemmel fordult egy fejedelmi küldöttség élén a porosz királyhoz, hogy fogadja el a császári címet.

A porosz király „*nem tudott ellentállani*” ennek a kérelemnek s elfogadta, illetve fölvette a német császári címet.

A császári cím föl vételének ez a külső elrendezése nem volt a szokott porosz eljárás, mert hiszen Vilmos porosz királyi koronáját saját maga tette a fejére és a koronázáskor kijelentette, hogy isten kegyelméből való uralkodó.

A porosz király isteni küldetését állandóan hatalmas fegyveres erővel támasztotta alá. A német szövetséges államokkal folyton a fegyverkezés mértéke miatt voltak differenciái. De a Napoleon elleni háború eredményei a fejedelmek szemében Vilmost igazolták. A másfélmilliónyi német hadsereg a moltkei tömegtaktika elvei szerint mindenütt lehengette a francia hadsereget, amelynek sem szervezete, sem száma, sem fölszerelése nem versenyezhetett a német hadseregével.

A német egység most már a hadsereg tekintetében is megvolt. Az, u; i német császár volt a Németbirodalom hadseregének ura és vezére. Ezt a had-

sereget állandóan továbbfejlesztette, mivel Moltke föltevése és véleménye, hogy Németországnak rövidesen újra össze kell mérnie fegyvereit Franciaországgal, a császár véleményével is találkozott.

Nem lehet megállapítani, hogy mennyi volt a német császárnak ebben a föltevésében az aggodalom s mennyi az óhajtás. A feudális császárság mellett a föltámadt köztársaság állandóan nyugtalaníthatta az autokrata uralkodót. Ezért ezután még fokozottabb mértékben szaporította hadseregét. Moltke taktikájának alapja a túlerő volt. Ezért törekedett a német császár állandóan arra, hogy neki minden más uralkodónál nagyobb hadserege legyen. El is érte, hogy 1870-től 1890-ig éppen megkétszereződött a német hadsereg létszáma.

A német császár politikája a békekötés után is, franciaellenes volt. Az osztrák császárral barátságot keresett, de a köztársaság ellen fegyverkezett. A Kaiser a cárnál keresett támaszt minden köztársasági mozgalommal szemben s már 1872-ben a három császár egymás közt tisztázta volt megegyezésük alapelveit.

Igaz, hogy Bismarck tisztában volt azzal, hogy a francia királyság vagy császárság a német császár ellen a cárral szövetkeznek s így a német kormánynak nem szabad a saját érdekében a köztársaság ellen állást foglalnia, de otthon annál kegyetlenebbül nyomott el minden szabadabb mozgalmat.

A győztes Németországban óriási gazdasági változások reszkettették meg az új császárság talaját. Franciaországban azonban az ötmilliárdos hadisarc dacára virágzó gazdasági élet fejlődött s a német vezető férfiak irigykedve néztek át a határokon. Az alsó rétegekben meg az a hit támadt, hogy a köztársaság biztosítja ezt a jólétet.

Ilyen körülmények között 1875-ben a német császár agyában fölmerült az új német-francia háború terve. Amint kiderült, az újabb háborút Frigyes

későbbi császár és felesége, Viktória angol királynő leánya és a cár akadályozták meg.

A német kormány lapjai folyton arról irtak, hogy a francia hadsereg mennyire kész arra, hogy újabb háborút kezdjen s mégis, amikor a francia kormány tudomást szerzett a német császár tervéről s összehívta a francia tábornokokat, hogy a hadsereg állapotáról tájékozódják, akkor ezek egyhangúlag kijelentették, hogy a francia hadsereg nem harcra kész.¹⁴

Bismarck Viktória angol királynő s a cár beavatkozása s tiltakozó fenyegetése után kijelentette ugyan, hogy ő nem gondolt újabb háborúra, mert a római katolikus egyházzal folytat háborút, de azért Németországban mégis elhintette azt a gondolatot, hogy újabb háború kell s hogy ebben tíz milliárd hadistarcot kell a franciákkal fizettetni.

A német császári kormány kitűnően megszervezte a maga sajtóját. Minduntalan elhelyezett egy-egy aknát a német közönség józansága ellen s világgá kürtöltette, hogy a franciák részéről veszély fenyegeti a német egységet. S ugyanaz a Bismarck, akitől ezek a sajtóaknák eredtek, csodálkozva s tettetett móltatlankodással cáfolta ezeket.

Egészen szemérmetlen az 1876-ban a Reichstagban a sajtóról mondott beszéde, amelyben megróttá, hogy majdnem háborút okozott s amelyben a sajtó egyes orgánumait szinte azzal vádolja, hogy idegen érdekeket szolgál, holott őt szolgálták. Ma már kétségtelen, hogy ő irattá a „Post” című lap: Ist der Krieg in Sicht? című cikkét és a „Kölnische Zeitung”-nak több hírét arról, hogy a francia kormány lovakat vásároltat, amelyekkel a közönséget nyugtalanította volt. Ehhez járult azután, hogy a többi lap a francia hadsereg fölállítandó új alaku-

¹⁴ H. Blum: „Das Deutsche Reich zur Zeit Bismarcks”. (Politische Geschichte von 1871—1890. Leipzig» Wien, 1893) 205. lap.

latairól is tudott s így hamarosan kialakult a német háborús hangulat, amelyet a tíz milliárd sarc reménye erősen fűtött.¹⁵

Gorcsakow orosz külügyminiszter az angol kormányon kívül szintén beleavatkozott a kérdésbe s így megakadályozták Bismarck tervét. Jellemző Bismarckra, hogy Gorcsakowot megvádolta azzal, hogy a háborús cikkek s hírek tőle eredtek, mintha Gorcsakow s nem Bismarck rendelkezett volna a „Kölnische Zeitung”-gal!

A történelem azonban megállapította, hogy a békebarát Gorcsakow volt. Ő maga mondta el Berlinben a legnagyobb nyilvánosság előtt, hogy Viktória angol királynő sajátkezűleg írt neki ebben a tárgyban levelet.

Gorcsakow május 10-én kelt körlevelében büszkén állapította meg tehát: *Maintenant la paix est assurée!* A béke most már biztosítva van!

Tudjuk, hogy Bismarck azért irányította úgy a lapokat, mivel ugyanakkor volt a Reichstag előtt a katonaság szaporítására vonatkozó javaslata s ezt csak úgy tudta a katolikus centrum és az erősödő munkáspárt ellen megszavaztatni, hogy ha a német közvélemény minél nyugtalanabb.

Beszédeiben aztán mindig békebarátnak mutatkozott ő is s Moltke is, aki 1876 február 16-án a katonai javaslat tárgyalása közben azt hangsúlyozta, hogy a németek csak a szerzeményeiket akarják megvédeni s nem új területeket hódítani.

Emellett a francia kormány minden katonai javaslatára a francia követeket és államférfiakat folyton azzal fenyegették Berlinben és Berlinből, hogy ez háborúra fog vezetni. Egyszóval meg akarták félemlíteni a francia államférfiakat, hogy ne fejllesszék a hadsereget. Ezt a gondolatot belevitték a

¹⁵ Lásd Bismarcknak 1876 február 9-én a Reichstagban mondott beszédét.

német népbe és az, osztrák-magyar birodalom népeinek gondolkozásába is s így a volt középeurópai államok területein a közvélemény az volt, hogy a francia köztársaság agresszív.”

Gorcsakownak az angol kormánnyal való ex a fönt említett együttes föllépése közelebb hozta egymáshoz az osztrák és a német császárt, a szorosabb szövetség köztük nemsokára létre is jött. Ez a német - osztrák-magyar 1879-iki szövetség.

Hogy mennyire nem gondolt azonban a német császár arra, hogy ez a szövetség végleges, azt mutatja az a körülmény, hogy ugyanakkor Rück Versicherungsvertrag útján a cárral is szövetségre lépett az osztrák császár ellen. Ez a külön orosz-német szövetség 1890-ig főnnállóit. Amikor Bismarck bukása után az ő utóda meg nem újította, Bismarck a „Hamburger Nachrichten” 1896 október 24-iki számában cikket sugalmazott az akkori kancellár ellen, amelyben élesen elítélte őt.¹⁷

III. Bismarck a cárral és az osztrák császárral kötött háromcsászárszövetségen kívül, amint láttuk, a cárral külön szerződést kötött valamely harmadik hatalmassággal szemben viselendő háború esetére és a Habsburgokkal megvolt az a szerződése, amely az olaszoknak 1882 május 20-án történt csatlakozása után hármasszövetséggé lett.

¹⁸ J. Holland Rose: „The Developemnet » már idézett munkájában elmondja, hogy von Badovitz, a berlini udvar egyik nagybefolyású bizalmasa kijelentette Gontout-Biron előtt, hogy a franciák fegyverkezese háborúra vezet. Blowitz, a „Times” tudósítója, följegyezte, hogy Deetzes mondta neki, hogy a német kormány tíz milliárd újabb sarcot akar Franciaországtól. A belga követ pedig azt jelentette, hogy Bismarck kijelentette, hogy Franciaország fegyverkezését nem tűrheti.

¹⁷ Fürst von Bülow: „Deutsche Politik“, (Hubblag, Berlin 1916. 81. lap.

A hármasszövetség megalakulása után a háromcsászárszövetség sem bomlott föl, mert 1884 március 24-én Szjkjernovicén megújítatván a Balkánra vonatkozó külön szövetséggé lett.

Az olasz kormány, amint tudjuk, már a század közepén szövetségese volt Poroszországnak és a Habsburgok és Hollenzollerniek 1866-iki összeütközésekor is hatalmas támasza volt a Hohenzollerneknek. Időközben ez a viszony meglazult. Mert az olasz kormány gyarmatokat keresett népfölöslegének levezetésére és Bismarck a francia köztársaságot támogatta a gyarmatok alapításában azért, hogy elterelje a francia közvélemény figyelmét, de éppen ezért az olasz közvélemény a francia ellen fordult. Mind a két állam ugyanis Afrika északi pontjain keresett gyarmatokat. Tuniszt ebben az időben foglalták el a franciák és az olasz kormány most egyszerre sérelmesnek találta ezt magára, nézve, holott a berlini kongresszuskor kijelentette, hogy nem reflektál rá.

Amikor a hármasszövetség megalakult, a z osztrák befolyás Németország és Olaszország támogatásával erősödött a Balkánon, ami külső kifejezést Koburg-Koháry Ferdinándnak megválasztásában nyert. Ezzel azonban a cár végleg elkedvetlenedett a háromcsászárszövetségtől és Franciaország felé terelődött. Amikor 1881-ben lejárt a háromcsászárszövetség, nem újították meg újra.

Ugyanebben az időben Ázsiában Anglia és Oroszországnak az Afgán-orosz határ kérdésre vonatkozó hosszan húzódó viszálya is megoldást nyert és így az orosz kormánynak a hármasszövetség ellen kellett támaszt keresnie. Amikor 1888 június 15-én II. Vilmos trónra lépett, az európai szövetségek már szinte teljesen tisztázódtak.

A német gazdasági szervezet vezetője az államhatalom volt. Amikor tehát a német ipari termelés olyan fokra emelkedett, hogy áruinak elhelyezése céljából piacokat kellett keresnie, akkor Bismarck figyelme is a gyarmatok felé terelődött. Már

1876 és 1878. években a Tonga- és Szamoa-szigetek fejedelmeivel szerződést kötött aziránt, hogy ott szénállomásokat rendezhessen be. Az európai kormányok legnagyobb része először a föloszlóban lévő török birodalomból szereztek maguknak gyarmatokat így Anglia Egyiptomot, Franciaország Afrika északi részét és Madagaszkárt. A belga király 1879 ée 1882 közt Afrika belsejében a Kongó-államot.

Ezek a gyarmatszerzések nem okoztak összeüt-közést. Mihelyt azonban a németek is a gyarmatszer-aők közé léptek, azonnal összeüt-közések keletkeztek.

Németországban ugyanis 1882-ben megalakult a gyarmatosító társaság, a Deutscher Kolonialverein. Ez magántermészetű vállalkozás volt, amely gyarmatosokat küldött Afrikába. A gyarmatosok ott az állam hallgatólagos támogatásával dolgoztak és foglaltak területeket. De mind nagyobb mértékben Tált szükségessé a gyarmatosok támogatásán kívül a tengeri hajózás ellátása és így szükségét látták annak, hogy másutt is szerezzenek gyarmatokat. Szemet vetettek a spanyol birtokban levő Karolina-szigetcsoportha a Nagy-oceánban. Ezeket a szigete-ket 1885-ben el is foglalták. A spanyol kormány tiltakozott ez ellen az eljárás ellen és végül a viszály eldöntését a pápára bízták. A pápa kimondotta, hogy a szigetek a spanyolokéi, de Németországnak joga van szénállomást létesíteni a szigetekben.

Németországnak a világhatalmak között való föllépése tehát hamarosan összeüt-közésre vezetett és maga választotta bírāja megállapította, hogy nem neki volt igaza, csupán érdeke, hogy szénállomása legyen a Karolinákon.

Bismarck azonban mit sem törődött az igau-sággal, hanem ezentúl minden törekvése arra irányult, hogy Anglia hatalmát gyöngítse. Ezért a német gyarmatosító társaságnak keletafrikai munkáját hathatósan támogatta, mert úgy látta, hogy különben Anglia előbb-utóbb megszerzi egész Kelet-Afrikát.

Az orosz kormányt rávette, hogy ne adja föl azt a célját, hogy Ázsia közepe felé törjön, ő maga pedig Afrika belseje felé törekedett azzal a céllal, hogy Afrika közepét egészen megszerezve, ketté osztja az afrikai angol gyarmatokat.

A német gyarmatosokat Kelet-Afrikában folyton szaporították és ezek már 1884-ben elismertették Zanzibárban a német főnnhatóságot néhány a zanzibári szultán alá tartozó alfejedelemmel. Csakhogy a zanzibári szultán ezeket a szerződéseket el neen ismerte és így már 1885-ben német hajórajnak kellett Zanzibárba mennie, hogy a szultánt erre kényszerítse.

A kérdésben az angol kormány is érdekelve volt és a legnagyobb előzékenységgel közreműködött abban, hogy Kamerunban Németország 140.000 négyszögmérföld területet kapjon az 1887. évi május 7-iki szerződésben. míg a keletafrikai kérdést csak 1890-ben sikerült megoldani, amely szerint Németország 385.000 négyszögmérföld területet kapott.¹⁸

A kilencvenes évek azonban már következőleg oszlottak meg az afrikai gyarmatterületek a különböző államok között:

Franciaország (a Szaharával együtt) -----	3,804.974
Angliáé (a Szudán nélkül, amely 610.000)	2,713.910
Németországé-----	933.380
<i>Kongó</i> szabad állam-----	900.000
Portugáliáé-----	790.124
Olaszországé -----	188.500

Az afrikai gyarmatok kérdése éppen olyan vi-szály magva volt a világpolitikában, mint a balkáni kérdés és e körül merültek föl a közelmúlt külpoli-tikai krízisei. De hogy a hatalmak nem álltak a német kormány útjában, aa nyilvánvaló a gyarmatok terü-letének méreteiből.

¹⁸ A német gyarmatosítás szellemére nézve lásd a 8. § I. részét.

5. §. Az olasz külpolitika.

(I. Az olasz törekvések. — II. A hármasszövetség.)

I. Olaszország egyrészt a pápa világi hatalmának, másrészt az osztrák császár birodalmának rovására alakult egységes nemzeti állammá. Azok a császárhű hazafiak tehát, akik Lombardia elvesztését fájlalták, könnyen meg voltak nyerhetők annak a gondolatnak is, hogy a pápa világi hatalmának megdöntése jogtalan volt. Akik meg a pápa világi hatalmát fájlalták, azok lelkében könnyen föl lehetett ébreszteni a klerikalizmuson kívül a császárhű hazafiságot.

Az osztrák-németek közt a „rabló” Olaszország vagy ennek királya, Viktor Emánuel, nem volt népszerű. De Ausztria többi nemzete nem törődött az osztrák-németek fájdalával. S a császár maga is hamar belenyugodott abba, hogy elvesztette Lombardiát. Bismarck megértette Wienben, hogy Poroszország régi szövetségesével szemben nem szabad ellenséges magatartást tanúsítani és Ferenc József császár engedett. Andrassy külügyminiszter pedig csupán azért alkalmazkodott, mert államférfíúi képességnek hitte azt, hogy mindenben Bismarck terveire alkalmazza a Habsburg-monarchia külpolitikáját.

Csupán uralkodói etiltett kérdése volt, hogy előbb Viktor Emánuel látogatta meg Ferenc Józsefet Wienben 1873 szeptember 17-ike és 22-ike között a wieni világkiállítás alkalmából. Ez a látogatás volt a bevezetője annak, hogy Poroszország régi szövetséges kerülő utón újra szövetségre lépjen vele.

Viktor Emánuel wieni tartózkodása alatt a császárhüség túlzó klerikális osztrák-németek tüntetésre készültek, hogy az olasz királlyal kötendő barátság ellen tiltakozzanak. Erre szeptember 20-át lalálták alkalmasnak. Szeptember 20-ika ugyanis évfordulója Viktor Emánuel Romába történt bevonulásának. A nagy-osztrák érzelműek tüntetni akar-

tak ezen a napon és misét mondatni a pápa elesei katonáinak lelki üdvéért. A rendőrség azonban betiltotta a tüntetést, mire a mise is elmaradt. Ellenben, a világiállítás palotája előtt éppen ezen a napon nagy csapatszemlét tartott a. császár és Viktor Emánuel.

Néhány hónap múlva Ferenc József Velencében viszonzta az olasz király látogatását. Rómába nem ment, mivel el akarta kerülni a pápával való differenciákat. Ferenc József az olasz királyt ekkor kinevezte az egyik magyar huszárezred tulajdonosává.

Az olasz barátság külsőleg abban is kifejezést nyert, hogy a római osztrák-magyar és a wieni olasz legációkat nagykövetségekké alakították át. De kifejezést nyert abban is, hogy 1877 októberében Crispi Wienbe és Budapestre látogat, ahol Tisza Kálmán miniszterelnök mint politikai bölcsességet kifejűi előtte, hogy ő is azon a nézeten van, hogy az olaszokkal barátságban kell a, Monarchiának élnie. Az olaszokkal, való barátságos megértést azonban megzavarta a berlini kongresszus s innen hazavitt csalódás.

A berlini kongresszustól az olaszok egészen mást vártak. A porosz szövetséges eddig mindig támogatta őket abban a törekvésükben, hogy az összes olaszok Olaszországhoz tartozzanak és Olaszországban élt a remény, hogy ez békésen megtörténik. Csalódtak, mivel ilyen politikai éleslátást még Bismarcktól, sem lehetett elvárni.

Maga Crispi is a legélesebben nyilatkozott a berlini kongresszusról: „Berlinben megaláztak bennünket és úgy bántak 'velünk, mint Európa legutolsó népével.” Az egész országban tüntetések voltak és ezek célját az a. röpirat fejezte ki, mely kimondja: „Olaszország kiürítése előtt nem lehet barátságokról és szövetségekről beszélni”. Világos volt, hogy az olasz közvélemény előbb tisztázni kívánta az osztrák császári hatalom alatt álló olasz területek kér

dését. Kívánsága nem teljesült s a berlini kongresszus évének decemberében már olyan feszültség állott be, hogy Ferenc József császár a déltiroli határra csapatokat küldött.

Az irredenta-mozgalom azonban még nem volt kormányelv és Depretis az olasz kamarában a Habsburg-monarchia kormányának megnyugtatóására csakhamar kijelentette, hogy Olaszországnak irredentája nem az osztrák területeken van, hanem a földmivelés elmaradottságában, a munkásosztály nyomorában. Ezt annál inkább megtehetette, mert időközben a „Bardo” egyezmény miatt az olasz közvélemény a franciák ellen fordult.

Bismarck értette a módját, hogy miképpen szítsa a olasz-francia ellentétet, erre a célra használta föl a francia gyarmatosító törekvéseket. Franciaország kormányának ügyelmét ő maga irányította a gyarmatokra, hogy éket verjen a két latin nép kormánya közé és ez az oka annak, hogy az olasz kormány hamarosan visszatért a központi hatalmakhoz.

A francia kormány aztán 1881 május 12-én a „Bardo” egyezménnyel megszerezte Tunisz fölött a főnhatóságot. A francia kormány erről a lépésről az olasz kormányt nem értesítette, ami az olasz politikai közvéleményt annyira fölbőszítette a kormány ellen, hogy a Cairol-i kormánynak 1881 május 14-én le kellett mondania. Az utána következett Depretis-kormány sem tudott azonban a helyzeten változtatni és erőhiányában erélyesen föl nem léphetett, amiért minden változatlanul megmaradt. Az olasz közvéleményt ezenkívül főleg az olasz pénzügyi nehézségek foglalkoztatták, amelyek a külpolitikai izgalmakat fokozták.

Az olasz közvéleményben így valami különös zavar keletkezett. Azok, akik az osztrák hatalomban lévő olasz területek megszerzéséért lelkesedtek és azok, akik igen gyakran királyellenesek voltak, egy táborban találkoztak. Mivel pedig a területszerzés eszköze a fegyver, tehát az irredentisták a katonai

pártnak azt a törekvését, hogy a hadsereget növelni kell, mindig támogatták. Így a reakciós alapgondolat és a nemzeti integrálódás haladó gondolatában élők szövetségben állottak.

Miután a belső politikai kérdések tekintetében főnállott zavar a külső politikára is visszahatott, a német szövetség, majd az osztrák szövetség így sohasem lehetett olyan belső erejű, mint amennyire ezt a szövetség természete magával hozta volna.

Humbert király 1878 január 9-ike óta ült a trónon. Kormányának elnöke, Depretis, a Bardo-szerződés folytán kialakult hangulat hatása alatt csak az osztrák-magyar monarchiához való közeledést tudja megoldásul ajánlani és ennek külső kifejezése céljából azt tanácsolja Umberto-nak, hogy Wienbe menjen bemutatkozni Ferenc József császárnak. 1881 október 27-én már ott is vannak: Humbert, a felesége: Margerita és Depretis miniszterelnök. Ferenc Józsefnek most már vissza kellett volna adnia ezt a látogatást, de még mindig nem akart Kómába menni és ezen majdnem fölborult a megindult barátságos tárgyalás.

Miután ezeket a gyermekes nehézségeket elhárították, 1882 május 20.-án a Hohenzollernek, Habsburgok és Savoyak képviselői aláírtak három példányban a hármasszerződést. Mindenesetre megjegyzésre érdemes körülmény, hogy a hármasszöveteégi szerződést csak akkor irták alá az uralkodók képviselői, amikor az olasz nagy katonai reformokra vonatkozó javaslatot az olasz kamara megszavazta. Ez arra a következtetésre jogosít, hogy a Hohenzollernek a Savoyáktól fegyverkezést követeltek.

A hadügyi költségek megszavazását és a német-osztrák szövetség népszerűségét az a külső körülmény befolyásolta, hogy ugyanakkor a Tuniszból hazatért francia katonák Marseilleben több olasz munkást megöltek, mert akkor, amikor a hajóról a francia katonák kiszálltak, az olasz munkások fűtültek. Ebből az összeütközésből tőkét kovácsoltak

a német és osztrák szövetség barátai és így a közvélemény a szövetség felé fordult. Viszont a francia kormány magatartása ennek következtében barátságatlanná lett Olaszországgal szemben és így az olasz közvélemény előtt kormányának német barátságát igazolta. Az olasz-francia ellentét nemsokára vámháborúra vezetett, amely állandó feszültséget okozott a két ország között. Ez a vámbábot csak 1898-ban ért véget, de a politikai feszültség nem szűnt meg azonnal vele együtt.

II. A hármasszövetség keletkezésekor folytatása volt annak a régi szövetségnek, amely a Hohenzóillemekek és a savoyai ház között még 1866-ban megvolt. Eredetűe is a hármasszövetség formailag három szövetség volt: 1. A Hohenzollernek és Savoyák; 2. a Hohenzollernek és Habsburgok; 3. a Habsburgok és Savoyák között külön-külön kötött szerződés.¹⁹

Ez az eredeti forma és valószínűleg az eredeti szerződés tartalma sem maradt fenn állandóan. Az olasz kormány népfölöslegének levezetést keresett és ekkor erre legalkalmasabbnak látta a Törökbirodalom szétesni induló darabjait. Az oszt rák-magyar kormányok sem csináltak titkot abból, hogy a széthulló Törökbirodalom egyes részeit meg akarják szerezni. Ez a két irányból egy eél felé való törekvés tartotta, fenn azután mégis a Törökbirodalom egységét.

A két egymásra féltékeny szövetséges azzal védte meg a szultán birodalmát, hogy egyik nem engedte meg a másikának a fölöstást, mert félt, hogy a másiknak több jut. Ebből a féltékenységből született a szövetség megújításakor a hármasszövetségi szerződés VII. cikke is, amely a következőket mondja:

„Auszttria-Magyarország és Olaszország csupán azt tartván szem előtt, hogy a Kelet területi status

¹⁹ Dillon: From the Triple to the Quadruple Alliance (London, New-York, 1915) 28, 32, 35 s köv. lapok.

quo-ja a lehetőségig fönntartassék, kötelezik magukat befolyásuk érvényesítésére oly végből, bogy minden olyan területi változásnak, amely a jelen szerződést aláírt hatalmak egyikére vagy másikára hátrányos lenne, eleje vétessék. E célból megadják egymásnak mindazokat a felvilágosításokat, amelyek alkalmassak arra, hogy egymást a saját maguk, valamint más hatalmak szándékairól kölcsönösen tájékoztassák. Ha azonban beállana annak az esete, bogy a status quo fönntartása a Balkánon, avagy az Adriai- vagy Aegei-tenger török partvidékein és szigetein lehetlenné válna és ha Ausztria-Magyarország és Olaszország akár egy harmadik hatalmasság eljárása következtében, akár egyébként kénytelenek volnának a status quo-t ideiglenes vagy tartós megszállással saját maguk megváltoztatni, ez esetben a szóban forgó *megszállás csak a két hatalom előzetes megegyezése után foglalhatja helyet*, — amely megegyezés az egyik vagy a másik fél részéről a jelenlegi status quo keretem tul netán elért *mindenféle területi vagy másnemű előny fejében kölcsönösen nyújtandó kompenzáció alapelvére helyezendő és hivatva van arra, hogy 'mindkét fél érdekeit és jogosult igényeit kielégítse.'*

Miután az osztrák-magyar külügyi kormány az olasz kormányt nem értesítette a Szerbiának küldött ultimátumról és a hadüzenetről és nem is ajánlott föl neki a fönti szerint járó kártérítést, az olasz kormány 1914 augusztus 1-én úgy határozott, hogy a háborúban semleges marad. A Monarchia kormánya azonban jóakarata semlegességet várt az olasz kormánytól és ezt a várakozását a hármasszövetségi szerződés 3. és 4. pontjaira alapította. E két pont a következő:

„Az esetben, ha a magas szerződő felek egyike vagy ketteje anélkül, hogy az ő részükről egyenes kihívás esete forogna fönn, két vagy több nagyhatalom részéről — amelyek a jelen szerződést alá nem írták — megtámadtatnék és ezekkel háborúba bonyo-

lódnék, ezzel a caeus foederis a magas szerződő félök mindegyikére nézve egyidejűleg beállana.”

„Ha valamelyik nagyhatalom, amely a jelen szerződést nem írta alá, a magas szerződő felek egyikét állami biztonságában fenyegetné és az ekként fenyegetett fél ezáltal kényszerülne az említett nagyhatalomnak hadat üzeni, ez esetre a másik két szerződő fél szövetségesével szemben jóindulatú semlegesség tanúsítására kötelezi magát, fönntartván magának, hogy résztvegyen a háborúban, ha indokoltnek véli, hogy szövetséges társával közösséget vállaljon.”

Az olasz álláspont az volt, hogy Szerbiának ideiglenes megszállása esetében is joga van kártérítéshez, míg a wieni álláspont az volt, hogy a VII. ponttal szemben a III. és IV. pont határoz. Vagyis a wieni álláspont a szerződés általános határozmányai alapján állott, míg az olasz kormány a VII. pontra támaszkodott, amely éppen a balkáni viszonyok szabályozására szolgált. Amikor azután a volt közös kormány belement az efölött való vitába, azt az álláspontot foglalta el, hogy a VII. pont határozotlan csak a török területekre vonatkozik.

Ezt az álláspontját azzal indokolta a volt közös kormány, hogy ezt a pontot 1887-ben az olasz kormány kívánságára vették föl a szerződésbe, amikor csak Törökországnak és területének jövendő sorsát kívánták rendezni. De a volt közös kormány megfelledezett arról, hogy 1912 december 5-én újították meg ezt a szerződést. Ekkor pedig Ausztria nem gondolhatott arra, hogy Törökország fölosztásánál neki még osztályrész jut. Mert a bolgárok Drinápolyban, a montenegróiak a novibazári Szandzsákban, a görögök Szalonikiben, a szerbek Üszkűbben voltak. Törökország ekkor már elveszett volt.

A tények és körülmények rációfoltak az osztrák álláspontra és így érthető, hogy Olaszország álláspontja ellenkezett az osztrákkal, amely utóbb magára elismerte az olasz álláspont helyességét. A volt kö-

zös kormány tárgyalta is az olasz kormánnyal, de ezek a tárgyalások nem vezettek eredményre. Az olasz kormány úgy látszik észrevette, hogy a tárgyalások célja csak a halogatás, mint ahogyan Tisza István a magyar képviselőházban utóbb naiv dicsekvésképen elmondotta és ezért a tárgyalásokat megszakította és utóbb hadat üzent. A tárgyalások azonban azon az elvi alapon folytak, hogy Olaszországnak joga van a kártérítéshez: a közös kormány csupán az azonnal való átengedés ellen emelt kifogást. Még a területre nézve is megegyeztek a küldöttek, Dél-Tirolnak és a görzi s gradiskai kerületnek olaszok lakta részében. Triesztre nézve nem volt meg a végleges megállapodás, de ez már nem is lényeges annak a megállapítása szempontjából, hogy az olasz kormány a szerződés alapján állott, ellenben a volt osztrák-magyar közös kormány megszegte a szerződést, amikor Szerbiának hadat üzent anélkül, hogy a hármasszövetségi szerződésben vállalt kötelezettségének Olaszországgal szemben megfelelt volna.

Bizonyos az, hogy a Habsburg-monarchia hódítani akart. Nemcsak 1914-ben foglalkozott ezzel a gondolattal, hanem sokkal előbb is. Amikor ugyanis 1905-ben az amerikai Unió elnöke fölhívta a világ összes hatalmait, hogy állapodjanak meg arra nézve, hogy nem engedik az államok területi integritását érinteni, akkor a Hohenzollern és Habsburg külügyi kormányok addig-addig gördítettek akadályokat a megbeszélések elé, amíg Bosznia-Hercegovina annexióját előkészítették és végrehajtották és kihívták a balkáni népek féltékenységét. Ezért azután az Unió elnökének javaslata lekerült a napirendről.

A Monarchia kormányának szelleme a fegyveres bővítésre való készség volt. Ez magyarázza meg a már fölhozottakon kívül a Hohenzollernekkel való szövetséget is. Ez az oka annak is, hogy a Monarchia nem engedte európai konferencia elé vinni a Szerbiával való viszály ügyét. Tekintély ónok alapja nem igazsága, hanem katonai ereje volt.

6. §. A francia köztársaság külpolitikájának iránya,
*(I. A nyolcvanas évek elejéig. — II. Az Oroszország
hoz való közeledés.)*

I. III. Napoleon császárnak elfogatása és a frankfurti béke után Franciaországban köztársaság alakult. De a köztársasági államforma még csak egy évtized múlva erősödött meg annyira, hogy nem kellett már a monarchisták győzelemrejutásától tartani.

Az első elnök Thiers volt, akit 1873 május 24-én újmonarchisták megbuktattak és ekkor a monarchista Mac Mahont választották meg elnökké. Mac Mahon monarchista kormányt nevezett ki, amely a monarchia, visszaállítását tűzte ki célul. Miután azonban olyan sok trónkövetelő volt, a köztársaságiak lassan megerősödtek és 1879 január 30-án megbuktatták Mac Mahout és átvehették az uralmat.

A monarchista kormányok folyton a hadsereg újjászervezésével foglalkoztak és 1873 július 24-én olyan javaslatot fogadtattak el a törvényhozással, amely a hadsereget újjászervezte. De sem azt a szervezetet, sem azt a számot, amelyet a német mutatott el nem érte. Amint ezt a fentiekben már érintettük, amikor a német császárnak 1875-ben fölmerült tervéről szóltunk, aki Franciaországot meg akarta támadni.

A Kaiser nemcsak azért mondott le 1875-ben a köztársaság elleni újabb háborús tervéről, mert félt Anglia beavatkozásától vagy Oroszország magatartásától, hanem azért is, mivel a monarchia visszaállítását remélte a Mac Mahon kormányzásától.

Különben is Anglia haragját nem akarta kihívni, mert Bismarck nagyon jól tudta, hogy Franciaországnak természetes szövetségese Anglia volna. Miután Franciaországtól el kellett vágni Angliát, a köztársasági kormányt olyan területre kellett szorítani, ahol összeütközés keletkezik közte és az angol kormány között. Ezért irányít ott a gyarmatok felé a francia kormány figyelmét. Az angol kormány

hogy az Indiába vezető út az a kezében legyen, a Szuezi-csatorna részvényeinek többségét már 1876-ban megszerezte. Ez nagy elégedetlenséget váltott ki Franciaországban, de egyúttal azt a törekvést is, hogy másutt keressenek kárpótlást. Ezt Tuniszban találták meg. A francia hadsereg 1881 április hó 12-én a tuniszi beyt arra kényszerítette, hogy elismerje a francia protektorátust. Majd rövidesen megtörtént Tunisz annexiója is.

Mintha csak Indiában akartak volna Angliával versenyezni, ezután Madagaszkár és Indo-Kína meghódítását tűzték célul. Mindkettő sikerült is. De ezek a sikerek nem nyugtatták meg a rojalistákat, akik minduntalan föltámadtak és a revancheot hangoztatva, nyugtalanították a közvéleményt.

A francia közvélemény és a kormány a harcra izgató monarchistákkal szemben elég erős volt és miután nem gondolt arra, hogy háborúba szálljon valamelyik hatalommal, nem is keresett érintkezést egyik állam kormányával sem. Viszont a monarchisták keresztülvitték 1887-ben a katonai javaslatok megszavazását, amire Bismarck a német hadsereg erejét hangoztatva, 1888 február 8-án Franciaországhoz címezve, az egész világnak odakiáltotta: — Mi németek csak az Úristentől félünk!

Ez a hangos kiáltás a francia kormányt azután arra kényszerítette, hogy barátot keressen. Az osztrák-magyar monarchia kormányai a múltban olyan sokszor visszautasították a francia szövetséget, hogy arra gondolni sem lehetett, hogy a köztársaság kedvéért most fölbontsák a német szövetséget. Angliával feszült volt még a viszony. Csak az orosz szövetség volt lehető.

Az angol kormány az ő különállását a szövetségért föladni nem akarta s különben is inkább a német kormait nyal való együttműködésben kereste a világpolitikai kérdések megoldását, amint ezt a később előadandó tények kapcsán látni fogjuk. Így azután a francia kormánynak nem maradt fenn más

szövetség lehetősége, mint az orosz.

Ezt a szövetséget a francia köztársasági pártiak nem keresték, hanem belekényszerültek. Hiszen akkor, amikor a cár meglátogatta Páris s megtekintette az igazságügyi palotát, Floquet, aki utóbb, 1888 április 3-án miniszterelnök lett, még ezt kiáltotta a cárnak: „Éljen Lengyelország, monsieur! »

Miután azonban 1887-ben a német-orosz háború már szinte küszöbön volt, az orosz kormánynak is támaszt kellett keresnie. Így válik érthetővé, hogy 1888 február 9-én maga Floquet, a cárizmus ellensége, tárgyalta az orosz követtel a szövetségről.

II. A külpolitikai helyzet kényszerítő hálása alatt azonban nem lehetett megakadályozni, hogy a francia bankok már 1889-ben és 1890-ben ne adjanak nagy összegeket az orosz államnak. Ezek a kölcsönök voltak a francia-orosz barátságnak első, kézzelfogható bizonyítékai, amelyeket a két hajóhad kölcsönös látogatásai követtek.

A francia hajóhad 1891-ben meglátogatta Kronstadtot, az orosz kikötőt s az orosz hajóhad július hóban visszaadta a látogatást Cherbourgban. Közben Dahomey királyát legyőzván, újabb gyarmatterületeket szereztek a franciák s 1890-ben porosz mintára átszervezték a hadsereget.

Az orosz hadiflotta 1898-ban Toulonba látogatott, s ugyanez évben az orosz államkincstár újabb kölcsönt kapott a francia piacon. Ugyanez alatt az olaszok elleni ellenszenv folyton fokozódott, ami megnyilvánult abban, hogy az angoulémi esküdtek fölmentették azokat a francia munkásokat, akik nemzeti ellentétből származott verekedésben több olasz munkást agyonütöttek. Végre is a két ország kormánya közti ellentét annyira kiélesedett, hogy a francia parlament az olasz közvélemény lecsendesítésére kártérítést szavazott meg a meggyilkoltak hozzátartozóinak.

Közben az orosz állam újra kölcsönért fordult

a francia piachoz s 1895, 1896, 1901-ben újra nagyobb összegeivel vett föl. Ezek az összegek körülbelül négy milliárdra tehetők. A kölcsönökre annyiban volt a francia kormánynak befolyása., hogy lassankint nem engedett más kölcsönt a francia piacra, mint orosz állami kölcsönöket s így a francia bankárok az orosz államkincstár bankárjaivá lettek. Az orosz kölcsönök összege a világháborúig 20—25 milliárdra emelkedett. A kölcsönöknek csak fele államkölcsön, a többi pedig orosz vállalatok részére adott kölcsön.

1894 elején az afrikai Timbuktu megszállását határozta el a francia kormány, ugyanakkor pedig sikerült Dahomeyben fönnhatóságát végleg elismerhetni. Junius 7-én az angol kormány a Kongó-állammal ugyan még olyan szerződést kötött, amely sértette Franciaország érdekeit, de a sérelmes pontokat csakhamar elejtette.

1894-ben kitört a japán-kinai háború, amely alkalmul szolgált arra, hogy a Hohenzollernek és Liomanowok egymáshoz közeledjenek, mivel az uralkodók Caserio olasz anarchistának a francia köztársasági elnök ellen elkövetett merényletének hatása alatt állottak. A Hohenzollern Kaiser a Romanow cár ijedségét hasznosította s megnyerte ennek hozzájárulását ahhoz, hogy Németország területet szerezzen Kínában.

7. §. A cárok külpolitikája.

(I. Az orosz külpolitika Európában. — II. Az ázsiai törekvések.)

I. Bármilyen ellentmondó is, de bizonyos, hogy a cárizmus európai külpolitikája demokrata volt. Az orosz kormány támogatta a legerősebben a Balkán elnyomott népeinek felszabadítását. Ezek a törekvések összefüggtek az összes szláv népek egységesítésére irányuló törekvésekkel s a cárizmus imperialisztikus törekvéseivel, de eredményeikben s megjelenésük formájában a drinápolyi béke óta (1829)

a demokráciát és szabadságot szolgálták.

Természetes, hogy a cárizmus csak ott s akkor szolgálhatta a demokráciát, amikor s ahol ez az ő érdekében állott, tehát a Balkánon, ahol a török impérium fölbomlasztása révén remélhette, hogy saját impériuma kiterjeszhető a régen török uralom alatt állott területekre.

Bármik épen áll is a helyzet, európai külpolitikájának ez a demokratikus színezete megkönnyítette, hogy a francia köztársasághoz közelebb jusson, hogy ezzel szövetségre léphessen.

A cárnak az a törekvése, hogy a Törökbirodalomat földarabolja, különben is úgy az osztrák-magyar monarchia, mint Németország kormányainak külpolitikájával megegyezett, csak annyiban különbözött az egyik a másiktól, hogy mindegyik hatalom a maga részére akarta megszerezni ezeket a területeket.

A német s osztrák diplomácia azonban nagyon soká. meg tudta akadályozni a cárnak elhidegülését s fönn tudta tartani a három császár szövetségei. Sőt elhárította az összeütközéseket a bolgár fejedelemségek dacára, Bosznia-Hercegovina a unexiója ellenére s a Monarchiának Szerbiával szemben a balkáni háborúban tanúsított magatartása dacára.

A Balkán-kérdésekben a Monarchia állott előtérben, holott tulajdonképen a német imperialista törekvéseknek csak eszköze volt.

A német császárságban megérlelődött koncepció szerint, amely az ő uralmát világuralommá akarta tenni, kell, hogy az osztrák-magyar monarchia, Törökország, a Balkán s az Északi- s Keleti-tenger kikötőinek vidéke egy kézben egyesüljön.

Erre nézve az előmunkálatok kielégítő eredménnyel folytak, mert hiszen a török hadsereg német vezetés alatt állott, Bulgária cárhoja hű csatlósa volt a Kaisernak, a Monarchia pedig mindig azt tette, amit a Kaiser óhajtott.

A Kaiser és a cár külpolitikai törekvéseinek azonban előbb-utóbb össze kellett ütköznie. A cár is uralomra tört, a Kaiser is. De a, cár törekvése a népek törekvéseivel is találkozott. A cár így akkor, amikor beleavatkozott a török uralom alatt álló balkáni népek ügyeibe, ezeknek törekvéseit mozdította elő. De a cárnak a főntemlített drinápolyi béke erre kifejezetten jogot is adott, míg a Kaiser a Habsburgmonarchia útján avatkozott bele a Balkán ügyeibe.

Hogy az orosz törekvéseket megérthessük, szem előtt kell tartanunk azt, hogy Oroszország hatalmas szárazföldjének nincsen megfelelő kapuja a világtengerekhez.

A Keleti-tenger legértékesebb partvidéke Nemekországé, a Fekete-tenger kijárata török kézben volt, messze dél felé a Perzsa-öbölíg meg nem nyúlik a birodalom. A messze kelet kikötői pedig csak az orosz birodalom egyik részének lehetnek kapui.

Miután közel dél felé legkönnyebbnek mutatkozott kijáratot keresni, tehát a cárok a Törökbirodalom területén lakó szlávok fölszabadításával kötött-éle össze az ő kikötőkereső politikájukat.

Törökországot azonban a hatalmak útjába állították a cárok terjeszkedő politikájának s ezért már az 1841. évi európai egyezmény kimondta, hogy a Dardanellák zárva vannak s ennek ellenőrzésével Törökországot bízták meg.

Itt kapcsolódott bele Törökország sorsa a világpolitikába.

II. Amint a Törökbirodalom az orosz kikötő szükséglet révén kapcsolódott bele a világpolitikába, úgy az ázsiai barbár népek és a Csendes-óceán partvidéke is ezen a réven került bele. Azok a területek viszont, amelyek közben vannak, csupán pillérei annak a hídnak, amelyen a cári birodalom a világtengerekhez ki akart jutni.

A tengerek jelentőségének fölismerése előtt a cárok egyszerűen császári hódítópolitikát űztek.

amely azonban nem okaiban, hanem csak időben elődje a későbbi politikának.

A cárok már kétszáz év előtt háborút viseltek Kínával az ércekben gazdag Amur területért. A kínaiak azonban meg tudták ezt a területet tartani s a cár csak kétszáz esztendő elmúltával tette megint vitássá ezt. Amikor pedig Kína 1858-ban Francia- s Angolországgal háborúba keveredett, akkor semlegességeért átengedte Oroszországnak az Amur balpartjának azt a részét, amely birtokában volt. Két év múlva pedig a jobb partot is,

A cár jó viszonyban volt Japánnal is s 1885-ben kedvező kereskedelmi szerződést kötött vele. Ez a jó viszony soká állott fönns a mikádó 1875-ben átengedte az Amur torkolata előtt lévő Szachalin szigetéet a cárnak.

A krimi hadjárat, illetve a párisi kongresszus után (1856) a cár visszaadta Karsz várát a szultánnak s lemondott a Duna torkolatáról. Karsz várának visszaadása tulajdonképen azt jelentette, hogy a cár lemond arról, hogy a szultán birodalmát a Kaukázuson keresztül való előnyomulással tegye tönkre, hogy Kis-Ázsián keresztül hódítsa meg Konstantinápolyt.

De a párisi kongresszus nem akadályozta meg a cárt abban, hogy Ázsia belseje felé ne keressen hódítani való területeket. Ilyenekül a turkesztáni területek kínálkoztak. 1865-ben s a következő években Taskendet, Szamarkandot sikerült is elfoglalni.

Az angol kormányt ugyanakkor az indiai lázadások foglalták el s nem gördítettek akadályt az elé, hogy az orosz birodalom közelebb jusson az angolhoz, sőt talán őszinte is volt lord Lawrence indiai alkirály (1868—69) nyilatkozata, amikor így szólt: — Jobb az orosz szomszédság, mint az ázsiai barbároké. De szomszédságról persze akkor még nem lehetett szó.

Az oroszok még csak most készítették elő azt, hogy az India és Turkesztán közt lévő országok fölötti uralmat megszerezzék. Erre sohasem kellett alkalmat keresni. A félvad törzsek s népek szolgáltat-

tak elegendő alkalmat

Dost Mohamed Afganistan uralkodója 1863-ban történt elhalálása után ennek öt fia akarta megszerzeni az egész ország fölötti uralmat. A többi tizenegy fia nem versengett. Ennek az öt emírnek a küzdelme is elég volt azonban ahhoz, hogy ne csak Afganisztán nyugalalmát, hanem a szomszédos országokét is megzavarja. Így Perzsia nyugtalansága folytán szükségessé vált az afgán-perzsa határok megállapítása.

Míg azonban idáig fejlődtek a viszonyok, tíz esztendő telt el. Közben a karavánkereskedelem állandó veszedelemben volt, jóllehet az orosz kormány szerződések kötésével iparkodott ezt biztosítani s amikor az eredménytelennek bizonyult, akkor Kaufmann orosz tábornok egészen Khiváig nyomult előre s azt elfoglalta.

Az oroszok ellen az eniir az angoloktól kért segítséget, de csak 100.000 font sterlinget kapott s nem katonát, amire szüksége lett volna.

Ezért el kellett fogadnia az orosz föltételeket. Ezek szerint az orosz- kormány elismeri a khivai kánt, de ez az Amur jobb partját átengedi a cárnak s évenként 2,200.000 rubel adót fizet. Ezen a főnnhatóságon kívül a khokándi kánságot és Kasgart is megszerezve, a két országot az Oroszbirodalomba kebelezte a cár.

Ezek az események azonban nem függetlenek a világpolitika eseményeitől. Mert már ekkor készen volt a Németbirodalom kormányának az a terve, hogy Angliát szárazföldön, a Balkánon keresztül elvágja az Indiába vezető úttól. Németország uralkodója ekkor azonban még Oroszország előtérbe tolásával hajtotta végre terveit. A nagy koncepciójú hódító tervek talaja még nem volt előkészítve. Berlin-Bagdad hangoztatása még időszerűtlen volt.

Az angol államférfiak előtt azonban ez a terv nem volt titok s Disraeli kezdeményezésére Viktória angol királynő fölvette 1877 július 1-én India csá-

szárnője címét. A külvilágnak s a német államférfiaknak azt akarták ezzel mondani: India egy Angol országgal.

Amióta a Kaiser politikájának célja nyilvánvalóvá lett, az angol kormánynek Törökország irányában való magatartása megváltozott. Az angol kormány állandóan reformokat követelt a török kormánytól, mert tudta, hogy a Törökbirodalom fenntartásának: ez az egyetlen módja. A Törökbirodalmi szétszakítása ellen tiltakozott s ezt meg is akadályozta., így nevezetesen az orosz-török háborúban, amikor az angol hajók védték meg Konstantinápolyt.

Az orosz hadügyminiszter erre 1878 április 25-én írta alá azt a parancsot, amely szerint három hadoszlop induljon India elleni demonstrációra, de ez a három orosz hadoszlop sohasem ért oda. A berlini kongresszus véget vetett a viszálynak s július 13-ika után, amikor aláírtak, békésen távoztak a küldöttek Berlinből.

Ázsia belsejében azonban a nyugalom neon állott helyre s ez alkalmul szolgált arra, hogy az angol kormány is beleavatkozzék az afgán s a többi szomszéd népek ügyeibe. Az angolok csakhamar az egész Bél-Afganisztán fölötti fönnhatóságot megszerezték s ezzel mind közelebb jutottak az orosz érdek területhez.

Bismarck 1884 november 24-én Buschnak ezeket mondotta: — Figyeljen Afganisztánra, onnan jönni fog valami.

Közel is voltak akkor ahhoz, hogy háborút kezdjenek egymás ellen Oroszország s Anglia. Az orosz csapatok ugyanis átlépték azt a vonalat, amelyet 1885 március 26-án kötött megállapodás szerint respektálniok kellett. Az afgájiok védekeztek, de az orosz csapatok erősebbek voltak s legyőzték őket. Erre Gladstone április hó 27-én 1,100.000 font sterling hitelt kért hadikészülődésre. Gladstone azonban megbukott s Salisbury lett a miniszterelnök. Miután a cárt az akkor fölmerült bulgár-kérdés foglalta el, az

afgán-kérdés elsimult s 1887 július 22-én a két kormány aláírta a megállapodást.

Az orosz kormány Ázsia népeivel a kereskedelem megzavarása miatt került összeütközésbe. De ezek az összeütközések csekélységek voltak: ahhoz képest, amelyek abból származtak, hogy az orosz kormány Ázsiában vasutakat kezdett építeni.

A szibériai vasút építése folytán szükségessé vált a Csendes-óceán felé kapukat biztosítani. Emiatt féltékennyé lett a mikádó s ez a cárt annyira lefoglalta, hogy soká nem törődött a balkáni szlávok sirmával. Közben 1893-ban a Kaiserhez való viszony kiélesedett s vámháborúvá lett, amelyet a következő évben Witte miniszterelnökké történt kinevezése után megszüntetett, mert két front felé nem akart hadakozni.

Japán az 1894-95. évi Kína. elleni habomból győzőként kerülvén ki, kötelezte Kínát, hogy Liaojung félszigetét adja át. Ez ellen Oroszország, Németország s Franciaország tiltakoztak. Japán engedeti s 1895 május 4-én visszaadta Liaojung félszigetét.

Kína hadisarcot is kellett fizessen, de inert nem volt pénze, a cári kormány 400 millió frankot előlegezett neki, minek ellenében megkapta Port-Artúrt és engedélyt arra, hogy Mandzsúriát megszállja, illetve hogy Mandzsúriába, katonáival bevonulhasson s engedélyt arra, hogy vasutat építhessen Wladivostokba.

A szibériai vasutat 1891 május 31-én kezdték építeni s a francia tőke ehhez is tetemes összegekkel járult hozzá. Ami megint szorosabbra fűzte a két állam közti kapcsolatot. Állítólag ugyanennek az esztendőnek augusztusában, még pedig 27-én alá is irták a két állam közti szerződést. Ha ez nem is történt meg, de bizonyos, hogy 1892-ben katonai konvenció Jött létre és kereskedelmi szerződést is kötöttek.

Ezután megint csak a közel-keleti kérdések foglalkoztatták az orosz kormányt. A francia barát-

szág révén az orosz kormány szava súlyosabbá lett s ez a körülmény arra bírta az angol kormányt, hogy Indiától csak olyanképen vágja el Oroszországot, hogy a Pamir fönnsíkon keskeny semleges sáv válassza el a két állam érdekerületét. Ezt a Pamir-egyezményt 1895 március 11-én írták alá.

A kisázsiai örményzavargások fölszínre vetették' az örmény-kérdést. Anglia az örmények patrónusaként lépett föl, ami ellen az orosz kormány 1895 június 4-én és július 3-án s november 20-án tiltakozott. De aztán a kínai-japán háború eseményei elfelejtették az örmény-kérdést.

A német diplomáciát ügyetlennek mondták s szidták, pedig nagyon ügyesen fonta be a cár kormányt s a kína-japán háborút követő zavart arra használhatta föl, hogy az orosz kormánnyal szereztetett magának Kínában kikötőt. A német s orosz diplomáciának ez az összekötetése azután még 1904—5-ben a japán-orosz háború alatt is megmaradt. Oroszország akkor nemcsak a cár, hanem a Kaiser hódításait is védte.

A Kaiser hódításai köpenyül a vallást használta föl. Hittérítőket küldött Kínába s ezek számát tetemesen megszorította, amikor a cárral megegyezett volt arra nézve, hogy ő is szerez kikötőt Kínahari. Ezek közül a hittérítők közül 1897 november 1-én kettőt megöltek Santungban. A Kaiser a nemzetközi szokástól eltérőleg, erre nem vizsgálatot kért, hanem hadihajókat küldött Kínába. A hadihajók elégtételül elfoglalták a Kaiser számára Kiaocsan kikötőjét.

Máskor is előfordult, hogy idegen állampolgárokat meggyilkoltak. Ilyen esetekben máskor mindig megelégedtek azzal, hogy a bűnösöket megbüntették. De a Kaiser ezt föl akarta használni arra, hogy kínai kikötőt elfoglaljon.

A Kaiser és a cár egyetértésben kellett, hogy eljárjanak ebben az esetben, mert Kiaocsan kikötőjét már előbb megkapta volt a cár s most egyszerűen

átengedte a Kaisernak.

A Kaiser hajói november 17-én érkeztek Kiaocsauba, a cár hajói pedig december 18-án Port Arthurba. Ez fejezte ki külsőleg azt, hogy az egyetértés teljes. Az angol kormány tiltakozott ez ellen az eljárás ellen, de hiába. Különben is Szudán és Kongó foglalta el s így itt nem tudott elég erőt kifejteni.

Két évvel később teljesen kiéleződött a kínai kérdés, amikor a boxerek lázadása alkalmat szolgáltatott az orosz seregeknek arra, hogy újra bevonuljanak Mandzsúriába és bent is maradjanak. Az orosz kormány ugyan megígérte 1902 április 8-án, hogy csapatait kivonja, de ígéretét meg nem tartotta.

Ez érlelte meg a japán-orosz háborút.

II. FEJEZET.

Az entente kialakulása.

8. §. A fényes elszigeteltség kora Anglia külpolitika jában s az Unió külpolitikája.

(I. A búr háborúig. — II. A XX. század elejéig. — III. Az Unió.)

I. A francia-német háború idején Gladstone volt az angol miniszterelnök, aida a semlegesség mellett foglalt állást. Ez a semlegesség Franciaország iránt annyiban volt jóindulatú, hogy a kormány elnézte, hogy a francia hadsereg részére lovakat vásároltak Angliában. A német győzelem után sokan voltak, akik utólag helytelenítették a kormány magatartását. Amire az szolgáltatott alkalmat, hogy a német kormány visszautasította az angol kormánynak azt az ajánlatát, hogy a békét közvetíti.

Emiatt s azért, mert az 1871-ben Londonban összegyűlt Pontus-konferencián az angol kormány nem tudta azt az akaratát keresztülvinni, hogy a cár a Fekete-tengeren ne tarthasson hadihajókat, a Gladstone-kormány helyzete megingott s amikor az ír-kérdés nehézségei is előtérbe léptek, megbukott.

Helyét a Disraeli elnöklete alatt alakult kormány foglalta el.

Disraeli konzervatív kormánya imperialisztikus politikát csinált befelé éppen úgy, mint kifelé. Nemsokára kormányra lépte után, 1874-ben, anektáltatta a Fidsi-szigeteket, a következő évben megvásárolta a Szezi-csatorna részvények nagy részét. Viktória angol királynőt kikiáltotta India császárává. Az orosz-török háborúba pedig a szultán védelmére hatósan beleavatkozott.

Ennek a néhány tények fölemlítése elegendő ahhoz, hogy fölidézzük emléünkben az orosz diplomácia történetével kapcsolatban az angol diplomáciáról mondottakat.

A Disraeli-kormány a délafrikai gyarmatokból és köztársaságokból Anglia fönnhatósága alatt konföderált szövetséget akart alakítani. E tervet a burok ellenezték s ezért az angol kormány 1877 áprilisában fegyverrel kényszerítette őket az angol fönnhatóság elismerésére.

A burok 1881-ben újra fegyvert fogtak. Ekkor újra Gladstone állott a kormány élén, aki békét kötött velük oly föltétel mellett, hogy autonómiát kapnak, de külügyi tekintetben angol fönnhatóság alatt maradnak.

Ezeknek a tényeknek az ismerete elegendő, de másrészt szükséges az angol diplomácia magatartásának megértéséhez általában. Hogyha mármost az angol diplomácia egyes tényeit akarjuk megérteni, akkor kell, hogy az Európán kívüli egyéb eseményeket vegyük vizsgálat alá.

A francia vállalkozási szellem és zsenialitás átvágta a Földközi-tenger és a Vörös-tenger közötti földszárat s ezzel összekötötte a Földközi-tengert az Indiai Óceánnal. Francia részvénytársaság építette a Szezi-csatornát. A részvények nagy részét a koncesszió ellenértéke fejében átadta az egyiptomi szultánnak.

1876-ban Izmail kedive eladta 176.602 darab

Szuezi-csatorna részvényét, mert pénzre volt szüksége. Ezeket a részvényeket az angol kormány szerezte meg 400.000 fontért. A háború előtt már egy millió font osztalékot fizettek a részvények.

Ez a vásár nagy kedvetlenséget váltott ki Franciaország uralkodó köreiből, amelyek joguk sérelmének tekintették, hogy az ő fáradozásaik eredményeit az angol kormány szedje. Ezt a kedvetlenséget azzal csillapították le, hogy a khédive adósságai és rossz gazdálkodása folytán előállott pénzügyi zavarok elhárítására francia-angol ellenőrzőbizottságot szerveztek.

Izmail ugyanis rövid idő alatt elköltötte a részvények árát s újabb adósságokat csinált. Erre a hitelezők gazdálkodását ellenőrzés alá helyezték. Csak hogy a khédive és Egyiptom pénzügyei nem voltak elválaszthatók. Így aztán az ellenőrzőbizottság az ország ügyeibe is beleszólt. A pénzügyek ellenőrzése címén 1878-ban már beleavatkozott a közigazgatásba is, ami rendkívül sok izgalmat váltott ki az országban. Ezt elhárítandó és az ellenőrzést megszüntendő, a khédive 1879-ben lemondott.

Az ellenőrzőbizottság azonban ott maradt s így az elégületlenség az országban nem szűnt meg, sőt mert az ország népének terheit az idegenek beavatkozására lehetett visszavezetni, 1882-ben nyílt lázadásban tört ki. A katonaságot nem lehetett fölhasználni, mert az is elégedetlen volt az idegen tisztekkel, akiket följük helyeztek.

A khédive emberei nagyon ügyesen kihasználták most azt a körülményt, hogy a khédive a szultán alá tartozott s most olyan szint adtak a nép lázadásainak, mintha a szultán legfőbb urasága érdekében történék. Az ügyek ebben az állásban avatkozott bele Bismarck a kérdésbe s a szultánnak azt tanácsolta, hogy támogassa az egyiptomi mozgalmat.

A német politikát a cár is támogatta. Gladstone angol, miniszterelnök azt ajánlotta a szultánnak, hogy döntsön a kérdésben a hatalmak konferenciája,

Ez Bismarcknak nem tetszett. De mielőtt a konferencia összeülhetett volna, Arabi, az egyiptomi katonai párt feje, lázadást szított Alexandriában 1882 június 11-én s hatalmába kerítette a várost.

Gladstone szerint Arabi célja a khédive letétele s ezért kijelentette, hogy ezt nem tűri, — ha vele tartanak, a hatalmakkal együtt, ha nem, egymagában is letöri a lázadást. Franciaországban kormányválság volt, mert Gambetta lemondott. De azért a francia hajóraj az angollal együtt elment Alexandria kikötőjébe. Amíg az angol s francia hajók a kikötőben voltak, Arabi a város megerősítésén dolgozott. Seymour admirális fölhívta, hogy hagyja abba az erősítési munkálatokat. Erre Arabi parancsot adott a munkák beszüntetése iránt, de éjjel folyton dolgoztatott. Az angol flotta parancsnoka erre ultimátumot küldött Arabinak s néhány lázadó kiszolgáltatását a munka azonnali abbahagyását követelte.

Erre a francia hajók elhagyták a kikötőt. Amikor Arabi a fölhívásnak eleget nem tett, Seymour július 11-én ágyúzni kezdte a várost.

Franciaország az előtt a kérdés előtt állott, hogy beleavatkozzék-e a hábarúba. Freycinet kormánya kész lett volna, de Clemenceau ezt megakadályozta, mire a kormány lemondott.

A háború ellenzői Franciaországban attól féltek, hogy a háború átterjed Európára, ami az újonnan alakult hármasszövetségre való tekintettel Franciaországra nézve nagyon aggályos volt. De ezzel a passzivitással viszont Franciaország örökre elvesztette egyiptomi befolyását.

Az angol kormány azt követelte a szultántól, hogy jelentse ki, hogy Arabi a szultán ellen is föllázadt, de a szultán a Kaiser kancellárja és a cár biztatására ezt megtagadta. Közben pedig folyt Alexandria ágyúzása. A vaskancellár a német újságokban azt íratta, hogy ugyanúgy Hamburgot is löheti az angol flotta s ezzel fölbresztette a német háborús szellemet s Helgoland rendkívüli stratégiai

jelentőségére hívta föl a közfigyelmet.

Lassanként azonban mégis lokalizálódott a vi-szály. Az angol csapatok legyőzték Arabi seregét s njra berendezkedtek Egyiptomban. November 16-án az angol kormány már föl is mondja Franciaország-nak az Egyiptomra vonatkozó kondominiumot. Ami-
kor pedig a hatalmak a következő évben újra föl-
vetették Egyiptom kiürítésének kérdését, akkor az
Egyiptomban lakó összes idegenek 1883 augusztus
4-én memorandumban azt kérték, hogy az angolok
tartsák továbbra is megszállva az országot.

A hatalmaknak azonban megígérte az angol
kormány, hogy 1890-ben kiüríti Egyiptomot. Ebből a
célból 1887-ben Sir Henry Drumond Wolffot küldte
ki a kiürítés előkészítésére. Az angol kormány erre
nézve a szultánnal is megállapodott, de kijelentette,
hogy csak akkor üríti ki Egyiptomot, ha az európaiak
nem lesznek veszélyben.

Ez ellen Oroszország s Franciaország tiltakozott.
Bismarck most már Anglia ellen hangolta a francia
kormányokat, s azzal nyugtalanította őket, hogy
Európában is kitör a háború. Az angol-török meg-
egyeződést tehát nem írták alá a felek, de az angol
csapatok bent maradtak Egyiptomban. Csakhogy
ahogyan a francia kormány nem akart háborút Né-
metországgal, úgy nem akart Angliával sem.

Eközben az angol kormány a Szudán felé ter-
jesztette ki uralmát. Itt is érdekellentét állott fönn
Franciaországgal, amit Bismarck ügyesen fölhasz-
nált a két ország diplomatái közti ellentét szítására
s gyarmatszerzésre.

Hogy az angol politikát megérthessük, szüksé-
ges, hogy a német gyarmatszerzés taktikájára rövid
pillantást vessünk.

1876-ban és 1878-ban a német kormány a Tonga-
és Szamoa-szigetekkel szénállomás létesítésére vonat-
kozó szerződést köt. Ezzel kezdte meg a gyarmatosító
államok közti tevékenységét Németország. A néme-
tek azonban eddig is szereztek birtokokat a barbár

népek közt, csakhogy nem az államhatalom, hanem az állampolgárok. Ezek a szerzők magáncégek és társaságok voltak, amelyek országnyi területekké szélesítették birtokaikat s így kénytelenek voltak az állami hatalom védelmét kérni maguknak és szerzeményeiknek.

Az első ilyen kérés 1880-ban feküdt a Reichstag előtt, amikor a német Godeffroy cég azt kérte, hogy a szamoai-szigeti gyarmatosítást támogassa az állam. A Reichstag a kérelmet elvetette.

Ez az állásfoglalás azért jelentős., mivel helyes világitásba helyezi azt a kérdést, hogy Bismarck akart-e gyarmatosítani, vagy a Reichstag nem akart-e. A németek és barátaik szeretik úgy föltüntetni a dolgot, hogy a német politika békés tendenciáit az is igazolja, hogy gyarmatosításra Bismarck nem törekedett. Pedig ez tévedés, hiszen a Szamoai-szigeteken az államnak már volt négy év óta szén-állomása.

Bismarck csak alkalmazkodott a gyarmatosításnál a Reichstag fölfogásához s ezentúl is magáncégekkel végeztette a gyarmatosítást. A nyolcvanas években megalakult a Deutscher Kolonialverein is, hogy a gyarmatosítást irányítsa.

A német kormány a magángyarmatosítást határozottan támogatta s ezzel elérte azt, hogy a Reichstag 1884 áprilisában nem tudott kitérni Lüderitz brémai cég abbéli kérelmének, hogy az angra-pequenai öböl mentén szerzett területeit a birodalom védelme alá ne helyezze. Ugyanez év július 5-én már a Togóban s Kamerunban hasonló módon szerzett területeket helyezték az állam védelme alá.

A németek afrikai terjeszkedése folytán az angol kormány attól félt, hogy a német gyarmatok a bur államokkal közvetlen érintkezésbe kerülnek. Ezért 1885 szeptember 30-án annektálta a becsuánok földjét. Ebben az évben viszont Kelet-Afrika partjain, Zanzibárral szemben a Gesellschaft für deutsche Kolonisation megbízásából Peters Károly kezdett

hódi tani. A zanzibári szultán tiltakozása eredménytelen volt s végül is átengedte Dar-es-Salan és Pangani kikötőket a német társaságnak.

A Bismarck-szigeteken egy évvel előbb foglaltak el itt a németek, a Salamon- és Marschall-szigeteken i 885-ben. Ugyanebben az évben a Karolina-szigeteken is, amiből összeütközés keletkezett Spanyolországgal, amint ezt már fentebb láttuk is.

A német gyarmatosítás ellen Anglia nem tiltakozott s mégis ebből származtak a két állam közti ellentétek, mert a németek csakhamar beleavatkoztak az angol ügyekbe, illetve terjeszkedésük közben minduntalan angol érdekekbe ütköztek.

Anglia a németekkel és a franciákkal egyaránt M barátságos megegyezést kereste. Gyarmatosító törekvéseiket előmozdította és évtizedeken át állandóan engedményeket tett mindkét állam gyarmatosító politikájának. Hogy ez a magatartás abban a tudatban történt-e, hogy az új gyarmatosítások úgysem érinthetik Anglia hatalmát vagy abban a tudatban történt-e, hogy inkább enged, mintsem hogy háborút folytasson, azt nem lehet megállapítani.

Ennek dacára sem voltak elkerülhetők a zökkenések és félreértések, amelyeket azonban Anglia engedékenysége csakhamar elsimított. Így tehát Franciaország és Németország Angliával külön-külön jó viszonyban élt. A gyarmatok népével szemben közös elnyomó érdeküket együtt védték meg.

Amikor Német-Afrikában 1888 őszén zendülés tört ki az arabok közt, a két hatalom együtt nyomta ei. Ugyanekkor itt a rabszolgakereskedést is megszüntették, hogy a gyarmatosítás mellett a civilizációt is látszassanak szolgálni. A következő évben a Szamoa-szigetekre nézve egyeztek meg s a megértés es béke jeléül a német Kaiser ellátogatott Londonba.

Ezt az együttműködést megzavarta a délafrikai helyzet. Már láttuk ugyanis, hogy az angol kormány ügyelt arra, hogy összeköttesét az északi és délafrikai gyarmatok közt ne vágja el teljesen a német

gyarmat. A búr államokkal szembeni eljárása is ebből magyarázható.

Ebből származott a két állam közti feszültség” is. Dél-Afrika angol gyarmataiban ugyanis Chartered Company néven 1889-ben Cecil Rhodes vezetése alatt gyarmattársaság alakult, amely főnhatósága alá hajtotta a Kongó, a keleti s nyugati portugál gyarmatok közti területeket. Ezzel az angol kormány nem elégedvén meg, 1890 augusztus 20-án lemondatta Portugáliát Rhodesiáról és a Nyassza-földről. Miután a matabeliek területe is angol kézbe került, az angol gyarmatbirodalom két része közé most már csak Transvál és Oranje köztársaságok ékelődtek be.

Ezek ellen folyt már most a hivatalos és nem hivatalos politika. De Németország kormánya csak úgy volt hajlandó az erőszakosságokat az angolnak elnézni, ha ezért valamit kap. Ezen a közös elnyomáson alapult az 1890 július 14 Helgoland-egyezmény. Eszerint Németország megkapja Helgoland szigetét és a Zanzibárral szemben húzódó partszegélyt, de lemond a Zanzibárra vonatkozó igényről. A zanzibári szultán angol protektorátus alá helyezkedik. A Vitu és német szomáli föld fölötti protektorátust szintén Anglia kapja.

E miatt az egyezmény miatt nagyon sokat támadták a német kormányt, mert azt állították, hogy ezzel lehetetlenné vált a Zanzibártól a Nílus forrásáig terjedő német gyarmatbirodalom. Elfelejtettélv, hogy Helgoland minden, gyarmatot megért Németországnak s utóbb éppen a gyarmatosítók és a flottafejlesztők csak azért valósíthatták meg terveiket, mert Helgoland szigetét megkapta Németország. A német kormány a megegyezés után a közvélemény hatása alatt újra angolelleses politikát űzött.

A helgolandi egyezmények Zanzibárra vonatkozó részei ellen a francia diplomácia egy 1862. évi egyezmény alapján tiltakozott. Utóbb azonban hozzájárult a helgolandi egyezményhez, amikor az angol kormány elismerte a francia köztársaság jogát Ma-

dagaszkárra és beleegyezett abba, hogy a franciák Algériától délre a Csád taváig előnyomulhatnak.

A német-francia-angol viszony az afrikai gyarmatok kérdésén múlt ezentúl is. Az angol politika arra irányult, hogy Afrika belsejében hódítva, összeköttetést teremtsen északafrikai és délafrikai gyarmatai közt. A német törekvés meg az volt, hogy az angol gyarmatokat egymástól elvágja. Az angol kormány a Szudán s a Nílus felső folyásánál kitágította az uralma alatti területeket. Ez ellen, amint láttuk, a francia kormány tiltakozott, szintúgy tiltakozott 1894-ben a május 12-én létrejött angol Kongó-egyezmény ellen, amellyel Anglia átengedte a felső Csád-tótól keletre fekvő s Egyiptom főnhatósága alá tartozó területeket a Kongó²⁰-államnak. Ez ellen Németország is tiltakozott, mire Kimberley lord visszavonta a tett engedményeket. Franciaország pedig sietett a maga követeléseit Kongó szabad állammal elismertetni. Ami részben sikerült is.

A francia kormány megszerezte magának a szultán beleegyezését és megbízását ahhoz, hogy a Nílus felső folyásáig nyomuljon. Az angol kormány ezt ellenezte s arra hivatkozott, hogy ezt a területet az egyiptomi kedive taxtotta birtokban eddig is s így neki a kedive birtoka alapján joga van ehhez a területhez. Ebből megint viszály származott s 1895 március 28-án sir Edward Grey kijelentette, hogy ha francia csapatok a Nílus felső folyásáig nyomulnak, ez barátságtalan tett lesz.

²⁰ Kongó-állam II. Lipót belga királynak nemzetközi állama volt. Olyan családi birtokszerű gyarmat volt ez Afrika belsejében. Ennek a Kongó-államnak ezt a bizonytalan jogi helyzetét akarta fölhasználni az angol kormány arra, hogy magának ebből a területből egy sávot biztosítson, amelyen keresztül összeköttetése lett volna az angol keletafrikai gyarmatai és Rhodesia közt. Az így átengedett sáv helyett Kongó északi határait 600 km.-rel följebb engedte volna. Csakhogy ez *n* sáv francia érdekerületre esett. A francia kormány tiltakozását Bismarck szintén támogatta.

Ez az előnyomulás azonban nem volt megállapítható, mert az expedíció már útban volt Afrika rengetegein keresztül s három év π tán meg is őr kezelt.

II. Ezzel a tiltakozással egyelőre elintézt nyert a francia-angol gyarmatviszony. De ugyanebben az időben támadt föl a német-angol viszály, amelyet a világhelyzet áttekintése tesz érthetővé. Ekkor (1894) folyt a messze keleten a kína-japán háború, amelyből Angliára az az előny származott, hogy Japánnal kereskedelmi szerződést köthetett,

A német-angol viszály területileg Dél-Afrikában tört ki. Az angolok ugyanis, amint azt fõntebb látuk, éppen úgy, mint a németek is, társaságok útján gyarmatosítottak. Ilyen társaság volt a már említett délafrikain kívül Kelet-Afrikában is, amely ellen a bennszülöttek fegyverrel támadtak s amelynek államosításához kellett fogni, hogy területeit meg lehessen védeni. A másik gyarmattársaság a délafrikai, ez nemcsak a bennszülött feketékkel, hanem a borokkal is viszályban élt,

A délafrikai társaság elnöke Cecil Rhodes, aki a Fokföld miniszterelnöke is volt, egész Dél-Afrika» egyesítésén dolgozott. Ez az egyesítés a bur köztársaság függetlenségének megszüntetését vonta volna maga után. Pedig a máj. fõnt előadottakból tudjuk, hogy ezek függetlenségük védelmére már ismételtten folytattak véres küzdelmet Ennek az egyesítésnek gazdasági célja a nagyobb gazdasági egységhez való csatlakozás volt; különös célja a Fokföld s Rhodesia közti vasút megépítése, amely a burok ellenállásán megtört. De ez csak később vált aktuálissá.

1894-ben a burok még nem folytak bele a küzdelembe, de a bennszülöttekkel már folyt a háború, sõt a gyarmattársaság már részben kifogyott a fegyverekbõl s így Uganda tartományt, amelyet védeni nem tudott már, az angol államnak engedte át.

A Chartered Company magatartása megállapít-

állítólag búrellenes volt s a Kaiser máj. 1895 február még tiltakozik ennek a társaságunk búrellenes magtatartása miatt. A Kaiser ezzel a magatartásával azonban csak htu reményeket ébresztett a burokban s magatartása az agent provokátor magatartásától mi-ben sem különbözik.

Ugyanez évi október 15-én, majd december 28-án a német alattvalók s érdekek védelmének ürügye alatt a Delagoa-öbölbe küldi a Condor és Cormoran nevű német hadihajókat. December 30-án a Chartered Company egyik tisztje, Jameson több száz fegyveressel átlépte Transvaal határát. A burok azonban lefegyverezték s átadták az angoloknak. Az angol kormány Angliába vitetle s elrendelte Jameson ellen aa eljárást.

Amint a német kormány Jameson betöréséről értesült, azonnal orvoslást követelt s Transvaal elnökéhez, Kruegerhez táviratot intézett, amelyben ezt az eljárást a nemzetközi jog snlyos sérelmének mondta.

Az angol kormány azonnal lemondatta Khodest és meghívta Kruegert, hogy vegyen részt a Jameson elleni tárgyaláson. Krueger ezt meg is ígérte, de utóbb a Kaiser magatartásától megtévesztve, kijelentette, hogy nem vesz részt. A német kormány ugyanis úgy tett, mintha a búrokat védeni akarta vojhia. A portugál kormánytól engedélyt kér arra, hogy & Delagoa-öbölben levő Seeadler nevű hajó 50 íonyi legénységét a portugál területen át Pretoriába szállíthassa az ottani német kolónia védelmére. Otthon pedig elrendelte a Kaiser, hogy a torpedóflottillát é« a tartalékflottát helyezték készenlétbe.

De ebből a sok készülődésből nem lett háború, hanem nagyon jó volt arra, hogy a Kaiser kormányai hivatkozhassanak arra, hogy a Kaiser a béke barátja s főnntartója. Pedig ebben az esetben, vagyis a Kaiser nélkül a burok aligha mentek volna bele a háborúba s nem véreztek volna el oktanul, mert hiszen az eredmény nem lehetett kétséges, ha egye-

dül állanak, ők persze azt hitték, hogy nem állanak egyedül.

Anglia csöndes nyugalommal fogadta ezeket a hangos megnyilatkozásokat. Végül is a Kaiser hangja mind jobban elgyöngült és az angol-francia dongolai viszályban mintegy kiengesztelésül Angliát támogatta. Csakhogy az angol kormányt ez a magatartás nem zavarta meg. Tisztán látta, hogy a Kaiser világuralomra tör s ennek megakadályozására nem kínálkozott más mód, mint a francia-orosz barátság keresése.

Ettől kezdve az olasz kormány is hasonló magatartást tanúsított s így az olasz és a francia, de meg az angol kormányok között gyarmatügyek miatt fölmerülő viszályok mindinkább megkevesbedtek s a jelen században az ántánt-államok között bekövetkezett teljes megértés korát ez a félmegértés előzte meg.

Olaszország 1896-ban elismerte a Bardo-szerződést és lemondott Tuniszról, amelyre eddig igényt formált. Két évvel később, 1898 november 21-én megszűnik a tízéves francia-olasz vámháború. 1900 januárjában megállapítják a Vörös-tengermelléki francia és olasz gyarmatok határait. 1901-ben Franciaország titkos szerződésben elismeri Olaszország igényét Tripoli szhoz. A következő év június 28-án ugyan meghosszabbítják a hármasszövetséget, de ez a szerződés a meghosszabbítás dacára is laza összeköttetést jelentett Olaszországra nézve szövetségestársaival. Hátsó-Indiában az angol kormány a franciák régi kívánságát, hogy az angol és francia birtokok között a Mekong-folyó legyen a határ, 1896-ban teljesítette.

Az így kialakulóban lévő ántánt Törökországban Németország mögött elvesztette a talajt és az örmények fölszabadítása iránti követelését nem tudta keresztülvinni a szultánnál, mert Németország kormánya nem támogatta. Talán ezért volt, hogy az ántánt-államok e félmegértése korában egyes állam-

férfiak részéről még fölmerült az a terv, hogy az angolok és németek kössenek egymással szövetséget, így Chamberlain Leicesterben 1899 november 30-án propagálta ezt a tervet. 1900 február hó 16-án ugyanilyen értelemben beszélt lord Roseberry. A németek keleti törekvéseik érvényesítése céljából közel állottak hozzá, hogy az angolokkal és a japánokkal 1901-ben szövetségre lépjenek. Amikor azonban Bülow kancellár kijelentette 1901 március 15-én, hogy a Jangcse-szerződés, mely szerint Kínában a hatalmak a nyitott ajtó politikáját követik, nem vonatkozik Mandzsúriára, akkor ezzel széttepte az angol barátság szálait, akik az oroszoknak tett ezt a kedvezményt nem akarták elismerni.

Mindez azért jelentős, mert ez azután történt, amikor Németország megszerezte 1899 december hó 23-án a Bagdad-vasúti koncessziót.

A XIX. század végén még egyszer merült föl ellentét Anglia és Franciaország között Fasoda miatt. Marchand őrnagy 1898 július 12-én megérkezett expedíciójával Fasodába és ott kitűzte a francia zászlót. Az angol kormányzó tiltakozott, de Marchand nem engedett. Már-már kitöréstől lehetett tartani, amikor a két kormány megegyezett és Franciaország 1899 márciusban elismerte Angliának egyiptomi Szudánhoz való jogát és visszahívta Marchand őrnagyot.

Ezzel lezáródik az angol-francia diplomácia történetében a félmegértés korszaka. Hogyan, miért értették meg egymást később¹⁾? Erre a feletet csak akkor adhatjuk meg, ha az anyagi okokon kívül a szellemieket és erkölcsieket is megvizsgáljuk.

De egy ok kiáltó módon tűnik szembe és ez a Kaiser magaviselete és külpolitikája. Az ő folytonos kardcsörtetésé bírta rá a különállására büszke Angliát, hogy szintén szövetséges után nézzen. A Kaiser mindenütt csörtette a kardját, még Palesztinában is, ahová 1898-ban ellátogatott és amely látogatásnak eredménye volt, hogy Goltz német tábor-

nok vette át a török hadsereg szervezésének a munkáját.

III. Anglia külpolitikájára lényeges hatással volt az északamerikai Egyesült-Államok magatartása is. Mindaddig, amíg az Unió azon az állásponton volt, hogy nem avatkozik a világpolitikába, de viszont nem engedi meg azt sem, hogy más államok beleavatkozzanak az amerikai ügyekbe, Anglia nyugodtan gyakorolta az Óceánok fölötti fönnhatóságát. Az Unió ezidőben majdnem quantité ne gligeable volt a világpolitika szempontjából. Az Unió külpolitikája ebben a korszakban a Monroe-elv következetes megvalósítása volt. Abban a, mértékben azonban, amelyben az amerikai kapitalizmusnak újabb és újabb piacokra volt szüksége, az Unió is szakított ezzel az állásponttal. Lassanként a Monroe-elvet csupán akként értelmezték, hogy *Amerika az amerikaiaké*, de a földgömb többi része nem csupán a többieké s ezért mindnagyobb befolyást követeltek maguknak a világpolitikában.

Az első súrlódás akkor történt, amikor Németország mellett a Szamoa-szigeteken az amerikaiak szénállomást létesítettek. Mindkét állam hadihajókat küldött ki, míg végül is Németország ezeket a szigeteket gyarmatokul szerezte meg, az Unió pedig ugyanott szénállomást kapott

Az Unió magatartásának könnyebb megértése céljából rövid áttekintést kell nyújtanunk az Unió belső politikai viszonyairól. Az északamerikai polgárháború, amelyet 1861 és 1865 között a déli és az északi államok egymással folytattak, tulajdonképpen a kapitalista rendszernek küzdelme a középkori feudális termelési rendszer ellen. Az északi államok termelése kapitalisztikus, a délieké ellenben a néger rabszolgákkal folytatott középkori termelés volt. A küzdelemben az északi államok maradtak fülül és győzelmüknek következménye, hogy 1870

márciusában 4,000.000 fõlszabadult néger rabszolgának választójogot adtak. A gyõzõ kapitalizmus termelése eredményesebbé tétele céljából politikai szabadságokat adóit,

Ettõl kezdve majdnem két évtizedig az Unió saját belügyeinek konszolidálásával volt elfoglalva. A nagytõkések most már saját igényüknek megfelelõen akarták az Uniót átalakítani. Ahogyan a déli államok fölötti túlsúlyt megszerezték, úgy akarták *egész Amerika* fölött is megszerezni. Ezt a törekvést a panamerikanizmus jelszava takarta, E gondolat gyakorlati megvalósítása irányában 1889-ben történt az elsõ lépés, amikor Harrison került az elnöki székbe, aki egész Amerikát egy kereskedelmi szövetségben akarta egyesíteni. A kísérlet meghiúsult, az Unió ennek következtében saját területeiét nézve kísérelte meg az európai áruknak a kizárását és 1890-ben elfogadta a Mae Kinley-billt, amely magas vámokat vetett az európai árukra. A nagytõkéseknek az Unióban a hatalomért folytatott küzdelme közben átmenetileg az összesség érdeke érvényesült, amikor 1893-ban a Shermann-bill kimondja, hogy a kincstárnak nem kötelessége többé az ezüstbányák termésének egy részét meghatározott áron átvenni; nemkülönben, amikor 1894-ben a Mae Kinley-bill magas vámtételeit leszállítja.

Mintegy ellenértékül az otthoni sikertelenségért a kapitalisták ezentúl világpolitikai térre szorítják az Unió kormányát. Ez megnyilvánul abban, hogy amikor 1895-ben Anglia és Venezuela között Brit-Guyana határai miatt viszály támadt, az Unió kormánya határozottan Venezuela pártjára állt. Abban a jelentésben, amelyet e viszályra vonatkozólag Olney államtitkár tett, a Monroe-elvet még következõképen magyarázza: „Az Egyesült-Államoknak a múlt által szentesített, jól megalapozott joga, hogy saját magával szemben elkövetett jogtalanságnak tekintse azt, ha európai állam amerikai állam

területéből erőszakosan sajátít el bármekkora részt.” Ebben az évben a Monroe-elvet még úgy értette az Unió kormánya, hogy ő az Amerikán kívüli területek ügyeibe nem avatkozik bele. De ez az irányzat már a következő évben megbukott és 1896-ban a republikánusok kaptak többséget, akik *erélyes* külpolitikát követeltek. Elnökjelöltjük, Mac Kinlev 1897-ben foglalta el az elnöki széket. Első dolga voíl visszaállítani a magas vámokat.

Mac Kinley elnök az Unió külpolitikájának határozott imperialista irányt adott. Amíg egyrészt a külföld felé megvédte a saját kapitalista érdekeit, addig másrészt hódításokra törekedett. Már 1897-ben kiterjeszti az Unió hatalmát a Sandwich-szigetekre. Majd beleavatkozott a kubai lázadásba és 1898 februárban hadat üzent Spanyolországnak, ezt megverte s a békében gyarmatul megszerezte a Porto-Rico- és a Filippi-szigeteket; Kuba szigete pedig, mint az Unió egyik állama köztársasággá lett. Ettől az időtől kezdve az Unió állandóan résztvett a világpolitikai események intézésében, így nevezetesen az első alkalommal a kínai boxerláadás leverésében. Az Unió imperialista politikájának legnagyobb hatású sakkhúzása 1903-ban történt, amikor Roosevelt machinációinak sikerült Panama vidékét ikszakitani Columbia köztársaság területéből és önálló állammá tenni. Ennek az önállósításnak a háttérében a Panama-csatorna megszerzése volt. A Panama-csatorna az Unió kezében pedig azt jelentette, hogy a tengerek fölötti angol egyeduralom megszűnt. Ettől kezdve az Óceánok fölötti hatalmat Albionnak meg kellett osztania az Unióval,

Hogy ebből az osztozkodásból nem támadt viszály a két állam között, annak oka abban a körülményben keresendő, hogy ez a megosztás természetes és abban, hogy ugyanebben az időben ilyen természetes alap nélkül Németország pusztán fegyvereire támaszkodva iparkodott vitássá tenni ezt az

uralmat. Természetes, hogy az Unió is fegyverkezett és ennek tulajdonítandó, hogy az Uniónak akkora a külpolitikai súlya, hogy 1905-ben már Roosevelt, az Unió elnöke, közvetíti a békét Oroszország és Japán között. Az Unió területeinek határait természetesen tovább is iparkodik kiterjeszteni és 1910-ben fölveszi az Unió államai sorába New-Mexikót és Arizonát. Ugyanakkor, amikor az Unió külpolitikája a kapitalista imperializmus szolgálatába áll, otthon mind több törvényt hoznak a trösztök ellen. Ilyenképen a külső törekvések és a belöldi törvények egymással ellentétesek, ami arra a gyanúra jogosít, hogy a trösztök elleni küzdelem csak színleges. Annak a megállapítása azonban, hogy ez a föltevés mennyiben jogosult, nem tartozik földadatunk körébe, miért is ennek tárgyalását melőzzük.

9. §. Japán.

(I. A mikado és a cár politikája a XX. század elejéig. — II. A cár és a mikadó versengése és háborúja.)

1.1868-ban Japán történetének új korszaka kezdődik. Az eddigi hűbéri szervezetet a mikadó megszüntetve az európai államokéhoz hasonló szervezetté alakítja át. Ezért új hadsereget szervez, behozza az általános tankötelezettséget stb. 1881-ben képviselőválasztási jogot ad a népnek és megengedi a félparlamentari kormányrendszert. Egyszóval az európai országokhoz hasonult.

Japán ez által az új szervezet által nagyhatalommá lett és rögtön ugyanúgy is járt el, mint ahogyan nagyhatalmak szoktak. Már 1875-ben, az Oroszországgal történt megállapodás alapján megszerezte a Kurili-szigetet. 1880-ban Kínától elvette a Riu-Kiu-szigeteket. 1885 augusztus hó 18-án meg egyezett a kínai kormánnyal, hogy zavar esetén Kínával együtt fegyveresen közbeléphet Koreában. (Tiencsini szerződés.)

Amikor 1894-ben Koreában néhány japán keresketőt megöltek, a japán kormány azonnal katonaságot küldött és megszállta Csemulpo kikötőt. A kínai kormány tiltakozott, mert Korea az ő hűbérese. A japán kormány azonban a tiltakozással nem törődött. Erre a kínai kormány is küldött Koreába sereget s a japán is folytatta a csapatszállítást.

Csakhamar összeütközésre került a sor, mely utóbb rendszeres háborúvá fejlődött, amelyben a japánok annyira megverték a kínai sereget, hogy nyitva állott az útjuk Pekingig. Erre a kínai kormány fegyverszünetet kért, mire 1895 április 17-én létrejött a szimonoszeki béke. Ennek föltételei szerint Kína elismeri Korea függetlenségét, lemond Japán javára Formosa szigetéről, a Peseadores-szigetetről, Liautmg-félszigetről a 40. szélességi foktól délre és 200 millió tael (720 millió K) hadisarcot fizet.

A cári kormány, a Kaiser és Franciaország követelték a szimonoszeki béke revízióját. Japán engedett is és 30 millió taelért lemondott Liautung-félszigetről. Az e félszigeten lévő Port-Arthurt 1898-ban Oroszország, Vej-haj-Vej-t pedig Angolország vette bérbe Kínától. említettük már, hogy Oroszország ezenfelül engedélyt nyert arra, hogy Mandzsúrián keresztül vasutat építsen Port-Arthurig és Vladivosztokig. A francia kormány bérbe veszi a kvangcsau-van-i öblöt, a Kaiser pedig a kiaucsau-i öblöt.

Az idegeneknek ez a térfoglalása ellenszenvet váltott ki és 1900-ban kitört a boxer-lázadás. A nagyhatalmak követeit Pekingben körülzárták és két hónapig kellett a lázadók ellen védekezniök, amíg a megérkezett nemzetközi sereg ki nem szabadított,* őket.

A boxerlázadás olyan nagy méreteket öltött, hogy a követségek védelmére szolgáló pekingi őrség és a megjelenő japán katonaság nem tudta megakadályozni, hogy 1900 június 10-én a belga követség titkárát, június 12-én a japán követség kancellárját, június 20-án a német követet, báró Kettelert meg ne

Amikor azután megjelenik az európai sereg, akkor Waldersee német tábornokra bízzák a boxerek elleni küzdelmet. Ez nem tetszik a cárnak, miért is Oroszország rövidesen kiválik a koncertből. Egymagában kezd operálni. Augusztus 27-én megszállja Mandzsúria fontosabb pontjait, 1900 október 1-én Mukdent.

Erre az angol és német kormány 1900 október 16-án Oroszország ellen irányuló olyan szerződési kötnék, amely szerint Kína épségét megvédi. (Jangcse-egyezmény.) Amikor pedig Oroszország tovább folytatja a hódításokat, akkor 1901 februárban az összes hatalmak tiltakoznak ez ellen a foglalás ellen. De Oroszország ezzel nem törődik. Kína pedig beleegyezett. Csakhamar a német és orosz kormány között is létrejön a megállapodás s erre 1901 december 15-én Bülow kancellár kijelenti, hogy a Jangese-egyezmény Mandzsúriára nem vonatkozik.

Amint a cár nem törődött azzal, hogy 1899 január 11-én tett leszerelési indítványából az is következne, hogy ne foglaljon, úgy a német kormány sem tartotta magára nézve kötelezőnek egyezményeit, ha clönyösebb szerződéseket köthetett a többiek háta mögött.

Németország így megszegvén az Angliával kötött egyezményt, Anglia Japánhoz közeledett. Miután ugyanis Japán ebben az expedícióban nagy szolgálatokat tett Angliának, a két ország politikai barátsága különben is meg volt pecsételve és természetes, hogy 1903-ban szövetségre léptek. Az orosz kormány a francia-orosz szövetségnek természetét megvilágítandó, sietett kijelenteni, hogy a francia-orosz szövetség Ázsiára is vonatkozik.

Az orosz csapatok már 1900-ban megszállták Mandzsúriát, hogy a portartirari vasúti vonalat védjék. Lassanként az orosz telepések a Jaln-folyó mentén mindinkább elszaporodtak, arai ellentétet szült Japán és Oroszország kormánya között.

II. Japán arra törekedett, hogy az ellentéteket békés úton kiegyenlítse, bár az ellentétek lényegesek és elviek voltak, mert az orosz kormánynak az volt az álláspontja, hogy Mandzsúriára nézve a japán kormánnyal nem tárgyal. A tárgyalások közben a cári kormány a japán kormány megkereséseire többször hetekig nem felelt. A formai szakítás is emiatt történt 1904 februárjában.

Két nappal később már háborúban állottak egymással. Oroszország súlyos vereséget szenvedett és 1905 szeptember 5-én megkötötte a portsmouthi békét.

Eszerint Oroszország lemond a Szachalin-szigetnek az 50. szélességi foktól délre eső részéről. Port-Árthurt és Dalnit, illetve ennek bérleti jogát Japánnak engedi át, elismeri Japán főnhatóságát Korea fölött, Mandzsúriát a Kvang-csöng-cse-állomásig (Karbintól délre) kiüríti; halászati jogot enged Vladivosztocktól északra a szibériai partokon.

A győzelmes háború Japánra nézve súlyos gazdasági bajokat hozott, úgy hogy hosszú éveken át állandóak voltak a kormányválságok. Végül a japán kormány a gazdasági válságok miatt munka nélkül maradtak Amerikába való kivándorlását kezdte elősegíteni. Emiatt Kalifornia állam szólalt föl s olyan rendszabályokat léptetett életbe, amelyek megnehezítették a bevándorlást. A helyzet feszült volt, de viszályra nem került a sor, mert az Unió elnöke elsimította.

Közben Korea Japánnal 1904 februárjában szövetségre lépett. E szövetség révén a japánok rövidesen teljesen birtokba vették Koreát s 1910 augusztus 22-én bekebelezték a Japánbirodalomba.

Az Egyesült-Államok és Japán közötti ellentét hamarosan elsimulván, már 1908 november 28-án szerződést kötöttek egymással. Ebben a szerződésben kimondták, hogy Kína minden ország kereskedelme számára nyitott terület. Két évvel később Oroszországgal is megegyezett Japán. Oroszország elismeri

Korea annektálását, Japán belenyugszik abba, hogy Oroszország befolyását Mongoliára kiterjessze, a mandzsúriai vasutak közös orosz-japán kezelés alatt maradnak. ” Port-Arthur szabad kikötő lett és ezért Japán új hadikikötő építését kezdte el: Csin-bajt.

Az angol-japán szoros szövetségi viszony némileg meglazult, amikor 1911-ben az angol-japán szerződést oda módosították, hogy az Unióval való esetleges háborúban AngEa semleges marad,

10. §. Anglia szövetkezése.

(I. A német flottaépítés hatása Anglia külpolitikájára. — II. Anglia elszigetelésére irányuló törekvés. — III. A marokkói krízis.)

I. Az eddig elmondottakból már látnivaló, hogy a nagyhatalmak külpolitikája nagyrészt függetlenül alakult az illető ország gazdasági igényeitől, népének érzelmeitől, törekvéseitől. A külpolitika néhány uralkodó ambíciójának játékatól vagy az államférfiak ügyességétől függött. Ha az idevágó tényeket szigorúan felsoroljuk, nem találunk bennük semmi törvényszerűséget, semmi céltudatosságot. Olyan hullámmó minden állam külpolitikájának iránya, mintha csak a forgószéltől függött volna.

A nagyhatalmak külpolitikájának semmi köze sem volt a népekhez. Egyetlen államban sem találkozott a népek törekvésével s ezért hozott a háború annyi meglepetést. Amint az államok belső életében a divide et impera elve érvényesült, amely állandó taktikázást, becsapást tételezett föl az uralmon megmaradó részéről, úgy a külpolitika nem volt egyéb, mint barátságok keresése és szerződések megszegése.

A diplomata a magasban ült lesben s mint a pók, szötte láthatatlan hálót, amelyekkel megfogta azokat, akiket szolgálatába tudott hajtani. Ha pedig ellenség akadt bele, ez széttépte a hálót, amire hirtelen kijavították ezt és újabb áldozatra vártak, amelyet majd kihasználhatnak. míg végül a pókok

nagyrésze most mind a saját hálójába akadt.

A diplomácia ügyeskedése mellett a külpolitikában a háborúra való készülésnek van a legnagyobb szerepe. S ebben a Kaiser vezetett. Szárazföldön és tengeren egyaránt a leghatalmasabb akart lenni, ő volt a kifejezője annak a falánk imperializmusnak, amelynek éhsége természetesen megvolt a föltörekvő német kapitalizmusban, e munka azonban csupán személyek cselekedeteiről és nem a személyeket hajtó erőkről szól. Elvitathatatlan, hogy a Kaiser az imperializmus tipikus megszemélyesítője s hogy a hódító fejedelmek minden tulajdonságával bírt.

Láttuk, hogy Afrikában a Kaiser mindinkább tért nyert s láttuk, hogy Anglia arra törekedett, hogy északi és déli gyarmatai, másrészt nyugati és keleti gyarmatai között meglegyen az összeköttetése. Ennek útjában állottak a burok, akik az angol vasútépítésnek akadályokat gördítettek az útjába, amiért feszült volt a helyzet Anglia és a bur köztársaságok között. A Kaiser a burok magatartását támogatásával kiélezte. Üdvözölte a bur háború kitörésekor Krueger elnököt, de amikor ez 1900-ban Berlinbe ment, már nem is fogadta. Mert 1898-ban a gyarmatokra nézve Angliával megegyezett.

Látnivaló, hogy itt sem egyéni jellem és következetesség nem érvényesül, sem pedig egyéni érzeler V. A Kaiser a bur háború alatt érintkezést keresett Fraaiciaországgal és Oroszországgal Anglia ellen. Amikor ez nem sikerült, akkor bizalmasan figyelmeztette azokra a veszélyekre az angol uralkodót, amelyek környezik.²¹

A Kaiser célja ezzel az volt, hogy Anglia ne tilakozzék soha a német flotta szaporítása ellen. Ez hosszú ideig sikerült is. De a német kormány ezt állandósítani akarta, amint a diplomaták chiffrirozott nyelven ezt Bülow is jelenti, amikor így szól:

²¹ Sir .V. Chirol: Quarterly Review, 1914 oct.

Sohasem adtunk alkalmat Angliának, hogy beleszóljon flottaépítési terveinkbe... sohasem volt viszályunk a kettős szövetséggel.²²

Miután a Kaiser megegyezett az angol kormánnyal 1898-ban a gyarmatügyekre nézve, a flotta építésére vonatkozó terveit kevésbé titkolta és 1899 október 18-án Hamburgban kijelentette, hogy Németországnak nagy flottára van szüksége és 1900-ban Tirpitz admirális a tengerészeti költségvetés megkettőzését kérte és kapta a Reichstagtól.

Ugyanebben az időben, 1898-ban volt a Kaiser Palesztinában is kaptatva a Bagdadig vezető vasút építésére vonatkozó engedélyt. A fermant a szultán azonban csak 1902-ben írta alá.

A pangermánok mozgalma, amelyet a Kaiser támogatott, sőt irányított és életre hívott, azt a hitet támasztotta, hogy a Kaiser világhódító politikáját a német tömegek támogatják.

A Kaiser a hatalmas hadsereg és a folyton növekvő flotta birtokában mind követelőbben lépett föl. Így már 1900-ban, amikor a kínai zavarokat kellett elnyomni, a németek vették át a vezetést. Kínában úgy viselkedtek, mintha föl akarnák azt osztani. A Kaiser egyezett bele abba, hogy a cárt korlátozó megegyezéseket, melyek miatt nem mehetett a tengerig, megszüntessék és a német kancellár 1901 márciusában a német fegyverek ereje tudatában az egész világ nyilvánosságára előtt kijelentette, hogy ez a megállapodás semmis.

A Kaiser palesztinai útja óta a világ politikáját akarta irányítani. Azt azonban még tudta, hogy egymagában egyelőre erre nem képes és ezért 1901 márciusában Angliának és Japánnak szövetséget ajánlott.²³ Ennek a célja Kína felosztása volt. Amikor ezt

²² Imperial Germany 98—99. lap. (English translation.)

²³ Secret Memoirs of count Hayashi. London. 1915. 97-113. l.

a szövetséget és földarabolást az angol kormány visszautasította, akkor a német lapok egyszerre megteltek angolelles hírekkel, amelyek különösen az angolok afrikai kegyetlenkedéseiről szóltak.²⁴

A Kaisernek ez a magatartása elidegenítette tőle Angliát és közelebb vitte Franciaországhoz. Ezt a tényt és ennek okát is meg kell állapítanunk, mivel az uralkodók előtt rokonszenves az új országserzés. Miért nem fogadta el a Kaiser tervét az angol királyi Mert nem volt angol érdek, hogy a Kaiser és Németország újabb gyarmatokat szerezzenek, akkor sem, ha ugyanakkor Anglia is szerez. Ezért érvényesült az angol közvélemény, amelynek a tőke semlegessége esetén szintén van befolyása az uralkodó magatartására és a külpolitikára. Bármennyire szidják is az angolokat álszenteskedősük miatt, tagadhatatlan, hogy őket is, mint a tömegeket általában, magasabb erkölcsi elvek vezetik, mint az egyeseket.

Egyetlen ország közvéleménye sem helyeselte volna Kína földarabolását s így az angol kormány csak azt tette, amikor a Kaisernak erre vonatkozó ajánlatát el nem fogadta, hogy népének fölfogása szerint járt el. A két ország népének helyzete közt éppen az a különbség, hogy a Kaiser népe ilyen esetben nem tudta volna ezt a fölfogást a Kaiser fölfogásával szemben érvényesíteni.

A Kaiser Kína fölosztásával összekötött szövetségi ajánlatának visszautasítása folytán Habsburg szövetségesét utasította újabb készülétekre és maga is fegyverkezett. Az angol kormány pedig fegyvernélküli döntést fogadott el ugyanakkor 1901 április 3-án a közte és Franciaország között a Sergent Maia-min gőzös miatt támadt viszályban. 1902 októberben létrejött a két ország között a sziámi egyezmény. A rákövetkező évben Edward Parisba látogat s ugyanabban az évben 1903 október 14 én mégköti Anglia,

²¹ Holland Rose: The développement, 597. l.

Franciaország és Oroszország a döntőbírósi szerződést, amely szerint minden köztük fölmerülő viszályt döntőbírósi eljáráshoz kell vinni

Az antant cordial²⁵ alapját tevő szerződés azonban csupán 1904 április hó 4-én jött létre, miután Franciaország lemondott Egyiptomról, Angliá, Spanyolország pedig Marokkóról.

Ez a szerződés közelebb hozta Angliát Oroszországhoz s ennek volt tulajdonítható, hogy az orosz-japán portsmouthi békekötésnél, 1905 szeptemberében, az angol kormány Oroszország érdekében közbelépett. E közbelépésért való köszönet volt az orosz flottának 1907 tavaszán Portsmouthban történt látogatása. Ugyanez év augusztusában létrejött azután az angol-orosz antánt is.

Az angol közvélemény aggódva látta, hogy a német hajóhad mindinkább megnő és Angliá kénytelen lemondani arról, hogy neki akkora hajóhada legyen, mint a hozzá legközelebb álló két hatalom flottája. A német hajóhad annyira megnövekedett, hogy a Kaiser már olyan egyezségekre sem akart lépni az angol királlyal, amely szerint a két hatalom flottája 10 a 16 arányban álljon egymással. Ha a flotta alapjaként az ország területét és gyarmatainak kiterjedését fogadjuk el, akkor a német terület egynek véve az angol terület táz. Ez azt mutatja, hogy a Kaiser flottafejlesztése messze túlhaladta az angol flotta méreteit.

Ezt a tényt azért szükséges megállapítani, mert amikor az angol kormány a lefegyverzés vagy a fegyverkezés megállítására érdekében állást foglalt, akkor a németek ezt csapdának minősítették, ami határozottan rosszhiszemű ráfogás volt.

Az angol kormánynak sikerült még annyit elérnie, hogy 1904 július 12-én a német kormánnyal olyan szerződést kötött, amely szerint vitás ügyeket

²⁵ Az antánt csak 1914 augusztus 3-án jött létre, Bülow volt kancellár is megállapította.

választott bíróság elé vihetik, de nem kötelesek odavinni. Ugyanebben az évben a németeknek sikerül Oroszországgal olyan kereskedelmi szerződést kötni, amely az oroszokat teljesen kiszolgáltatja a németeknek.

Ebben az évben kötik meg a franciák és angolok a Marokkó-egyezményt, amely annyi diplomáciai viszály forrása lett. De amely a hármasszövetséggel szemben kialakította az antantot és Olaszországnak tulajdonképeni hovatarozására nézve olyan jelenségeket hozott felszínre, hogy a diplomatáknak tudniok kellett, hogy a háború esetén miképen alakulnak a hatalmi csoportok.

II. Megállapítottuk, hogy a cár a Kaiser érdekében is folytatta a japánok elleni háborút, mert az ő részére biztosítandó ázsiai területekről is szó volt. Ezért a Kaiser a cárral való megegyezést arra akarta fölhasználni, hogy szövetséget teremtsen Németország és Oroszország között. Föltehető, hogy Franciaország csatlakozását is szívesen látta volna, de bizonyos az, hogy a cár és a Kaiser közt létrejött a megállapodás Franciaország csatlakozása nélkül is.

A japán-orosz háború alatt nehéz helyzete volt Angliának, mivel Japánnak szövetségese volt s ezt a körülményt használta ki a Kaiser, amikor a cár kegyét kereste. Így jutottak a háború folyamán a német cégek az orosz hajók részére szükséges szén- szállításokhoz is. Miután az orosz flotta csak a német szénszállítmányok révén tudott akcióba lépni, Japán azzal fenyegetődött, hogy ezt a semlegesség megsértésének fogja tekinteni. Ezt a körülményt a Kaiser kihasználta Anglia ellen, ami annál könnyebb volt, mert most már a német tőke is érdekelve volt a így a haszonnál, a zsebüknél fogva fogta meg a német kapitalistákat.

Az angol tőkések sajtója természetesen gazdái érdekeit védte s így jelentek meg olyan cikkek, ame-

lyek azt fejtegették, hogy az orosz balti flotta részére amely a keleti harctérre készült, nem szabad szemet szállítani. Tudjuk, hogy az orosz flotta megkapta a szemet s elindult Anglia partjain rá is lőtt néhány halászbárkára, amelyekről a ködben azt hitték, hogy japán hajók.

De a Kaisernak az angol hangulat nagyon jó alkalom volt arra, hogy terveit tovább vigye. Nyíltan összeütközésre ösztönözte a cárt az angol királynál. Illetve arra biztatta, hogy követelje Franciaországtól, hogy angolbarátságát szüntesse meg s a cár szájába adta azt a gondolatot, hogy értesse meg Parisban, hogy az angol flotta nem tudja Parist megvédeni s ezért a német szövetséget keressék. Mint ahogyan a Kaisernek 1904. évi október hó 24-én kelt sürgönyéből kitűnik, a Kaiser attól tartott, hogy Deleassé angolbarátsága útjában áll az ő tervének.

Ugyanebben a sürgönyben szó van arról, hogy Olaszországban három 12.000 tonnás hajó épül egy meg nem nevezett hatalom részére. Ez a hatalom valószínűleg Japán volt. A Kaiser azt ajánlja a cárnak: „Te se feledkezzél meg arról, hogy új sorhajókat rendelj, hogy kész legyen akkorra, amikor a háború befejeződik. E hajók a béketárgyaláson kiváló rábeszélő hatással lesznek. Ezenkívül a német magáncégek nagyon örülnének, ha rendeléseket kapnának.”

A cár erre a táviratra még aznap felelt és hozzájárult a Kaiser tervéhez s kérte, hogy a kötendő szövetség tervét közölje vele a Kaiser. Anglia eljárása miatt panaszkodott s azután így folytatja: „Igazán legfőbb ideje, hogy amint mondd, Németország, Oroszország és Franciaország haladéktalanul megegyezzenek, hogy az angol-japán pöffeszkedést és arcátlanságot lehetetlenné tegyék. Hajlandó vagy-e nekem egy ilyen megegyezés körvonalait kifejteni?”

A Kaiser támogatásának értékét folyton hangoztatva érintkezésben maradt a cárral, amint ezt a november 28-án és 29-én történt táviratváltásból megállapíthatni. Mégis ez a terv csak 1905 július

24-én lett valósággá, amikor a Kaiser és a cár Bjorköben találkozva aláírtak a megállapodást.

A cár boldog volt, hogy a Kaiser a vert seregű, flottanélküli szomszédokkal szövetségre lép. A szerződést a Kaiser és a cár írták alá. Az orosz külügyminiszter nem volt jelen, de mert a Kaiser ragaszkodott ahhoz, hogy még valaki írja alá a szerződést, Birelev tengernagy írta alá. A cár kötelessége lett volna Franciaországot megnyerni, a Kaiser arra vállalkozott, hogy Dániát nyerje meg az új szövetségnek. A Kaiser augusztusban meg is jelent Kopenhágában, de eredményt nem ért el. Ezután szeptember 5-én megkötötte a cár Japánnal a portsmouthi békét, amelyet az angol kormány is elősegített, tehát a cár és az angol kormány már előbb kibékült. Mint-hogy gróf Lamsdorf, az orosz külügyminiszter nem fogadta örömmel a német-orosz szövetség tervét és az orosz párisi nagykövet is azt a választ nyerte kérdezősködésére, hogy a köztársaság nem csatlakozik, erre a cári kormány szeptember első felében arról értesítette a német kormányt, hogy a szövetségtől eláll.

A Kaiser erre az értesítésre a következő színpadi táviratot küldte szeptember 29-ón a cárnak: „Isten előtt, aki meghallgatta eskünket, egymásnak kezét adtunk. Amit aláírtunk, azon nem lehet változtatni.”

Ezzel vége volt a Kaiser és cár szövetségének, pedig a Kaiser az uralkodás művészetében tanácsadója volt a cárnak. Amikor ugyanis a cár serege már képtelen volt az ellentállásra és Oroszországban mindenütt lázongtak és nyugtalankodások ütötték föl a fejüket, akkor a Kaiser azt a tanácsot adta a cárnak, hogy a dumára hárítsa át a béke kérdésében való határozást, hogy ezzel a vereség ódiomát elhárítsa magáról; ha pedig a дума a háború folytatása mellett volna, akkor is a dumáé a felelősség.

Hogy mi volt ennek a tervezett cári-kaiseri szövetségnek főrendeltetése, azt világosan megismerhetni abból a levélből, amelyet 1905 július 25-én a

Kaiser a kopenhágai látogatás után irt a kancellárinak. Látnivaló ebből, hogy nem Norvégia határozta el hogy királyság lesz, hanem a cár es a Kaiser, mert ebből a levélből nyilvánvaló, hogy túlsóknak találták a meglévő köztársaságokat. új császárszövetséget tervezett a Kaiser.

Miután a Kaisernak az a terve, hogy Angliát megint elszigetelje, mint ahogyan el volt szigetelve, nem sikerült, a marokkói kérdés kapcsán megkísérelte a francia-angol ellentéteket újra kiélezni.

III. Marokkó volt az az Erisz almája, amely a nagyhatalmak közé vetődött s amely körüli egyenetlenség diplomáciai háborúhoz vezetett. A Marokkó körüli hosszú világdiplomáciai viszály szorosán összefügg a világháborúval. Már ebben a diplomáciai viszályban majdnem határozottan mutatkozott a későbbi háborús hatalmi csoportosulás.

Marokkó ügyét a hatalmak az 1880. évi madridi megegyezéssel szabályozták. Nem lévén azonban akkor még nagy jelentősége, összeütközések nem is származtak. S amikor 1890-ben Németország kereskedelmi szerződést kötött Marokkóval, a többi hatalom ezzel még nem törődött.

Marokkó jelentősége ugyanis csupán a XX. században lépett előtérbe s ezért az érte való versengés csak most kezdődik. Marokkó szomszédságában van afrikai Franciaország, amely a szomszédság révén mindazokat a jogokat gyakorolta, amelyeket az ilyen hatalmas szomszédok gyakorolni szoktak. Miután ennek Németország akadályokat gördített az útjába, a francia kormány 1902-ben Spanyolországgal és 1904 április hó 8-án Angolországgal is megegyezett Marokkóra nézve.

A diplomáciai viszályra aztán a következő körülmény szolgáltatott okot: a szultán gazdálkodása rossz volt s emiatt nehézségei támadtak a külföldi adóságotok fizetése körül. Erre 1904-ben Taillender francia kiküldött jelent meg a szultánnál s biztosítékot

követelt az adósságok megfizetésére, amikor a francia külügyminisztérium megbízottjának ezt a lépését megtudta Vassel, német marokkói konzul, tiltakozott ellene s kijelentette, hogy a francia küldött nem jogosult a hatalmak nevében eljárni.

Eltekintve ennek a kérdésnek lényegétől, a marokkói bonyodalmat a német Kaiser féltékenysége szította. Amint Bülow magát kifejezte: „Németország nem tűrheti, hogy olyan nagy darab föld sorsáról az ő meghallgatása nélkül határozzanak,” Már pedig a fentemlített szerződések kötésénél nem hallgatták meg.

A német beavatkozás megakadályozta a francia tervek megvalósítását, de a francia törekvéseket nem. Ezt látva a Kaiser, 1905 március 31-én megjelent Tangerben s nagy beszédben kijelentette a marokkói szultánnak, hogy őt független ország szuverén uralkodójának tekinti. A hatalmaktól pedig azt követelte a Kaiser, hogy a szultán kérését teljesítsék, amely arra irányult, hogy európai konferencia döntsön a szultán adósságai ügyében.

Edward, Alfonz és Károly, az akkori portugál király Parisba mentek, hogy a marokkói szultán kérése ügyében tárgyaljanak a francia kormánnyal. Delcassé francia hadügyminiszter azonban június 6-iki beszédében tiltakozott az európai konferencia ellen, mert csak franciák pénzéről van szó. A Kaiser azonban kijelentette, hogy casus belli-nek tekinti a külön francia-angol Marokkó-egyezményt,

A Kaiser tehát újra a kardjára ütött. Deleassé-nak le kellett köszönnie, mert Franciaország nem akart háborút. Franciaország békés hajlandóságainak rendkívül erős tényezője volt Jean Jaurès. Ezt Berlinben a munkáskörökben is nagyon jól tudták és ezért a krízis elülte után meghívták: Berlinbe, hogy a munkások előtt beszéljen. A német külügyminiszter azonban tudomására hozta, hogy megjelelése nem kívánatos.

A német szociáldemokrata párt ez ellen tiltakozott ugyan, de azután, mint aki a béke érdekében kötelességét megtette, elhallgatott. Ez volt minden, amit a béke megmentője ellen elkövetett sértés jóvátételére a német szociáldemokrata párt szükségesnek tartott.

A francia hivatalos körök békehajlandósága, amint ez Delcassé bukásából nyilvánvaló, kétségtelenül s így 1905 szeptember 28-án megegyezés jött létre Németország és a köztársaság közt. A német kormányt azonban ez nem elégítette ki s így a német-francia ellentét ezután sem szűnt meg. Ennek kiküszöbölése céljából 1906 februárra összehívták tehát az algezirasi konferenciát.

A konferencián a Kaiser annyiban szenvedett vereséget, hogy a hatalmak, a Habsburg-monarchia kivételével, a francia álláspontra helyezkedtek. Miután Marokkóban már 1907-ben lázadás ütött ki Abdul-Aziz szultán ellen, a köztársaság ezután még inkább beleavatkozott Marokkó ügyeibe. Emiatt a hangulat Marokkóban a franciák ellen fordult, 1907 március 22-én egy francia orvost, Mauchamps-t, megölték, amiért a francia kormány elégtételt követelt s mert nem kapott, 1907 április 29-én a franciák megtámadták Udsát. Majd augusztus 7-én elfoglalták Casablancát. Emiatt újabb viszályok támadtak. 1909-ben a Kaiser és a köztársaság kormánya végre megállapodtak arra nézve, hogy Marokkóhoz Németországnak csak gazdasági, Franciaországnak gazdasági és politikai érdekei vannak. Ez a megállapodás külön német-francia megállapodás volt, amely az algezirasi aktát a két félre nézve fölöslegessé tette. Amikor aztán ennek értelmében járt el a francia kormány, éppen a Kaiser tiltakozott.

A Kaiser teljes és tökéletes hadikészültségben volt a szárazon és vizén egyaránt, mondja Kjellén²⁶

²⁶ Dio Großmächte der Gegenwart. (Teubner, Leipzig-Berlin), 78 lap.

s így a béke kedvéért Franciaország újra engedett. Nem sokkal utóbb a cárnál ért el a Kaiser ilyen eredményeket, amikor 1910-ben a cár elismerte a bagdadi vasút koncesszió-jogosultságát és megegyezett a Kaiserral Perzsia északi része fölötti protektorátusra nézve.

A Kaiser magatartása kétségtelenné teszi, hogy háborút akart bármi módon is. Gyarmatokkal, befolyása alá helyezett területekkel, piacokkal már nem érte be. Diktálni akart. Németország gyarmatai néhány év alatt az anyaország területének tízszeresével emelkedtek s elérték az ország területének 16-szorosát.

Újra fölmerült a Fokváros—Kairó-i vasút terve és a Kaiser megakadályozta. Igaz, hogy Anglia is megakadályozta, hogy a Bagdadtól délre irányuló vasút német legyen és kivitte, hogy nemzetközi legyen.

Miután a Kaiser befolyása arra a körülményre volt visszavezethető, hogy szárazon és vízen állandóan fegyverkezett, az angol király kísérletet tett arra, hogy a Kaisert rávegye a fegyverkezés beszüntetésére vagy legalább korlátozására. Edward 1909 februárban Berlinben járt ebben az ügyben. Tjaja eredménytelen maradt s ezért néhány héttel utóbb az angol kormány 8 dreadnought építésére kér hitelt. Ugyanakkor siet Dél-Afrikát pacifikálni s megalkul az Union of South Afrika.

A Kaiser az 1909. évi Marokkó-egyezmény után egyideig hallgatni volt kénytelen. Franciaország pedig folytatta Marokkóban a megkezdett munkát. Az új szultán, aki Abd-ul-Aziz fivére volt hosszú harc után az egész ország urává lett s a Kaiser elismerte. Neve Mulej Hafid. Ezzel a francia kormány 1910 március 21-én pénzügyi egyezményt kötött.

Mulej Hafid uralkodása sem volt nyugodt. Már 1911-ben lázadás tört ki ellene. Miután az idegenek

közül többeket legyilkoltak, Franciaország katonaságot küld. A francia csapatok elfoglalják 1911 május 21-én Fezt.

Bethmann Hollweg erre kijelenti, hogy ez már francia protektorátus s ezt csak úgy ismeri el, ha rekompenzációt kap. A francia kormány megbukik. A Kaiser elküldi a Panther hajót Agadirba. A francia-német háború kitörőben van. A két kormány 1911 július 15-én kezdi meg tárgyalásait. E tárgyalások megszakadtak, majd augusztus 22-én folytatták őket. Végre november 4-én létrejött a Marokkó-egyezmény, amely szerint Franciaország az ő Kongó-területeiből enged át területeket a német állam kárpótlására.

A háború ürügye itt is megszűnt. Másfelé kellett ilyet keresni. Ezt aztán megtalálta a Balkán viszonyaiban, amelyek 1908 óta, amikor a Habsburgok annektálták Bosznia-Hercegovinát, állandóan komoly aggodalomra adtak okot a béke barátainak.

III. FEJEZET.

11. §. összefoglalás.

(I. A hármasszövetség. — II. Az antant)

I. Amint már kifejtettük, a hatalmak csoportosulása befejeződött a Marokkó-krízis kapcsán. Az ántánt oldalán állott Olaszország s az egész világ ellenszenvé kísérté már a központi államokat vezető Németország minden lépését. A hármasszövetséghez annyira ragaszkodó Habsburg-monarchiának ellenségei ez alatt az idő alatt szaporodtak el annyira, hogy léte kétségessé vált s ez a veszély arra ösztönözte az osztrák diplomáciát, hogy a Monarchiát megerősítse.

Az osztrák diplomácia csak a Habsburg-ház érdekét és törekvését volt képes megérteni s így a népek érdekét és céljait figyelmen kívül hagyva akarta a Mon-

archiát megerősítem, amiért is éppen az ellenkezője következett be. A Monarchia 1908-ban annektálta Bosznia-Hercegovinát. Miután az annexió kapcsán merültek föl a Törökbirodalom szétszedésére irányuló vágyak, tehát megállapíthatni, hogy az osztrák diplomácia indította meg a Törökbirodalomra szakadó lavinát, megállapíthatni azt is, hogy az annexió volt a háború közvetlen oka.

A világháború és a balkáni események annyira összefüggnek, hogy a világháború története szinte az eddig elmondottak nélkül is megállhatna. Amikor mégis elmondottuk a távolabbi eseményeket, ezt azért tettük, hogy lássuk, hogy az államok a békeidőben is folytonos vértelen háborút folytattak egymással. E háborúkban a megkerülés, a becsapás volt a fegyver. Ezek voltak a régi megszokott diplomáciai fegyverek s erre a diplomáciai harctérre vitte a Kaiser a kardot.

A Kaiser hatalmát a német nép nemzeti egységre törekvése szülte. Ezért volt kénytelen az apró fejedelmek figyelmen kívül hagyásával a nép széles rétegeire támaszkodni s a birodalmi gyűlésen az általános választójogot megvalósítani. Hogy mennyire távol állott azonban a demokráciától, azt legjobban megvilágítja az a tény, hogy a Kaiser mint porosz király reakciós választójogi rendszert tartott fenn.

A Kaiser és az osztrák császár, amely utóbbinak fájt, hogy a Kaiser címet nem ő viseli, a XX. században, már teljesen egymásra voltak utalva. Olyan volt a helyzetük, mint két egymást gyűlölő testvéré, aki a szülő életében szeretetet mímel, mert fél, hogy a szülő különben kitagadja az örökségből.

Ezen a fejedelmi befolyáson kívül Ausztria német tartományainak német jellege is kényszerítőleg hatott a német szövetség irányában, A népek ez ellen semmiféle akadályt nem gördítettek, mert hiszen Ausztria és Poroszország versengése nem a két ország, hanem a két uralkodóház versengése volt csu-

pán. A Hohenzollernek és Habsburgok versengtek a német szövetségen belül. A Hohenzollernek minisztere a helyzeteket jobban ki tudta használni és bár a Habsburgokat kiszorította a német fejedelmek közösségéből, utóbb megint vissza tudta oda vonni.

Bismarck a schleswig-holsteini kérdést először fölhasználta arra, hogy a Hohenzollernek hatalmát növelje és azután arra, hogy emiatt Ausztriával habomba keveredjék. Már a háború előtt megegyezett Olaszországgal úgy, hogy ez Ausztriát délről támadja.

Az a Bismarck-féle politika, amely Ausztriát meggyöngítette és a néemetséghez való tartozását meglazította, éppen nem volt az államoktól függetlenített néemetség érdeke. Mert Ausztria germanizáló törekvéseit könnyebben érthette volna el, hogy ha a néemetség keretén belül nagyobb hatalma marad. Amikor Bismarck ennek dacára gyöngítette Ausztriát, nem a néemetséget szolgálta, hanem csak a Hohenzolleraeket.

Bismarcknak Olaszországgal való szövetsége viszont, amelynek eredménye a velencei királyságnak Ausztriától való elszakadása volt, nemzeti, de olasz politika és demokratikus volt. A Hohenzollernek érdekében tehát demokratikus is tudott lenni. Az észak-német Bund dinasztikus érdekek kedvéért született és, amikor elég erős volt kifelé, antidemokratikus törekvéseket szolgált, mert a Habsburgokat még több, de más idegen nemzetiségű népeknek a Monarchiához való csatolására bírta.

Ausztriának politikáját így Bismarck szabta meg és Ausztria politikájának irányításával ő tért le a tiszta reális germán politika útjáról, mert az a germanizálás, amelyet a gyöngye Ausztria csinált, nem lehetett eredményes, ő annak a politikának a megteremtője, amely Bécsset szlavizálta, de egyúttal öneki, illetve a Hohenzollernek hatalma érdekében kifejtett tevékenységének köszönheti Magyarország

közvetve függetlenségét.

A Habsburgok erre a szövetségre akkor léptek, amikor 1866-ban, Königrätz után az a veszedelem fenyegetett, hogy az Ausztriában népszerűtlenné lett németek helyett a szlávok fogják az uralmat magukhoz ragadni. A hatalomnak ez az átszállása Ausztriában is alkotmányosságot eredményezett volna, mert a nemzetek egyenlősége s egyensúlya következett volna be.

Az 1866-iki háború után az előtt a választás előtt állott tehát Ausztria, hogy vagy alkotmányos német-szláv-magyar birodalommal lesz és Németország ellenlétsége marad, vagy pedig ennek barátjává lévén, abszolutisztikus német állam marad. Tudjuk, hogy a Habsburgok az utóbbi mellett döntöttek.

Az uralkodóháznak ez a politikája akkor nem ellenkezett Magyarország érdekeivel, illetve a magyarságával. A szabadságharc vívmányai s a kiegyezés a magyarságnak elegendő biztosítékai voltak oly irányban, hogy elnémetesedni nem fog, viszont a nemzetiségeit elnyomó Ausztriában szövetségest talált a saját nemzetiségeivel szemben. Azok elnyomására az akkori fölfogás szerint nem hiányzott a magyarság erkölcsi jogcíme sem. A szabadságharc olyan erősnek mutatta a magyarságot, hogy a császári hatalomnak a nemzetiségekkel való egyesülése sem volt elegendő letörésére. A nagy orosz birodalom seregére volt szükség, hogy a magyarságot leverjék. E harc olyan erkölcsi tőkét biztosított a magyarságnak, hogy a nemzetiségek csak fölfelé tekinthettek rá.

Ez az oka annak, hogy 1867-ben a szabadságharc, elkésve bár, de megszerezte a kormányt a magyarságnak Magyarországon. A nemzetiségek akkor még nem is gondoltak arra, hogy ők egyenjogúak legyenek. Arra viszont biztosan lehetett számítani, hogy a nemzetiségek úgy a Lajtán innen, mint túl is hamarosan szövetkezni fognak az uralkodó németiség és

magyarság ellen. Ezért volt a német szövetség jó hátvéd, amelynek segítségével a Habsburgok hatalma megerősödött.

Az osztrák-magyar monarchia kifelé folyton nőtt tekintélyben és hatalomban, de befelé a nemzetiségi széthúzás állandóan gyöngítette. Minden apró mozgolódás idegessé tette az osztrák és magyar kormányokat. A szlávokkal szemben éppen úgy bizalmatlanok voltak a kormányok, mint a románokkal szemben. A magyarok pedig nem szüntek meg bizalmatlanokdni a németekkel szemben.

Németországnak viszont az volt az érdeke, hogy a Monarchia minél több szlávot szívjon föl, hogy szláv birodalomná legyen s, így ez a szláv birodalom legyen Oroszországgal szembe állítható és azért is, mert az így a Balkán felé elfoglalt szövetséges nem érhetett rá arra, hogy a régi német aspirációit érvényesíthesse. A Balkánon a Monarchia azonban Oroszországgal találta magát szemben, amely faj rokonainak protektora volt és ebben a minőségében a balkáni szlávokat és a többi népeket lassanként fölszabadította a török uralom alól.

Már itt is találkozott Oroszország Angliával. Ez a két hatalom volt ugyanis az, amely 1876-ban, mikor a bolgárok föllázadtak a török uralom ellen, azt követelték Törökországtól, hogy külön bolgár tartományt csináljon. Amikor pedig ez erre hajlandó nem volt, akkor Oroszország háborút indított ellene, amelynek befejezéseként kötött sanstefanoi békében megteremtette Bulgáriát.

A Monarchia feleletül elfoglalta Bosznia-Hercegovinát és a novibazári Szandzsákot, valamint saját érdekeinek védelme címén kivitte, hogy Bulgária német fejedelmet kapott Battenberg Sándor személyében az orosz aspiránssal szemben. Amikor pedig a bolgár fejedelmet eltávolították a bolgárok, akkor újra diadalt aratott, mert Koburg-Koháry herceget ültette a fejedelmi székbe. Annál nagyobb

bak voltak ezek a diadalok, mert Oroszország éppen azért egyezett bele az okkupációba, hogy Ausztria a Balkán többi részén neki szabad kezét engedjen.

Dacára annak, hogy Oroszország” kénytelen volt az 1882-ben Olaszországgal bővült s hármassá lett szövetség előtt deferálni, mégis létrejött 1884 szeptember 15—17-ike között a híres három császár találkozás, melynek célja lett volna a hármasszövetségnek az orosz cárt is megnyerni. Oroszországnak ekkor a Keleten nagyobb érdekei voltak veszélyben és ezek elérésére föláldozta Balkán érdekeit, vagy legalább nem törődött azzal, hogy a Balkánon a Monarchia befolyása gyarapodott. A három császár megegyezése s ennek a megegyezésnek hatása jellemzi a diplomáciát. A Balkán-kérdést a cári kormány saját nyilatkozatai szerint azért tartotta napirenden, mivel a szlávok érdeke követelte. Mihelyt azonban a császári érdekekkel szembe került, akkor rögtön föláldozta. A háromcsászárszövetség a munkasinternacionále elleni szövetség volt. A császároknak külön császári érdekét védte s így emögött a szlávok érdeke hátterbe szorult.

II. Miért szövetkezett a szabadság, egyenlőség és testvériség hazája a kancsuka, az önkény hazájával! Miért egyengették az útját ennek a szövetségnek olyan férfiak, akik a vendég cárnak merészen és udvariatlanul kiáltották: Vive la Pologne monsieur!? Mert a német—osztrák-magyar szövetség Európa közepén fegyverkezett és Németország Európán túli területekre is törekedett. Az osztrákokat és franciákat vert német készült arra, hogy alkalomadtán másokat is megverjen és nagyobb hatalmakat is megbénítson.

Franciaország méltán félhetett egy újabb összeütközéstől, félhetett a folyton szaporodó németiség elhatalmasodásától. Félhetett a német hadseregnek folytonos szaporításától, mert a németek előtt szent

és csálhatatlan Moltke stratégiája szerint csak a nagyobb erő győzhet. Az 1870-iki háborúban a franciák szomorúan tapasztalták azt, hogy a nagyobb hadsereg milyen könnyű szerrel győzi le a kisebbet és ezért a német hadseregek a nyolcvanas évek végéig új'abb s újabb szaporítását a legnagyobb aggodalommal nézték. Franciaországnak félnie kellett, mert hiszen maga Moltke jelentette ki, hogy e háborúnak egy félszázad alatt meg kell ismétlődnie.

A német kormány nem is titkolta, hogy nagyobb hatalomra vágyik. Az óvatos Bismarck 1888 február 8-án mondotta azt a beszédet, amelyből olyan gyakran idézik ezt a mondást: Mi németek csak az istentől félünk és senki mástól a világon! Nem is kellett félniök, mert 1882 május 20. óta megvolt a hármasszövetség, melyben Németország vezetett.

Ez a beszéd és a hadsereg újabb fejlesztése figyelemztette Európát, hogy Bismarck nem annyira azt akarta mondani, hogy a németek nem félnek, mint inkább azt, hogy a többiek féljenek a németektől. Ezt el is érte a vaskancellár. Már február 9-én találkozott Charles Foquet, a francia kamara akkori elnöke, későbbi miniszterelnök az orosz követtel és a két ország közeledéséről tárgyalt. Ugyanaz a Foquet tárgyalt az orosz szövetségről, aki II. Sándor cárnak 1867-ben, mikor ez a párisi igazságügyi palotát meglátogatta, odakiáltotta: Vive la Pologne, Monsieur!

A szövetség akkor nem jött azonnal létre, de már a következő évben kapta Oroszország a francia piacon az első nagyobb kölcsönt. A következő évben, 1890-ben s azután 1891, 1893, 1894, 1896, 1901 s következő években újra. Ezekben a felsorolt években a francia piacon Oroszország 4 milliárdot vett föl. S 1891 után, mikor a szövetség létrejött, Oroszország minden nagyobb kölcsönét Franciaországban finanszírozták.

A franciáknak oroszországi pénzügyi érdekeltségén kívül Európában a Balkánon is rendkívüli

mértékben érdekelve voltak. A balkáni háború után 2 milliárd volt az az összeg, melyet a Balkán-államoknak kölcsön adtak. Ez a kétirányú érdekeltség volt az oka annak, hogy Franciaország annyira félt az újabb balkáni komplikációktól és a világháborútól, mint ahogyan ezt nemcsak államférfiainak nyilatkozata, de magatartása is mutatta.

A francia piacon 1914-ig 20—25 milliárdnyi orosz kölcsön nyert elhelyezést, melyből azonban eddig nem több, mint 6 milliárd állami, 12 milliárd pedig iparvállalatok, bányák, vasutak és cementvállalatok céljaira szolgált. Stratégiai vasutakra összesen 2500 milliót akartak a háború évében adni, de ennek még csak első 350 milliónyi részletét folyósították 1914 januárjában. Meg kell azonban jegyezni, hogy Oroszország a japán háború folyamán még vett föl kölcsönt Hollandiában és Németországban is. Ez persze azért is volt lehetséges, mert Oroszország Németország nevében is eljárta akkor, mikor megakadályozta az 1894/95-iki kina-japán háború után, hogy Japán a Liaotang-félszigetet Port-Arthurral anektálja.

A francia pénzpiac a francia-orosz szerződés előtt is hathatósan támogatta az oroszokat s gondosan ügyelt arra, hogy ne adjon vele ellenséges államoknak katonai célú kölcsönöket. Vagyis pénzügyi téren már régen folyt a háború. Miután különösen 1910 óta az osztrák-magyar monarchia folyton fegyverkezett, a francia piac mind jobban elzárkózott kölcsöneinek elhelyezése elől. Mégis olyan kölcsönöket, melyek nem voltak semmiképen sem összeköttetésbe hozhatók a háborús készülődésekkel, azután is fölvettek, így például a bécsi Bodenkredit Anstalt községi kötvényeit, Alsó-Ausztria tartományi kölcsönét, valamint amerikai államok kölcsöneit szívesen finanszírozták. Ez az utóbbi körülmény sok alkalmat adott arra, hogy a délamerikai államok pénzügyi helyzetének kedvezőtlen alaku-

lása folytán, a francia pénzpiac nehézségeiről is írjanak.

Németország viszont más eszközökkel biztosította hitelét, például, hogy 1912 október 30-án elfogadtatott egy törvényt a porosz tartománygyűlésen, mely kötelezi a bankokat, hogy vagyonuk 10—25%-át tartoznak pupilláris biztosságú papírokban elhelyezni. Franciaországnak és Oroszországnak Angliához való közeledése s Angliának ezekhez való csatlakozása is ugyanazért következett be, amiért a köztársaság és a cár szövetekezett. Láthatólag Németországnak gyarmatok utáni törekvése volt a határozó tényező. Anglia és Franciaország politikusainak egy része azért volt németellenes, mert Németországban a parvenüt látták és ez ellen régi joguk alapján kötelezve érezték volna magukat föllépni akkor is, hogyha Franciaország államformáját, sőt létét is nem féltette volna az új világhatalomra törekvő Németországtól.

Közkeletű állítás, hogy Anglia tönkre akarta tenni Németországot, mert olyan hatalmas versenytárs, hogy már-már fenyegette Angliát. Ebben az állításban nagyon sok túlzás van, mert a mellette fölhozott bizonyítékokat már úgy sorakoztatják, hogy azokon ne lehessen gondolkozni.

Angliának Németországgal szembeni ellenszenvét abból magyarázzák, hogy 1862 óta kezdti kérdésessé tenni vezetőszerpét a vasiparban, azután az acéliparban, majd pedig a fonó- és szövőiparban. Miután pedig flottáját folyton szaporította, tehát a kereskedelemben is, stb.

Ezekre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy bár igaz az, hogy Anglia nem haladt ipara és kereskedelme tekintetében úgy, mint Németország, de csak azért nem, mert egyetlen már fejlett ország vagy város sem halad úgy, mint az elmaradtak. Amikor például az elmaradt városokban megindul a fejlődés, mindig jobban épülnek, mint a már régen kulturáltak, így az államok közül is azok, melyek később

jutnak bele a fejlődés forgatagába, sokkal gyorsabban, ugrásszerűen jutnak előre, így volt ez Japánban is, Németországban is, de ez nem annyira és nem főleg az ő érdemük, hanem a dolog természete.

Aki fáradságot vesz magának és összehasonlítja az angol ipar és kereskedelemnek fejlődését Anglia népességének szaporodásával, az látni fogja, hogy mindig arányban állottak egymáshoz. Az angol termékeknek a külföldre és gyarmatokba való kivitelét vizsgálva azt látjuk, hogy 1854 óta arányuk nagyjában egyforma; értékük azonban megötszöröződött. Németországba való kivitele nem mutat lényeges változást, mert 1854 óta 7.2 és 11.1% közt váltakozik.

Az angol kereskedelem összege olyan tekintélyes, hogy annak a lakosság aránya szerint való fölbecslése elegendőképen megvilágítja azt, hogy más népekkel szemben féltékenységre semmi oka sincs. A kereskedelem fejlődésével is meg lehetnek elégedve, mert 1903 óta 903 millió fontról 1344 millió fontra emelkedett a kereskedelmi forgalom értéke. Ez pedig 49%-os emelkedés. Angliának 50 millió lakosa van és négyszer annyi hajótere, mint Németországnak, amelynek 65 millió lakosa van.

Németország kétségkívül nagyobb arányban fejlődött, mint Anglia, de az Egyesült-Államok még ennél is nagyobb arányban és Anglia mégsem fordult ellene. Pedig az Egyesült-Államok nagyobb versenytárs, mert a Panama-csatorna révén a világhatalmat egyedül ők tehetik kérdésessé. Más oknak kell tehát fönnforognia, amely miatt Anglia és Németország végül is szembe kerültek egymással. Ez az ok csak a militarizmusban keresendő, mely a német ipari és kereskedelmi fejlődés olyan kísérő jelensége, hogy Angliának félnie kellett tőle.

Nem a kereskedő és iparos versenytárstól félt Anglia, hanem a fegyverkező államtól.

A múlt század hetvenes évei óta a német militarizmus mindjobban fenyegette Európa egyensúlyát s ezért Anglia figyelme a kontinentális politika felé

terelődött. Az az ellentét, mely Oroszországgal az ázsiai érintkező gyarmatok és Franciaországgal Egyiptom miatt megvolt, lassan háttérbe szorult, amikor azt látták az angolok, hogy a Kaiser részéről sokkal több veszély fenyegeti, mint egy-két gyarmat elvesztése.

Különösen akkor lépett ez a helyzet előtérbe, mikor 1898-ban viszály tört ki Anglia s Franciaország között, melyek akkor még egyedül képviselték a tengeri hatalmakat. Németország a két tengeri hatalom versengését kihasználta és az újonnan szerzett gyarmatok biztosítására minden erejével hadiflottájának erősítésére vetette magát.

Angliának ezóta tehát számolnia kellett egy Németország elleni háborúval s azzal, hogy ebben a háborúban nem lesz elég tengeri ereje. Ezért csatlakozott a francia-orosz szövetséghez. Mielőtt ezt azonban megette volna, mindent elkövetett, hogy Németországot rábírja arra, hogy ne veszélyeztesse folytonos flottaszaporításaival Anglia biztonságát. Ezirányú terve nem sikerült, mert Németország másfél évtized alatt a második tengeri hatalommá fegyverezte föl magát.

Anglia hatalmának megóvására megvannak a szárazföldi támaszai. Gibraltár, Suez, Malta, Ciprus birtoka a Földközi-tenger birtokát biztosítja; a Fokföld, Szent Ilona szigete és Aseensioó az Atlanti déli részéét; az Indiai-óceán felé a Vörös-tengerbe vezető utat Perim szigete zárja el; a Csendes-óceánba vezető utat a Malaeca-szoros. Ezenkívül mindenfelé terjedő összeköttetései révén Angliának mindenfelé biztos és saját szénállomásai vannak.

Miután a felsorolt helyek Anglia birtokában vannak, a többi országoknak a szárazföldön kellett utakat keresniök. Oroszország megépítette tehát a szibériai vasutat, Németország a bagdadi és anatóliai vasutakat. Az utóbbiakra azonban tudott befolyást szerezni Anglia is, Törökországtól. Csak a Panama-

csatornára nincsen befolyása, ami azért fontos, mert Anglia tengeri világhatalma e békés eszköz által szenvedett legtöbbit, sőt a csatorna megnyitása óta meg is szűnt, mert most már a tengerek fele az Unióé. Természetes, hogy Anglia mindent elkövetett, hogy legalább a létező állapotot fönntartsa. Edward volt ennek a politikának egyik legerősebb támasza s ezért 1907-ben még Ischlbe is elment, hogy rávegye Ferenc Józsefet arra, hogy közbenjárjon a német császárnál, hogy Németország szüntesse meg a további fegyverkezést.

Edward e lépését nem koronázta siker és ezért még ugyanezen évben maga Edward ajánlotta föl. Clémenceaunak a két ország szövetségét. Ekkor ugyan nem jött létre még a kettős szövetséghez való csatlakozás, de Oroszország és Anglia megegyezett Afganisztán, Perzsia s Tibetre vonatkozólag, ami után 1908-ban Edward Révaiban találkozik a cárral. Németországnak sikerül ugyan 1911-ben megnyerni az orosz hozzájárulást a bagdadi vasúthoz, de csak azért, mert a cári udvarnál azt hiszik, hogy csak gazdasági jelentősége van.

Ebbe a szövetekezési időbe szólott bele Bosznia és Hercegovina annexiójának bombája.

Rend az, ami van. Az államoknak volt egy bizonyos erőviszonya, ezt az új alakulások és a nagyobb hatalomra törekvők megbolygatták. A világ rendje is olyan, mint minden jogrend, hogyha valaki erőszakkal megbolygatja és büntetés nélkül szabadul, sőt a jogtalan állapotot élvezheti, akkor ez mind többeket rábírír arra, hogy hasonlóképen túltegyék magukat a renden. Az európai államok erőviszonyainak rendjét az annexióval mi kezdtük ki s Olaszország velünk egyetértve folytatta.

Amikor Olaszország, a hármasszövetségnek kültagja látta, hogy Törökország fölosztásától Németország és Ausztria-Magyarország nem idegenkedik, akkor azzal a követeléssel lépett szövetséges társai

elé, hogy Albániát elfoglalhassa s amikor ezt Ausztria-Magyarország nem akarta tűrni, akkor megegyeztek aziránt, hogy foglalja el majd Tripoliszt, amibe a francia kormány már régebben beleegyezett. Az osztrák-magyar kormány ezt annál is inkább megtette, mert ugyanekkor Német- és Franciaország Marokkó miatt viszályban voltak. Franciaország Kongó egy részével kárpótolta Németországot s így ez a háború akkor elmaradt. Nagyon érdekes, megfigyelni a tőkének a konfliktusban tanúsított magatartását. Egy francia szindikátus pályázott a Marokkóban szerzendő kedvezményekre, ebben a szindikátusban Krupp s más német tőkések is résztvettek.

Olaszországnak saját szempontjából igaza volt, mikor arra törekedett, hogy legyen közelben egy gyarmata, melyben kivándorló lakossága megmaradjon olasznak és állampolgárnak. Emellett még arra is gondoltak, hogy az Adriát olasz tengerré kéli tenni, mert csak így sikerülhet magukat észak felé biztosítani. Ez a terv egyelőre nem sikerült, de gyarmatot kapott Olaszország Törökország rovására.

Emellett Törökországban mindnagyobb volt az elégedetlenség. A sok sikertelenség a kormányrendszer iránti bizalmat teljesen megingatta és, így aztán kívülről és belülről mind több gerendáját szedték ki a bomladozó állami épületnek s az idegenek már úgy tekintették Törökországot, mint amelynek nincs is semmi joga a Balkánon. Már eldöntöttek látszott mindenki előtt, hogy Törökország Ázsiába vonul, csak az idejét és módját nem tudták még.

Németország és a hármasszövetség barátja volt Törökországnak, kiképezte katonáit, kapott vasúti engedélyeket és előmozdította fölmozdítását. Ehhez nagy diplomáciai ügyesség kellett és ezért nem jogsult az a panasz, hogy a német diplomácia rossz volt. Éppen így nagyon jó diplomatának bizonyult Vilmos császár is, aki sohasem mulasztotta el, hogy például

a francia művészek alkotásait megnézte, valahányszor Berlinben kiállítottak s azokat rendesen nagy dicséretekkel halmozta el s ezeket a dicséreteket aztán úgy tüntették föl a félhivatalos lapok, mintha békeszeretetből fakadtak volna, pedig állandóan fegyverkezett. Szerepét olyan jól játszotta, hogy a Nóbél-békedíjra is szóba kerülhetett.

II. rész.

A HÁBORÚBA VALÓ KÉSZÜLŐDÉS.

I. FEJEZET.

12. §. A hadseregek létszáma.

(7. Az uralkodók törekvése. — II. A lefegyverezési törekvések. — III. Az egyes államok hadseregei; az angol törekvések s Liebknecht küzdelmei. — IV. A hajóhadak és egyéb csapatok. — V. A kis államok fegyverkezése. — VI. A pénzháború. — VII. A militarizmusért hozott áldozatok.)

I. A háború előtt sokszor megvádolták a kormányokat azzal, hogy eltitkolják a hadsereg tulajdonképeni létszámát. Az ágyúgyárat megvádolták azzal, hogy külföldön háborús uszító lapokat támogatnak. És a háború megmutatta, hogy az első vád igaz volt. Alig tört ki a háború, máris minden oldalról, de különösen néniét részről akkora hadsereget szállítottak a frontokra, amekkora létezéséről az avatatlanoknak sejtelve sem volt. A háború pedig tartott tovább és a német tartalékok nem fogytak ki. De nem fogytak ki a mieink sem és nem a másoké sem.

Az első vád a háború során tehát beigazolódott, de a háború nem igazolhatta azt a másik vádat, hogy a háborús eszközök gyárosai közvetlenül vagy közvetve olyan lapokat tartanak vagy szubvencionálnak azokban az államokban, amelyek ellen

háborúra készülnek, amelyek a háborúra uszítanak. Ma már köztudomású, hogy ez így történik, mert mindenki tudja, hogy az uszítás közvetlen vagy közvetett. De rendszeren közvetett, tudniillik olyan híreket közölnek, amelyek a lakosság egy részét vagy egészét nyugtalanítják.

A német kormánynak Franciaországban és Olaszországban voltak közvetlenül megvásárolt lapjai és Olaszországban bankalapításai. A német pénzen Olaszországban alapított bankok között a leghatalmasabb a Banca Commerciale. Ennek 1895-ben az alapításkor 20 millió volt az alaptőkéje, 1914-ben pedig 130 millió. Tudnivaló, hogy a bankok szoktak lapokat szubvencionálni...

Ha tudjuk azt, hogy a népek közti ellentéteket teremtik, akkor megérthetjük azt is, hogy miért tartson az egyik állami kormánya a másikban ő ellene izgató újságokat. Mint ahogy Winston Churchill az angol liberális klub elnökéhez, Dundeehez írt levelében mondja: „A népek közti ellentét nem magától születik, hanem mesterségesen teremtik. A különböző népek közti ellentétek sohasem fokozatosan és maguktól keletkeztek, hanem egyes emberek bűnös tevékenységének és a tömegek bizakodásának következtében keletkeztek.. A nép vezetőinek kötelessége a népeket ettől a lidércnyomástól megszabadítani.”

Ha igaz az, hogy a háború — amint Clausewitz mondta — csak folytatása annak a politikának, amelyet a háború előtt folytattak, akkor Churchill szavain kívül a fentmondottak is igazak, mert hiszen a békében már számos kém tartanak a külföldön, akiknek mindent meglesni a kötelessége és e célból nem riadhatnak vissza az agent provokatórságtól sem.

A háború nem elszigetelt cselekménye az uralkodónak, hanem az ő kormányzási rendszerének következménye. Háborút nem lehet indítani, hacsak erre már előzetesen alaposan nem készült az ural-

kódó. Miután az uralkodók hatalma a szuronyokon alapszik, tehát saját hatalmuk érdekében kell, hogy hadsereget tartsanak. A hadsereg elsősorban a belső ellenség ellen szolgál, de csakhamar arra használják az uralkodók, hogy a kívül lévő köztársasági, tehát a monarcháknak ellenséges alakulatok ellen is fölhasználják. Így kényszeríti a monarchiák pusztá léte a köztársaságokat fegyverkezésre. Ha pedig a monarchia autokratikus, akkor a fegyverkezésnek nincsen határa. Az autokrata uralkodónak ez az érdeke és a kapitalizmus érdeke találkozik. Sem királyság, sem magántulajdon nem állhat fenn a fegyverek védelme nélkül. A kapitalista és a monarcha érdeke egy s mindig ellentétes a tömegével. Ezt a tömegek nem tudták.

Ezért voltak a fegyverkezés elleni mozgalmak tehetetlenek az engedelmes tömegek magatartása mellett. Azok, akik önzetlenül harcoltak a fegyverkezés ellen, süket fülekre találtak a fegyvergyárosok fizette sajtó hangos agitációja mellett. Pedig bizonyos az, hogy a háborúk sorsa a parlamentekben dől el. Ha a parlamentekben komoly és föladatuk magaslatán álló képviselők ültek volna, akkor hiába állottak volna elő a miniszterek a hadsereg fejlesztésére vonatkozó tervekkel.

A parlamenten kívüli tömegek antimilitarizmusa nem állíthatta meg a fegyverkezést, mert szervezett erő ellenében a szervezetlen tömeg teljesen tehetetlen. Ilyen mozgalom különben is csak Franciaországban és Olaszországban volt jelentős. Az olasz munkásság 1911. szeptember 26 és 27-én a tripoliszi hadjárat ellen kétnapos általános tüntető sztrájkot rendezett. Az antimilitarizmust egyenesen perhorreszkálta a német párt, amelynek vezére Bebel, mindig azt hangoztatta, hogy támadó háború esetén a német szociáldemokrata párt tudni fogja a kötelességét, ha azonban Németországot megtámadnák, akkor védeni fogja a hazáját.

Már a háború előtt tudta mindenki, hogy ez azt

jelenti, hogy a Kaisernak engedelmeskedni fognak. Meg is tették.

Pedig még a Kaisernak is rossz szolgálatot tettek azzal, hogy föltétlenül alárendelték magukat. Jól tudhatták volna, amit mindenki tudott, mert hiszen a Kaiser titkot sem csinált belőle, hogy ő akar háborút. Amikor a cár 1898 augusztus 28-án nevezetes köriratát szétküldte a békebírószágok tárgyában, a Kaiser valósággal dühöngött a cár ellen.

A Kaiser szerint ugyanis mindennek támasza a fegyver. Mert amint 1900-ban elmondott beszédében kifejtette, hogy ha eszmét akarunk megvalósítani, „akkor is megfelelő számú fegyveres támogatására van szükségünk”.

Ebbe a gondolatba behajszolta önmagát és lassankint egész népét. És ezzel elérte azt, hogy a fegyverkezés ellen soha komoly ellenállást ki nem fejtettek, hogy az iskolákban már fegyverfogásokra és harci gyakorlatokra oktatták a gyermekeket és az öregek még katonai fölvonulásokban találták örömuiket.

A német nép lelkébe belevésődött az a gondolat, hogy a katonai szolgálat a legnemesebb. Belevésődött az a gondolat, hogy csak a fegyverek tarthatják fönn az államot. És a Kaiser sohasem mulasztott el egyetlen alkalmat sem arra, hogy ezt a meggyőződést megerősítse.

A Kaiser nyilvános beszédeiben olyanokat mondott, amelyeiken a komoly embereknek mosolyogniok kellett volna és ehelyett hozsannát zengtek érte. Így 1894 november 15-én a berlini újoncok fölesketésekor a többi között ezeket mondotta: „Mint gárdám katonái különösen becsülendő díszruhához jutottatok ... jusson eszetekbe, hogy azt az előnyt élvezitek, hogy szemeim előtt szolgálhattok és hogy a hadseregbe való belépéssel előkelőbbekké lettek.”

1895 március 5-én a tengerészekhez intézett beszédébetti kijelentette, hogy a katonák kötelessége

életüket a császárnak szentelni. Bele tudta vinni a német köztudatba, hogy a Kaiser és a nép érdeke azonos és ezért a nép legszélesebb rétegei és még a szociáldemokrata párt is félve nyúlt a német kapitalizmus szervezetének bírálatához, amelynek irányítója éppen úgy a Kaiser volt, mint a hadseregé.

A német hiúságot és a gazdasági érdekeltséget egyaránt maga felé fordította azzal, hogy állandóan a német cikkek részére szerzendő piacokról beszélt és a Németbirodalomnak kiterjesztéséről. Így 1900 október 11-én azt mondói¹ a, hogy világbirodalommal akarja Németországot tenni. „Legyen a Németbirodalom olyan szilárdan egyesült és tekintélyes, mint egykor a római világbirodalom volt, hogy a jövőben a régi időkbeli *civis romanus* sum-hoz hasonlóan hangozzék: Én német polgár vagyok!”

1905 március 22-én még ennél is tovább ment és a következőket mondta: „A világbirodalom, amit én magamnak megálmodtam, olyan legyen, hogy mindenekelőtt az újonnan megteremtett német birodalom minden oldalról mint egy csöndes, nyugodt, békeséges szomszéd élvezze az abszolút bizalmat. És ha már egyszer *német világbirodalomról* vagy *Hohenzollern világbirodalomról* kell beszélni, akkor az ne karddal szerzett hódításokon, hanem az ugyanazon cél felé törekvő nemzetek kölcsönös bizalmán alapuljon.”

Ami azt a fölfogást illeti, hogy megelégedett volna azzal is a Kaiser, ha az egész világ önként borul a lába elé, az föltehető, de bizonyos, hogy jól tudta, hogy ezt nem fogják megtenni és ezért helyezett súlyt a hadsereg és a flotta fejlesztésére. Tudta különben, hogy békés úton világbirodalmat alapítani nem lehet és ezért mondta a tengerészekhez 1898 március elsején intézett beszédében a következőket: „... ahol a német sas egyszer megtelepszik és amely országba belevágja „a karmait, az német lesz és német is fog maradni”. Íme, tehát németté akarta tenni a többi népeket, hogy a Hohenzollernek alatt-

valóivá tehesse.

Arra pedig, hogy a német sas belevághassa a karmait az idegen földre, fölhasználta minden ürügyet. Amikor 1900-ban kitört Kínában a boxer-lázadás, amely alatt utóbb a pekingi német követet megölték, a Kaiser sietve csapatokat küldött, e csapatok egy részéhez 1901 március 4-én a többi között a következőket mondotta: „Idegen országba indultok, amely az utolsó hónapok alatt tapasztalhatta, mit jelent a német fegyelem, a német bátorság és a német önfegyelmezetség. Az idegen megtanulhatta, mit jelent a német császárt és az ő katonáit megsérteni. Ellenségünk komoly leckét kapott és a világ minden nemzete tudomásul vehette, hogyan harcolnak, győznek és halnak meg a német katonák. Mindenki a világon tiszteletre gerjedt a mi hadművészeink és katonai kiképzésünk iránt.”

Ezek az utolsó szavak arra valók, hogy a német csapatok győzhetetlenségének hitét, a német hadvezérek fölülmulthatatlanságának meggyőződését oltsa bele az emberekbe, ami teljesen sikerült is. A német nép ebben a gondolatban ólt. És miután a hadsereg kiválóságát a császárnak tulajdonította, őt különös tisztelettel vette körül. Ő maga ezt ki is követelte magának, amint ezt beszédeiben nem egyszer ki is fejezte. Így például 1902 november 4-én a főlesküdt újoncokhoz szólva ezeket mondta: „Épp most esküdtek föl nekem... hogy hüek lesztek mindig és mindenütt Császártokhoz.”

1900 újév napján tartott beszédében kifejtette, hogy a tengerészetet *„éppen olyan értékűvé kell tenni, mint amilyen a szárazföldi hadsereg, hogy a német birodalom messze földön olyan pozíciót teremtsen magának, amelyet elérnie eddig még nem sikerült.”*

A Kaiser saját szavai ezek, amelyek nem hagynak fönny kétséget aziránt, hogy nem békés eszközökkel akarta a Németbirodalom és a Hohenzollern-uralmat megteremteni, hanem fegyverrel. Amikor 1905 október 26-án leleplezték Moltke szobrát, a Kaiser újra

csak háborúra tüzelve mondotta: „Das Pulver trocken, das Schwert geseiüifen, das Ziel erkannt, die Kräfte gespannt und die Schwarzseher verbannt!”

Ez az utolsó szólás azért jelentős, mivel azt mutatja, hogy a Kaiser azok ellen szólott, akik a fegyverekkel való élés és visszaélés ellen aggályokat emeltek. Hogy milyen véleménnyel volt az alkotmányosság iráni, azt kifejezte 1-891 április 18-án, amikor ezt mondotta: „A katona és a hadsereg kovácsolták össze a Németbirodalmat nem pedig a parlament határozatai.” Ugyanakkor arra, hogy a jelen idők komolyak és hogy a legközelebbi években még rosszabbak jöhetnek. Majd így folytatta: „Nem tudok előkelőbb helyet a meghalásra, mint ellenségeim közepette”

Amikor flottaprogramjának első részét befejezte, a Kaiser 1911 augusztus 27-én Hamburgban ezeket mondotta: „Kitünő hadiflottánk ma már a német nép tengeri érvényesülése iránti akaratának legpregnansabb kifejezése.” A flottaépítés vezetésére tengerésztszítet állított, mert amint 1901 november 19-én mondotta: „A hajóépítőnek össze kell egyeztetnie a technikai követelményeket a harci követelményekkel.” Arra nézve pedig, hogy mire való a hajó, 1899 június 17-én már ezeket mondotta: „Nekem az az alapelvem, hogy mindenütt, ahol tehetem, új pontokat kereseK, ahova beülhetünk.”

Amikor a Krupp cég főnökét szocialista részről megtámadták, akkor ezt a legnagyobb hadiszállítót maga a felelőtlen Kaiser védte meg 1902 november 2-án a Krupp-gyárban tett látogatása alkalmával elmondott beszédében: „...alkalmul szolgált nekem, hogy mint a Németbirodalom feje, idejőjkek és a német Kaiser védőpaizsát tartsam az elhunyt háza és emléke fölél”. A Krupp-gyárnak a Kaiser egyik főrésztvényese.

Ezek a rövid szemelvények kell, hogy, mindenkit meggyőzzenek arról, hogy a monarchikus herende-

zéshez hozzá tartozik a hadsereg. Hogy a hadsereggel csak monarcha élhet vissza és hogy Vilmos Kaiser visszaélt vele és arra kényszerítette az európai államokat, hogy fegyverkezzenek.

II. Mindig voltak olyan kevesek, akik a fegyverkezésben veszedelmet látva, fölemelték szavukat elene. Küzdelmük azonban eredménytelen volt. Akkor villant föl egy kis reménysugár ebben a mozgalomban, amikor az orosz cár magáévá tette eszméiket és fölhívta a hatalmakat arra, hogy egymással egyetértésben szállítsák le vagy legalább álljanak meg a további fegyverkezésben.

Ez a reménysugár is csalóka volt. Uralkodóktól ilyen törekvés megvalósítását komolyan várni nem lehet. Ha a lefegyverezett valaki komolyan veszi, akkor meg kell szüntetnie a katonaságot. Ha ezt uralkodó teszi, akkor megszünteti saját hatalmát. Amikor tehát az orosz cár 1898 augusztus 28-án nevezetes köriratát szétküldte, akkor vagy hazudott, vagy pedig nem érdekei szerint járt el, hanem a szíve szerint. De azok, akik elleneztek a tervét, azok csak érdekeik szerint jártak el, mert abban, igaza volt a cárnak, hogy: „Miután a pénzügyi terhek emelkedő irányzatot mutatnak és a népjólétet alapjaiban megtámadják és miután a népek szellemi és testi ereje, a tőke és a munka természetes rendeltetésétől elvonatván, inproduktive használtatik föl, ... miután százmilliókat arra használnak föl, hogy romboló gépeket vásároljanak, készítsenek, ... bizonyos, hogy ... a gazdasági válságokat a fegyverkezés mai rendszere idézi elő... „Ez a harci eszközök túlzott fölhalmozásából áll, amelynél fogva a fegyveres béke állapota elviselhetetlen teherré vált. Ha ez az állapot tovább tart, Összeütközéshez kell, hogy vezessen.*

Igazán fölösleges volna arról vitatkozni, hogy a cár komolyan akarta-e a leszerelést, de a tényeket mégis érdemes leszögezni. Az az ország, ahol a cár-

nak fölhívása legkevesebb visszhangot tudott kiváltani, Németország volt. Sok német tanár, aki valószínűleg ijedten mruékül ki szobájából, hogy ha eger téved bele, röpirat okát irt arról, hogy az örök béke gondolatit chimera és annak áldozni esztelenség. Hans Delbrück a Preussische Jahrbücher-ben azt írta például, hogy a cár javaslata csak Németország ellen irányul, mert egyedül ez rendelkezik elég pénzzel és emberrel, hogy hadseregét fejlesztesse. Ezt be is bizonyította a német Reichstag és hamarosan megszavazta a létszámnak 26.700 emberrel való fölemelését.

A röpiratok közül legnépszerűbb Stengel müncheni tanár röpirata lett, aki „Der ewige Friede” címen kimutatta, hogy a cár gondolata esztelen. A békekongresszus mégis összeült, a kormányok megbízottakat küldtek. Németország, illetve II. Vilmos képviselőjében ugyanez a harcias szellemű tanár jelent meg. A IX. békekongresszus titkára erre nézve azt jegyzi meg, hogy olyan volt ez az eljárás, mintha tulipánágyba egy bikát engedtek volna be.²⁷

A német szociáldemokrata párt közönyösen nézte ezeket a törekvéseket. úgy tett, mint aki az elvek magaslatán állva dolgozik, de semmit sem tett. Méltán állapíthatta meg Novikow, hogy ez szórnom lapja Németország történetének.

A cár kezdeményezésére összehívott nemzetközi békekongresszust 1899 május 18-án nyitották meg. A cár oldalán állottak Olaszországot kivéve későbbi szövetségesei. Ellenük foglalt állást a Kaiser és az osztrák császár. A kongresszus föladata lett volna a fegyverkezés terheit közös megállapodás alapján mérsékelt fegyverkezési programhoz mérten csökkenteni és az államok egymásközi vitáinak elintézésére békebiróságot szervezni. A Kaiser küldötte ellenkezett.

Hogy ennek az állásfoglalásnak a Kaiser súlyt

²⁷ Bloch: Conséquences probables d'une guerre entre grande puissances. 45 lap.

adjon, szükségesnek találta, hogy elmondja a brandenburgi tartomány gyűlés fogadásakor alattvalóinak azt, hogy háborúra szükség van és hogy most is fenyeget. E beszédben mondotta a többi között a következőket: „Ameddig az emberiségben az örökletes bűn lakik, addig mindig lesz háború és gyűlölet, irigység és széthúzás és addig az ember mindig meg fogja próbálni, hogy a másik fölé kerekedjék. Már pedig, ami egyesekre áll, az áll nemzetekre is.” Majd Wiesbadenben is beszélve, ugyanebben az időben azt mondotta, hogy a béke legjobb biztosítója az éles fegyver.

Ezt az utóbbi frázist annyiszor hangoztatta, hogy a központi hatalmak területén a nemgondolkozónak valósággal dogmájává lett.

A hágai kongresszus elé az a javaslat került, hogy a hatalmak *kötelezik* magukat arra, hogy vitás ügyeiket békebírószám elé viszik. A német követ ezt olyan hevesen ellenezte, hogy a tárgyalásokat 14 napra föl kellett függeszteni, amíg a békebírószági kérdésben kiküldött Zorn, német delegátus instrukciókat kért. Az utasítás megérkezése után kitűnt, hogy a Kaiser nem veti alá magát a kötelező békebírószágnak. Így aztán a határozat csak annyit mondott, hogy bármely hatalom *alávetheti* magát.

Jellemző, hogy ezután a központi hatalmak területén nem a Kaiser ellen kezdődött a fölzúdulás, hanem az angolok ellen. A Kaiser szolgálatában álló kapitalista sajtó folyton azt hangoztatta, hogy az angolok a kötelező békebírószám gondolatát a németek ellen akarják kihasználni, hogy ezzel az angol érdekeket megvédjék.

A lefegyverezés gondolata ezután 1903-ig aludt, amikor Chamberlain angol miniszter újra fölvetette. Az angol liberálisok kormányra jutásakor Campbell-Bannermann 1905-ben újra hangoztatta szükségességét. Szerinte a békebírószám azért szükséges a nemzetek közötti viszályok eldöntésére, mert ellenkező esetben „az az színe erősödik, hogy a nemzetek vitá-

jában nemcsak az első, hanem az egyetlen íöntő tényező a fegyver”.

Haldane angol hadügyminiszter 1906 május 6-án pedig a következőket mondotta: „Kívánom, hogy annyira jutottunk légyen, hogy a népek tárgyalhas-sák a lefegyverezés kérdését. Csak a népek együt-tes cselekedete szabadíthat meg a fegyverkezés sú-lyától.”

A Kaiser magatartására való tekintettel a má-sodik hágai kongresszust előkészítő orosz kormány a lefegyverzés kérdését nem akarta többé tárgyalás alá vétetni. Erre Viviani francia képviselő indít-ványt tett, hogy ezt a kérdést tárgyalják és Sir Ed-ward Grey, angol külügyi államtitkár csatlakozott ehhez a javaslatához és ez alkalommal a következő-ket mondotta: „Az európai közvélemény sohasem foglalkozott annyit a békével, mint most és ennek da-cára éppen most a legnagyobbak a hadügyi kiadá-sok. A hadseregek és flották költségei állandóan nö-vekednek és ezért a hágai kongresszus nem tehet ér-demesebb munkát, mint hogy a béke biztosítékait kevésbé költségesebbekké tegye.”

Az interparlamentáris²⁸ konferenciának 1906 jú-niusában Londonban tartott megnyitó ülésén Camp-bell Bannermann üdvözölte a kongresszust az angol kormány nevében. Ez alkalommal a következőket mondotta: „Kérve kérem önöket, /hogy vegyék rá kormányukat az emberiség nevében, hogy jelenje-nek meg a hágai konferencián azzal az elhatározás-sal, hogy a szárazföldi és tengeri hadügyi költsége-ket csökkentik.” Majd 1907 március 5-én az angol alsóházban kifejtette, hogy a fegyverkezés korláto-zása mellett foglal állást és hogy Anglia kötelessége ezt a kérdést a hágai kongresszus elé vinni. Leon Bourgeois, Tittoni, Roosevel szintén a lefegyverzés

²⁸ Az interparlamentáris konferencia a világ összes parlamenti címek pacifista tagjaiból ül össze. Hivatalos jellege nincs.

mellett nyilatkoztak. Az osztrák-magyar delegációban Goluehowszkynek csak bizonytalan, kétséget hagyó nyilatkozata hangzott el. A német hadügyminiszter pedig azt jelentette ki, hogy *Németország készen van*. A német lapok újra úgy tüntették föl a többi kormány szándékát, mintha ezzel Németországot le akarnák törni.

Amikor 1907-ben njra összeült Hágában a kongresszus, akkor Marschall Biberstein német küldött ellenezte a lefegyverezés kérdésének tárgyalását és Sir Edward Fry angol küldött csak azt tudta elérni, hogy kimondották azt, miszerint a kérdés tanulmányozása rendkívül fontos.

A kötelező békebíróóság ellen is állást foglalt Németország és csak olyan javaslat tárgyalásához járult hozzá, amely szerint csak akkor köteles valamely állam magát a békebíróóság határozatának alávetni, ha a vitakérdés nem érinti függetlenségét vagy lényeges érdekét, De az így módosított javaslathoz sem járult hozzá, így szótöbbséggel hozták a határozatot; 32 állam elfogadta, 9 nem. Ez utóbbiak között persze Németország. Az ő és a Habsburgmonarchia ellenzése folytán a határozat meghagyta mindegyik államnak azt a jogát, hogy ha nem akarja, akkor ne vesse magát a békebíróóság határozata alá,

Az angol kormány külön és diplomáciai úton is megkísérelte a Kaiser kormányával való megegyezést, így 1908 március 16-án Asquith be is jelentette az angol parlamentben ezeket a tárgyalásokat, de Bülow herceg, német kancellár március végén kijelentette, hogy az angol javaslatok nem alkalmasak a tárgyalásra. De a kancellár a maga részéről nem tett ajánlatot, amivel azt bizonyította, hogy nem akart a javaslat lényegéhez hozzájárulni.

Ennek dacára Mac Kenna angol tengerészeti miniszter és Asquith is kijelentették, hogy az angol kormány mindig hajlandó a fegyverkezés korlátozásáról bármely kormánnyal tárgyalni. (1910 július 14.) Erre decemberben Bethmann Hollweg felelt és azt

mondotta, hogy az angol javaslatok nem konkrétak. Grey már december 12-én válaszolt és újra kijelentette a fegyverkezés korlátozására való készséget. A Reichstag ezt a kérdést 1911 márciusában tárgyalta. A kancellár ekkor azt mondta, hogy ez a kérdés mindaddig megoldhatatlan marad, amíg az emberek emberek és az államok államok maradnak.

1911 júliusában és augusztusában Londonban interparlamentáris kongresszust tartottak. Ekkor Lloyd George újra ajánlotta a lefegyverezést, mert amint mondotta: „a keresztény időszámítás huszadik századában össze kell már egyszer jönnie egy olyan gyűlésnek, amely kimondja, hogy tiltakozik az ellen, hogy a keresztény államok évenként 400 millió fontot költsenek el arra a készülődésre, hogy egymást elpusztítsák”.

Ugyanebben az évben volt a Marokkó-krízis. De alig hogy elmúlt, az angol kormány kijelentette ugyanez év november 24-én, hogy örömmel látná, ha a Németországhoz való viszonya megjavulna. Már említettük, hogy a Kaiser ekkor ezt az angol kormánynyilatkozatot fölhasználta arra, hogy békés hajlandóságokat mutasson, mire Haldane angol hadügyminiszter 1912-ben Berlinbe látogatott. Erre a német lapok kifejtették, hogy ha Angliával jó viszonyban van Németország, akkor elég a szárazföldi hadsereget szaporítani. Miután ez megtörtént, Haldane utazását újra úgy tüntették föl, mintha az angol kormány be akarta volna a német kormányt csapni és flottaszaporítási tervekkel állott elő. Az angol kormány kénytelen volt a német kormányt ezen a téren követni, de még 1913-ban is kijelentette Churchill, hogy hajlandó a flottaprogram megvalósítása előtt tárgyalni ennek korlátozásáról. A német kormány ezután már nem is reflektált az angol kormány kijelentéseire.

A német kormánynak nem is volt szüksége arra, hogy az angol kormányt megvádolja azzal, hogy a Kaiser kormányát be akarja csapni, százával akad-

tak Németországban lapok, melyek ezt naponként írták.

Emlékezetbe kell idéznem itt azt, hogy 1912 október volt a balkáni háború kezdete és a diplomáciai világkrízis legkritikusabb ideje. Az orosz diplomaták pánszláv velleitászai sok kellemetlenséget okoztak az angol és francia kormányoknak. Erre nézve Paul Oambon kijelentései, amelyeket Beyen, berlini belga követ küldött Bruxellesbe, elegendő támpontot szolgáltatnak, de egyúttal a köztársaság békeszeretét is megvilágítják. Ez annál nevezetesebb, mivel német részről folyton azzal vádolták a köztársaságot, hogy háborút akar.

A világháború előtt a fegyverkezés korlátozására és a nemzetközi megértésre az utolsó javaslatot Bryan, amerikai külügyminiszter tette 1913-ban. E szerint a javaslat szerint az államok közötti viták eldöntésére hivatott békebírótság legyen jogosult a vizályt egy évvel később eldönteni. Nyilvánvalóan azért, hogy a háborút okvetlen elkerüljék a népek.

Bryan javaslata alapján az Unió 12 amerikai állammá], valamint Angliával, Franciaországgal, Spanyolországgal, Svájjal, Dániával és Hollandiával meg is kötötte a megegyezést. De komoly tárgyalás sem folyt e tárgyban Németországgal, a Habsburg-monarchiával, amelyek teljesen elzárkóztak. Szintúgy elzárkózott Olaszország és Oroszország is. Olaszország a Marokkó-krízis után megint közeledett a Kaiserhez és 1912-ben felújította a még le sem járt hármaszövetséget.

III. A Kaiser a cár békebírótsági tervére éppen úgy, mint Bryan amerikai külügyminiszter javaslatára elutasító magatartást tanúsított. Meg is volt a sikere. Sem a cár, sem Bryan terve meg nem valósult.

Feleletnek Stengel kiküldetése a békekonferenciára és Bryan javaslatának elvetése mindenesetre őszinte volt, és Németország nem is szűnt meg soha-

sem fegyverkezni. Hogy ha sikerei voltak a külpolitikában, akkor ezért voltak, hogy ha nem, — akkor emiatt. A német hadsereg létszáma folyton emelkedett úgy a német parlamentben, mint a Monarchia delegációiban állandóan a háború lehetőségének festésével kérték a létszám és a költség emelését.

A delegáció itt, a parlament amott mindent adott. A magyar parlament már inkább csak a német császár játékszerévé és a magyar minisztérium a német exponensévé lett. Nem az ország érdekei döntötték el a parlament határozatát, hanem a szövetség érdeke. Így azután, jöllehet nekünk semmi érdekünk valamely más állammal háborút viselni, miniszterelnökünk és honvédelmi miniszterünk mégis igen élénk színekkel festették elénk már 1911-ben a háború lehetőségét. Lukács László akkori kormányelnök június 28-án a pénzügyi bizottságban a következőket mondotta: „A legideálisabb az volna, hogyha sikerülne az országot virágos kertté varázsolni. De ne feledjük, hogy a virágnak is vannak ellenségei, melyek ellen megoltalmazandó védő vasráccsal veszik körül. A hadsereg a nemzet életében ugyanaz, mint a vasrács a virág életében, nem elegendő csak a kulturális és gazdasági fejlődéssel törődni, de gondoskodni kell e fejlődés megvédéséről is, nehogy mások étvágyat kapjanak a védtelenül hagyott kultúrára.”

Ugyanakkor kifejtette a honvédelmi miniszter, hogy a kormány föladata előrelátni. Miután pedig az utolsó 50 esztendő alatt 20 háború volt, tehát mindig közel van a háború lehetősége. Ez alkalommal azt is iparkodott a honvédelmi miniszter bizonyítani, hogy nálunk csak 9 korona hadügyi kiadás esik egy lélekre, holott minden kiadás figyelembevételével ez az összeg már 19 korona 5 fillérré ment.

Ezekkel a beszédekkel indokolták meg a közös újonc jutaléknak majdnem 50 százaléknyi fölemelését. Az 1911. évi IX. t.-cikkben a magyar részről a közös hadseregbe állítandó újoncjutalék 44.076, az 1912. évi LXX. t.-cikk szerint már 65.673. Az osztrá-

kohét pedig 58.924 ről fölemelték 91.424-re.

Ezek a számok azonban csekélységek azokhoz képest, amilyenek Németországban szerepelnek. A hatalmas munkáspárt nézte, mint visznek évenként több és több fiatalembert a zászlók alá, mint fogyaszt évenként többet a katonaság. Komoly nagy ellentállásra, mint például Magyarországon a katonai létszámemelések és befektetések, ott nem találtak.

A *német* parlamentet nem egyszer a legkézenfekvőbb valótlanságokkal ámították el. Ismételten megígérték, hogy az előterjesztett javaslatok megszavazása esetén újabb létszámemelések iránti javaslatokkal nem jönnek és mégis csakhamar megint előállottak ilyenekkel. Mindig volt valami újabb ürügy és a hangulat már annyira elő volt készítve, hogy minden emelés és újabb befektetés könnyen keresztülment.

A legnagyobb katonai létszámemelési láz a Balkán-háború után vett erőt a kormányokon. Kitűnt ugyanis, hogy Törökországban a hármasszövetség nagyon csalódott. Ezért az osztrák-magyar monarchiának a Balkánon gyakorolható befolyása érvényesítése céljából nagyobb csapattesteket kellett déli határán tartani. Németország s a Monarchia Törökország földarabolása folytán nagyobb mértékben maradt magára két front felé való harcában, mint eddig, amikor Törökország a Balkán-államokat még sakkban tarthatta.

Mindenekelőtt nyilvánvaló volt, hogy Anglia békét akar, mégis alighogy elhagyta 1912-ben Haldane Németországot, már azt Írták, hogy Angliával Afrika déli részének ügyét minél előbb tisztázni kell. Azután lassan átültették a köztudatba azt a gondolatot, hogy Anglia be akarja hozni az általános védkötelezettséget.

Ezt az ijesztést egy-két angol katonai véleményre alapították, amelyek arról szóltak, hogy mi történik a szövetséges államok háborúja esetén. Az angolok közül különösen Kepington ezredes örvendett már

akkor nagy népszerűségnek, aki ezi a népszerűséget a háború tartania alatt is megtartotta. Repingtem szerint ugyanis a németek 600.000 embert képesek Anglia partjaira letenni. Ezek ellen Anglia nines eléggé megvédve. De azért ő sem ajánlotta az általános védkötelezettséget, csak az angol hadsereg szaporítását.

Mi sem természetesebb, mint hogy éppen így számos hang követelte Franciaországban is a hadsereg szaporítását a német folytonos létszámemelésekre való tekintettel. Különösen a „Temps” és az „Echo de Paris” 1912. év őszén új katonai programot követeltek a kormánytól. Ez annál indokoltabb volt., mert a németek 1912 tavaszán a francia és az orosz határon egy-egy új hadtestet állítottak föl.

Ezekre való tekintettel a franciák minduagyobb aggodalommal nézték a németek újabb s újabb készülődéseit, létszámshaporításnkat, mely a német-francia háború óta állandó volt; amint ezt. az alábbi táblázat igazolja. A német hadseregben volt:

	Zászlón 1.	1 Escadron	Üteg	A legénység száma	Altisztek száma
1874-ben	469	465	300	401.000	
1880-ban	503	465	340	424.000	
1890-ben	538	465	434	487.000	
1899-ben	624	482	533	495.000	57.739
1905-ben	633	510	574	505.000	
1911-ben	634	510	592	515.000	
1912-ben	650	520	622	544.000	97.000
1913-ban ⁹	669	550	702	661.000	97.000

(Az 1913. év folyamán 114.000-re emelkedett az altisztek száma.)

²⁹ Amikor 1913 áprilisában a hadseregnek egyszerre 117.000 emberrel, 15.000 altiszttel, 4000 tiszttel és 27.000 lóval való szaporítását, egyszersmindenkorra egy milliárd márkát és évenként 200 milliót kértet a Reichstagtól, akkor ezt azzal indokolták, hogy a Balkánon az egyensúly rendszerét képviselő Törökország helyébe a szláv népek léptek, akik a németeket fenyegetik.

Vagyis a német hadsereg létszámához még hozzá számítandó a 114.000 altiszt. Amely számból külön kis hadsereg telik. Vagyis a német hadsereg béke-létszáma tulajdonképpen 755.000 ember, míg a francia ugyanakkor csak 555.900 ember. A német hadsereg 25 hadtestbe volt osztva, a francia 20 hadtestbe. Azonban ebből egyáltalában nem lehet a számra következtetést vonni.

A német hadsereg a franciával szemben a tisztek számaránya szempontjából is rendkívüli előnyben volt. Amíg 1875-ben még 2000-rel több volt a tiszt a francia hadseregben, addig 1913-ban 27.500 francia katonatiszttel szemben 35.000 német tiszt áll. Ezért tehát összehasonlítva a két hadsereg békelétszámát, ezt a körülményt sem szabad szem elől téveszteni. Ezeknek az adatoknak figyelembevételével tett összehasonlítás a következő képet mutatja:

Év	Németország		Franciaország	
	tisztek altisztekkel	legénység	tisztek altisztekkel	legénység
1875	21.488	372.187	■"-n?G	361.590
1892	27.355	457.312	25.272	453.956
1900	31.801	552.73ft	27.906	489.175
1908	34.118	588.924	27.310	511.939
1912	35.000	641.000	27.500	520.000
1913	38.000	775.000	28.000	555.900

E számok megítélésénél még azt is figyelembe kell venni, hogy a francia hadseregből 16.350 embert alkalmaznak kiegészítő szolgálatra, míg a németből csak 7690-et. Az 1913. évi új szervezet szerint az altisztek létszámát fölemelték 114.000-re a német és 42.200-ra a francia hadseregben. Az egymilliárd márka hadügyi kiadások ellenében a francia kamara megszavazott 988 millió frankot.

Jellemző, hogy a *Neue Zeit* 1913 június 20-iki számában a német fegyverkezéstről írva azt mondja, hogy a XX. század fegyverkezési készülődései az előző századokéhoz képest három különbséget mutatnak:

1. nagyobbak; 2. gyakoribbak; 3. s mindkevesebb ellentállásra találnak.

Természetes, hogy e folytonos létszámemelés folytonos újabb költségeket és befektetéseket igényelt. Ez utóbbiak összege 1906 és 1912 közti években Németországban rendkívüli hitelek címén 1293 millió frank volt ugyanakkor, mikor a franciák 653 milliót költöttek.

Németország lakossága folyton szaporodó irányzatot mutat, míg Franciaországnak európai része a legjobb esetben stagnálót. Németországnak 1870-ben 40,818.000 lakosa volt, 1910-ben már 64,903.000. És ha e szaporodási arány megmaradt volna, akkor 1948-ban Németországnak 104,000.000 lakosa lett volna, Franciaországnak pedig 41,800.000. Oroszország lakosainak száma 174,000.000. A háborúelőtti szaporodási arányszámok figyelembevételével mellett 1948-ban elérhető lakossága 344,000.000-ra tehető. E nagyszámú lakosság dacára Oroszország hadseregének békelétszámát az európai részén 1915. évben akarták 1,435.000 emberre főlemelni.

Főntebb láttuk azt az agitációt, amelyet a Kaiser személyesen kifejtett, hogy a hadsereg szaporítását népszerűvé tegye. De nemcsak ilyen látható eszközökkel dolgozott a német kormány, hanem láthatatlanul vezetett eszközökkel is. Ezek közül a tudósok korrumpálása volt a legszomorúbb s az újságok korrumpálása a legegyszerűbb.

A belga sárgakönyvben van a német kormány-nak egy titkos fölterjesztése a Kai serhez a hadsereg szaporításáról s ebben leplezetlenül elmondja a kormány, hogy a népet félre kell vezetni. „Kell, hogy a nép abban a meggyőződésben éljen, hogy a mi fegyverkezésünk csak felelet a francia, fegyverkezésre. Bele kell vinni a nép meggyőződésébe azt a gondolatot, hogy támadó háborút kell viselnünk, ha az ellenség kihívásait el akarjuk kerülni. De ezt a dolgot elővigyázatosan kell csinálni, hogy a gyanú föl ne ébredjen és hogy a gazdasági élet ne érezze.

Úgy kell irányítani a dolgot, hogy *a fegyverkezés állandó súlya alatt a politikai feszültség állandósága folytán a népek a háborút megváltóként üdvözljék.*”

Nem csoda, hogyha a rövidlátó pacifisták legtöbbje nem látta meg azt a csapdát, amelyet neki állítottak és a pacifisták olyan adatokkal dolgoztak, amelyekből mindig arra az eredményre kellett jutniok, hogy a fegyverkezést a legjobban Franciaország űzi.

A pacifisták hibája ott kezdődik, hogy még az efiryes államok lakosságát sem maguk keresték ki, hanem elfogadták azt, amit a német hadügyminisztérium mondott. Eszerint Franciaország lakossága 39 millió, Németországé 64 millió. A hadügyminisztériumnak kellemetlen lett volna a francia gyarmatok 47 millió lakosát is figyelembe venni, mert a német gyarmatok lakosainak száma csak 5—6 millió volt. Ilyen adatok alapján a” németek közt hiába követelték a lefegyverezést, mert ilyen adatok hangoztatása kapcsán a németek méltán mondhatták: „Am kezdjék a franciák!”

Franciaország gyarmatainak lakosságát azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert hiszen ott is kell hadsereg. S a gyarmatokra való tekintettel kellene hajók. Miután a német gyarmatok lakossága rendkívül gyér s alig tesz 5—6 milliót, a németek a 47 millió lakosságú francia gyarmatokat, sőt Angliánál a 400 millió lakosságú gyarmatokat is figyelmen kívül szerették hagyni.

Ilyenképen aztán egészen másképen fest Franciaország áldozata, mint a háború előtti tudomány megvilágításánál.

Igaz, hogy a németek mindig nagy aggodalommal nézték a gyarmatokból újoncozott francia katonákat, de ez a féltékenység nem ok az igazság eltitkolására. Nem is szólva arról, hogy Algír és Tunisz annyira összeolvadt az anyaországgal, hogy nincs is gyarmati jellege. Lakosságuk száma 8—9 millió.

Egyenesen gyarmatkatonasága, vagyis színes katonasága Franciaországnak 1909 óta van. A háború előtt volt 28 zászlóalj szenegáli és 39 zászlóalj algíri.³⁰

A németek folytonos fegyverkezése nemcsak annyiban befolyásolta hátrányosan az európai viszonyokat, hogy Franciaország szintén folyton fegyverkezett, hanem annyiban is, hogy a háborii veszedelmét folyton közelebb hozta. Németország különösen 1911 óta rohamosan fegyverkezett és hasonló arányban való fegyverkezésre bírta szövetségését, Ausztria-Magyarországot is. Ez a láz a nagyközönségre is átterjed. Ekkor szervezik a középiskolai céllövő tanfolyamokat. Átszervezik a Vöröskereszt-egyletet és ápolónői tanfolyamokat tartanak. Olaszország azonban ezen a téren sem követte szövetségseit.

A francia konzervatív politikusok ennek láttára követelték a hároméves szolgálati idő visszaállítását, újabb felszereléseket és beruházásokat, újabb technikai csapatok szervezését, a feketéknek rendes katonai szolgálatra való alkalmazását és sorozását. Rámutattak arra, hogy valamely hadsereg ereje nemcsak annak számától függ, hanem a csapatok szervezetétől. Rámutattak arra, hogy Németországnak 8 vasúti, 3 léghajós, 5 távíró, 1 automobil zászlóalja van, majd 1912-ben arra, hogy ezeket a csapatokat felével szaporította. Majd 1913-ban újra szaporítván, volt 34 vasutas százada, 24 távírász százada, 7 légbaj és százada. Ezzel szemben a francia hadseregben csak 12 vasutas, 8 távírász, 4 léghajós század volt.

Angliában kevesebb konkrét terv fölvetésével, dő szintén állandóan a német fegyverkezéssel foglalkoztak s ebben a *Times* vezetett. Ennek az agitációnak volt az eredménye, hogy Winston Churchill 1912 május 21-én kijelentette, hogy a kormánynak most

³⁰ Frobenius: Des Deutschen Reiches Schicksalstunde. Curtius, Berlin. 73 lap. A francia hadsereg állapotát leírva, arra az eredményre jut, hogy Franciaország 1915 előtt nem kezdhet háborút.

már foglalkoznia kell azzal a gondolattal, hogy miképpen vonja a gyarmatokat a birodalom hadi szervezetébe.

Ez egyike a legnagyobb jelentőségű nyilatkozatoknak, melyek valaha angol miniszter ajkáról estek. Ez volt az első alkalom, hogy angol államférfi kiejtette azt a szót, hogy a gyarmatok is kötelezhetők a birodalom védelmére. Eddig az ideig csak Ausztráliának és új-Zélandnak volt hadi flottája, de most Dél-Afrika és Kanada is kezdtek ennek építésével foglalkozni. Sőt az utóbbi a százazföldi sereg átszervezését is munkába vette.

Az angol gyarmatok magatartását és fölfogását a német kormány már előbb is ismerte s ezért mondotta Tirpitz német admirális 1912 februárban tartott beszédében, hogy a hajóépítés aránya tekintetében el kellene fogadni a 10 :16-os arányt. Amikor azonban utóbb úgy látszott, hogy a gyarmatok eredeti tervüktől eltérőleg nem fognak hajókat építeni, akkor úgy magyarázta ezt a nyilatkozatot, hogy ezzel nem Németország hajóépítését akarta megkötni és Angliának ilyen irányú ajánlatot tenni, hanem csak azt a tényt akarta leszögezni, hogy így van, azaz hogy ilyen a két hadi flotta erejének aránya.

Az angol közvéleménynek különben sem tetszett ez az arány és tiltakozások hangzottak el, hogy a kormány ilyen megállapodásba belemenjen. Ekkor fejtették ki az angol lapok azt az álláspontot, hogy az angol flottának nemcsak védenie kell Angliát, hanem csapatokat kell szállítania az anyaországból és gyarmatokból, tehát erősnek kell lennie. (*Times* 1913 február 6-án és 7-én.)

Winston Churchill ennek dacára följajánlotta Németországnak a flottaépítések fölfüggesztését. Németország azonban visszautasította ezt a tervet és azt kérdezte, hogy mit csináljanak azokkal a munkásokkal, akik a hadihajógyárakban alkalmazva vannak. Mintha a hadihajókat azért építenék, hogy a munkásoknak dolga legyen!

E visszautasítás dacára 1913 október 20-án visszatért Winston Churchill erre a kérdésre és azt ajánlotta, hogy az összes államok álljanak meg a fegyverkezéssel. „Szükséges, hogy ezt a kérdést a népek végre nyíltan megvitassák, mert a civilizációnak tartoznak ezzel.” A német lapok ezt a tervet megbeszélve, általában lehetetlennek minősítették, sőt ellenezték. A polgári lapok közül csak a „Berliner Tagblatt” helyeselte a tervet, de kifejtette, hogy a kormány nem mehet bele a sovinizták miatt. A „Kreuzzeitung” kifejtette, hogy a Churchill terve alapján 120 millió márkát takarít meg Németország s ezért a csekélységért nem érdemes szóba állni. Anglia erre tenge-részeti költségvetését 3 millió fonttal fölemelte.

Az angol minisztérium ezután sem ejtette el tervét, mert látta, hogy a fegyverkezés előbb-utóbb össze-ütközésre vezet. Asquith és Lloyd George egyaránt visszatértek 1914 januárjában nyilvánosan tartott beszédekben a fölvetett eszmére, de ekkor már a német lapok csak néma csönddel feleltek. Kivéve a „Deutsche Tageszeitung”-ot, amelyben Reventlow felelt. Kijelentette, hogy Lloyd George beszéde udvariatlan, mert a fegyverkezést *rendszeres örület-nek* nevezte, ami sértés a németekkel szemben s így nem alkalmas az angol-német viszonyt fönntartani.

Az angol államférfiakat ilyen körülmények között háborús célzattal nehezen lehetett vádolni, a németek tehát a franciákat vádolták vele. Különösen Poincaré volt az ő szemükben a háború legnagyobb barátja, mert ő nem idegenkedett az orosz szövetségtől annyira, hogy ezt megszakítsa. A németek azzal az olcsó eszközzel, sőt trükkel akarták a francia államférfiakat az orosz szövetségtől eltéríteni, hogy minden államférfit, aki a szövetség ellen nem dolgozott, a szabadság és béke ellenségének tüntettek föl.

A párisi orosz követet okolták ezek mellett a háborús készülődésekért és elhallgatták, hogy az orosz szövetséget ők kényszerítették Franciaországra akkor, mikor Izwolszky még nem is volt Parisban.

Minden ártatlan udvariassági aktust háborús hírek terjesztésére használtak föl. Amikor Poincaré 1912-ben mint külügyminiszter meglátogatta Oroszországot, akkor háborút emlegettek a német lapok. Amikor 1913-ban a francia piac újabb két és fél-milliárd kölcsönt adott Oroszországnak, háborút emlegettek.

Szemére vetették Franciaországnak, hogy Oroszországgal köztársasági volta dacára szövetségben áll s tették ezt akkor, amikor Németországban sem volt a parlamentarizmus és a leszavazott kancellár továbbra is az ügyek élén maradt. Viszont ugyanakkor a francia kormány csak olyan föltétel mellett engedte meg az új orosz kölcsönnek a párisi tőzsdén való jegyzését, hogyha az orosz kormány a fölveendő kölcsön fölhasználásának terveit, az építendő vasutak terveit is beterjeszti a Dumának.

Franciaország tehát nem mulasztotta el, hogy az orosz alkotmányosság fejlesztése érdekében közreműködjék. Ellenben Németország szövetségésénél Magyarországon ugyanekkor a hadsereg szaporítása körül fölmerült parlamenti vitákat fölhasználták arra, hogy a képviselőket megfosszák szólási joguktól, hogy az ország lakosságát megfosszák attól a jogától, hogy az államforma kérdését szabadon megvitassa stb. Egyszóval a katonai javaslatok megszavazásának biztosításia céljából a szabadságjogokat konfiskálták Magyarországon.

Így, aztán természetes, hogy az osztrák-magyar monarchia is követi Németországot a hadsereg fejlesztése terén. A Kaiser egyszer és mindenkorra megszavazandó adó formájában egy milliárdot kórt a Reichstagtól s ezt megszavazták ellenvetés nélkül. A szocialisták sem foglaltak ellene állást, mert vagyonadó volt. Azon a címen, hogy a hadsereget a polgárok adójából fejlesztette a Kaiser, nem küzdöttek ellene. Tehát ime, nem a megtámadott Németország védelmére siettek 1914 augusztusában, hanem a Kaiser szolgálatában siettek a más nemzetekbeli proletariá-

tus ellen.

Nálunk a nemzetiségi veszedelemre való utalással bírták rá a polgárságot a nagy terhek viselésére, Németországban a külkereskedelem védelmének szükségességével. Pedig 1000 márka külkereskedelmi érték Angliának 43 márkájába, Németországnak 67.80 márkájába került.

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban állanak a hadikiadások s a külkereskedelem, akkor azt látjuk, hogy a hadikiadások 1883 és 1908 közt Németországban 193%-kal emelkedtek, míg a külkereskedelem csak 129%-kal, vagyis nem a külkereskedelem védelme teszi szükségessé a hadikiadásokat.

Azonban a kiadási tételek sem adnak tiszta s világos képet arról, hogy milyen erőt képvisel valamilyik hadsereg, mert az angol hadsereg egy-egy embere több, mint még egyszer annyiba kerül, mint a mienk. Ha már most a kiadási tételeket egymás mellé állítjuk, nem tudjuk megítélni, hogy milyen arányban áll a két hadsereg. Ezért csalóka s helytelen minden számbeli kimutatás.³¹

Ezt a körülményt, hogy azok a számoszlopok, amelyekkel az írók a hadikiadások arányát illusztrálják, mind helytelenek, akként lehet magyarázni, hogy a számokkal ezt nem lehet kifejezni. Nincs ugyanis mód, hogy a figyelembe veendő körülményeket a számok megállapításánál figyelembe vehessük.

³¹ Némileg korrigált kimutatás a következő, amely a lakosság egy-egy fejére eső hadikiadások összegét mutatja ki.

Az állam neve	A lakosság egy-egy fejére	
	1900-ban	1909-ben esett
Németország — — — —	13·45 márka	18·05 márka
Franciaország — — — —	10·80	11·60
Olaszország — — — —	8·94	10·76
Ausztria-Magyarország	8·30	10·16
Oroszország — — — —	4·66	6·30
Angolország — — — —	2·77	2·86

Meg kell jegyeznünk, hogy aemceak az anyaország lakosságát vettük számításba.

Egy számarány föltüntetését mégsem mulaszt-hatjuk el, mert a legkifejezőbbnek tartjuk, ez a hadi-és kulturális kiadások arányát föltüntető számoszlop.

Az ország neve	A kultur és hadi kiadások aránya
Angliában — — — — —	1 : 5
Franciaországban — — —	1 : 10
Ausztria-Magyarországon —	1 : 22.5
Németországban — — — —	1 : 28

Jószertint nálunk 22 és félszer annyit költötték a háború előtt a hadseregre, mint a kultúrára; Németországban 28-szor annyit. Az ántánt-államok vezető államaiban 5-ször és 10-szer annyit, de aránylag harmadrészét annak, amit mi költöttünk.

Számokban így fest az a vád, amelyet háborúra uszító politikusaink olyan sokszor hangoztattak az ántánt-népek ellen.

Ami azt a szintén sokszor hangoztatott adatot illeti, hogy hol mennyivel szaporodott a hadügyi kiadás,⁸² erre nézve a következő táblázat ad képet.

Az ország neve	A hadügyi kiadások emelkedése az utolsó 30 év alatt (1880—1910)		
		millióról	millióra
Németország — — — —	330%	490	1440
Oroszország — — — —	220%	600	1320
Anglia — — — — —	230%	624	1464
'Ausztria-Magyarország	98%	252	501 ³³
Franciaország — — —	110%	510	1040

IV. A hadügyminiszterek állandóan nagy ügyeséget fejtettek ki abban, hogy eltitkolják a hadsereg létszámát és a hadseregre fordított költségeket. Még a hadügyminisztereknél is ügyesebbek voltak a tengerészeti miniszterek. Ennek következtében aztán az

³² Ezek a számok a hadügyi tárcák kiadási tétélei és nem az összes hadügyre fordított kiadások.

³³ 1914-ben 933 millió korona.

európai államok tengeri erejének összehasonlítása egyike a legbájosabb föladatoknak. Még a hajók száma tekintetében sincsenek megbízható adatok, mivel az építés alatt álló hajókról sohasem lehetett tudni, hogy mikor lesznek készen, illetve nincsenek-e már készen. Tudjuk azt, hogy a Monarchiának pl. volt olyan tengeri hajója 1912-ben, amelyet még nem szavazott meg a delegáció.

A nagyhatalmiak magatartásának kulcsát azok az összegek adják, amelyeket a haditengerészet fejlesztésére és költségeire évenként fordítottak. Erre nézve a következő kimutatás ad fölvilágosítást:

Az ország neve	Hadi tengerészeti kiadás		Növekedés %-ban
	1904/5. évben font sterling	1914/5. évben font sterling	
Anglia — — —	41,062.075	47,021.636	17%
Egyesült-Államok	20,180.310	29,498.867	46%
Oroszország — —	11,949.906	24,249.454	53%
Franciaország —	12,582.433	20,847.763	68%
Olaszország —	5,000.000	10,157.846	100%
Németország —	10,105.000	23,039.184	127%
Ausztr.-Magyarorsz.	2,615.460	6,006.551	240%
Japán — — —	2,102.548	9,860.812	460%

Ha eltekintünk Oroszországtól, amelynek flottája a japánokkal folytatott háborúban megsemmisült s Japántól, amelynek flottája sokat szenvedett, akkor a hármasszövetség államaiban emelkedett leginkább a tengerészeti kiadás. Vagyis a szárazföldi haderőn kívül a tengeri haderőt is ezek szaporították folytonosan.

Ez a körülmény annál inkább kiemelendő, mivel éppen ezeknek az államoknak van, illetve volt a legkevesebb gyarmata. S így a legkisebb az ő védendő területük és legkevesebb a védendő emberük.

A gyarmatterületre nézve akkor kapjuk a legjobb képet, és az anyaország 100 négyszögkilométer területére arányát vesszük a gyarmatterülethez. Ez az arány következőleg alakul:

100 négyyszög km
anyaországi területre

Angliában	— — —	9030	km.	gyarmatterület	esik
Belgiumban	— — —	7468	„	„	„
Hollandiában	— —	5335	„	„	„
Portugáliában	— —	2318	„	„	„
Franciaországban	—	1135	„	„	„
Németországban	—	485	„	„	„

Az előadottakból már teljesen nyilvánvaló, hogy nem a védelem szükségessége készítette őket a fegyverkezésre, hanem a támadás szelleme. Meg akarták bontani a hatalmak egyensúlyát s világalomra törekedtek.

Nemcsak a szárazföldön s tengeren készültek, hanem a levegőben is. Erre nézve már a háború szolgáltatta inkább bizonyítékait, amikor kitűnt, hogy Németország mennyire fölkészült.

A világháború előtti állapotokról csak annyit tudunk, hogy a német hadseregnek 35 kormányozható léghajója volt, a francia seregnek 23. A német léghajók űrtartalma 301.000 köbméter, a franciáké 193.000 köbméter. A német kormányozható léghajók menetsebessége 70 km., a franciáké 55 km.

V. A nagyhatalmak készülődései a kis államokat állandó ijedelemmel töltötték el, mert az eddig nem ismert katonai erőkről föltették, hogy azok kevésbé fogják a nemzetközi megállapodásokat szem előtt tartani, mint amennyire ezt a múltban tették, amikor a kisebb államok fegyveres ereje a nagyoké mellett aránylag mégsem volt olyan elenyésző.

A kis államok közül először Spanyolország gondolt fegyverkezésre. Az Egyesült-Államokkal szembeni háborúja ugyan még 1898-ban volt, de 1907-ig fegyverkezésre nem gondolhatott. Ebben az évben azonban már nem halaszthatta tovább az általános fegyverkezéshez való csatlakozását.

Maura miniszterelnök elsősorban a hajóhad szaporítására nézve tett javaslatot s azzal indokolta,

mert Spanyolország nem tűrheti, hogy más állam Marokkóban foglaljon. Mégis mások úgy magyarázták a spanyol fegyverkezést, hogy ennek közvetlen oka az a találkozás volt, mely kevéssel előbb Kartagénában VII. Eduárd és Alfonz közt lefolyt. Egyelőre hajókat építettek, míg 1912 február 2-iki törvénnyel kimondták az általános védkötelezettséget. Portugália az 1911. évi március 2-iki törvénnyel hozta be az általános védkötelezettséget, mely kiterjed minden 16—45 év közti férfira. Ebből a 20—30 közti férfiak adják a sorhadat.

Belgiumot csak 1913-ban fogta el a fegyverkezés láza. Akkor úgy Franciaország mint Németország úgy tüntette föl a dolgot, mintha a belga fegyverkezést úgy fogná föl, amely ennek semlegességét megőrizni alkalmas. Anglia már ekkor kijelentette, hogy Belgium semlegességét megsérteni semmi esetre sem engedné. Ezt annál nagyobb nyomatékkal tette, mert addig, míg Anglia nem csatlakozott az antanthoz, éppen az ő semlegessége volt Belgium semlegességének is legnagyobb garanciája. újabb kijelentése tehát csak Belgium megnyugtására szolgált.

Bizonyos az, hogy Belgium várainak elhelyezése azt mutatja, hogy Franciaország és Németország ellen egyformán védekezett. Létszámának fölemelése arra való volt, hogy netáni háború esetén a várakon kívül is képes legyen ellenállást kifejteni. Ez az emelés igen tekintélyes, mert 180.000 emberről fölemelte hadilétszámát 330.000 emberre úgy, hogy ez a létszám 1920-ban lett volna meg.

Svédország szintén szükségesnek találta 1913-ban haderejének szaporítását és bár nagy ellenállással találkozott ez a terv, végül mégis megvalósult. Még Norvégia is, melynek semlegességét pedig 1907-ben húsz évre biztosította Német-, Orosz-, Angol-, Franciaország, követte a fegyverkezésben a többi államokat és 1912 júliusban 20 millió koronát szavazott meg fegyverekre, bár akkor 80.000-nyi seregét nem szaporította. Szintigy nem emelte ezekben az időkben

540.000 emberre menő népseregének számát Svájc sem.

Törökország az oroszokkal folytatott háború után átszervezte hadsereget. Ezt az átszervezést német tisztek végezték s ettől az időtől több-kevesebb ideig tartó megszakításokkal a német tisztek állandóan helyet kaptak a török hadseregben, sőt a Balkán-háború után a német tisztek vezették a török hadsereget. Von der Goltz tábornok volt a török hadsereg parancsnoka, amely a Balkán-háború után 400.000 bókélétszámban állapított meg. Újjászervezése még be sem fejeződött, amikor a világháború kitört. Szintígy a Balkán-államok hadseregeié sem, amelyek szintén szükségessé váltak. A Balkán-háborúban már a következő volt a létszámuk: Bulgáriáé 450.000, Szerbiáé 402.000, Görögorszáé 150.000, Montenegróé 45.000, Romániáé 560.000 ember.

VI. Az államok gazdasági egységét a békeidőben rendszeren félreértették s úgy fogták föl, hogy a gazdasági élet az állami étellel szembeállítva az erősebb s föltétlenül a gazdasági tényezők határozzák meg az állami berendezkedést. A háború s főleg a háború óta bekövetkezett események gyújtotta világosság fényénél megállapítható, hogy bár nagyjában igaz a fönti tétel, a gazdasági életnek az állami berendezkedés nem okvetlen függvénye, hanem az állami hatalom igen lényegesen nyúl bele a gazdasági életbe s ezt nem ritkán arra kényszeríti, hogy bizonyos irányban haladjon.

A tőkés termelési rend nem ura a dinasztíáknak, sőt igen sok esetben érdekeik ellenére kénytelenek a dinasztíák igényeihez alkalmazkodni. Az állami katonai erővel rendelkező hatalom a termelésnek is tud irányt szabni. Már a fegyveres békeidőben is a dinasztikus érdekek követelte termelési ágak és rendszer nem a tőkés termelés természetes fejlődésének eredményeképen állottak elő, hanem a dinasztíák hadseregeinek nyomása alatt.

E tekintetben csak egészen röviden utalok arra, hogy a termelés eredményességének kérdését hatalmi szóval intézte az állam, amikor katonai felszerelési gyárak berendezését irányította s ez a hatalmi szó csak azért nem nyilvánult, mivel pénzzel elégitvén ki a termelő tőkéseket, az állam irányító hatalma eltűnt a tőkés eszköz mögött.

Világosabb azonban az állam hatalma a termelésben, amikor vámrendszerével, adózási rendszerével, kedvezményeivel, vasútépítéseinek katonai céljaival irányítja a termelést. Nem szólva a hajóépítés és hajójáratok irányításáról.

Ezeken a közvetlen módokon kívül az államhatalom kezelői minden külső hatalmi tényező igénybevétele nélkül egyszerűen a rendelkezések kiadásával is irányítják a termelést. A vállalkozóra s kereskedőre nézve irányadó a piac. Ha az államhatalom mint vásárló jelenik meg, akkor a termelők termelnek akár gazdaságos annak a cikknek termelése az emberiség szempontjából, akár nem.

De van a dinasztíának ezenkívül közvetlen módja is a gazdasági élet irányítására s ez a pénz. Miután a hadseregek felszerelése kölcsönök igénybevétele útján történik, tehát a fegyveres béke idején az egymással ellenséges országok kormányai nem engedték meg polgáraiknak, hogy az ellenséges magatartású államoknak kölcsönt adjanak. Ezt az engedélyt s illetve tilalmat akként állították bele a gazdasági életbe, hogy nem engedték bizonyos kölcsönöknek a belföldi tőzsdéken való jegyzését.

De a pénz útján való befolyásolásnak módja az is, hogy bankokat alapítanak abban az országban, amelyet meg akarnak nyerni. Láttuk, hogy német bank alakult Olaszországban. 1910 után, amikor Szerbiához való viszonyunk teljesen elhidegült, a franciák alapítottak Belgrádban egy bankot.

A bankalapítás azonban magán ut fölhasználása, míg az államkötvényeknek a tőzsdéről való kizárása kormányintézkedés és egyenesen ellenséges cseleke-

det. A velünk nem szövetséges államokban való bankalapítás negatív módja a támadásnak, míg az állampapíroknak elhelyezése a belföldi tőzsdén barátságos pozitív tett, a jegyzés megtiltása ellenséges tett a hitelre szorulóval szemben.

Nekünk mindegyikből volt részünk s alig van állam, mely a pénzháborút súlyosabban érezte, mint mi. Már az első nagy fegyverkezési irányzat diadalrajutása után éreznünk kellett, hogy a francia pénzpiac elzárkózik előlünk. Amikor ugyanis Tisza Kálmán 1889-ben a véderő javaslatokat szőnyegre hozta, akkor a francia piacokon elkezdték kínálni a magyar értékeket. A magyar miniszterelnök azzal vett magának elégtételt, hogy az ugyanazon évben a forradalmat ünneplő köztársaságot egy képviselőházi beszédben megsértette és azzal, hogy az 1889. évi francia kiállításon Magyarország nem vett részt. A pénzügyi kérdésekben járatlan közönségünk akkor elhitte, hogy a francia pénzpiac a miniszterelnöknek a Habsburgok iránti lojalitás diktálta beszédével hívta ki a francia ellenszenvet.

Amikor ezután a fegyverkezés az ellenzék ellenállása folytán csökkent, illetve a remélt arányokban nem haladt, akkor a francia pénzpiac idegenkedése is megszűnt és 1911-ben már készen v**lt egy nagy kölcsönterv. Ez azonban Wekerle bukása után megfeneklett.

Ennek nyomán kezdett átmenni a köztudatba, hogy a háborús készülődések miatt zárkózik el előlünk a francia piac. Mert ezentúl már a főváros sem tudott a francia piacon pénzt szerezni. Miután azonban 1912-ben az állami költségvetés egyensúlyát sem lehetett kölcsön nélkül fönntartani, tehát mégis csak kölcsön után kellett nézni. Ezért újra a francia piac-hoz fordult a magyar kormány. A francia kormány azonban elvágta a tárgyalást azzal, hogy kijelentette, hogy nem engedi ezt a kölcsönt a francia tőzsdéken kotírozni.

»Miután így a francia piacon nem lehetett kölcsönt szerezni, tehát Németország gondoskodott arról, hogy úgy Ausztriának, mint Magyarországnak legyen pénze a további fegyverkezésre. Egymásutáni két évben, 1912 és 1913-ban gondoskodott a fegyverkezéshez szükséges összegekről. Annyira igénybevéttük a német pénzpiacot, hogy a háború előtt a magyar államkölcsönök 25.6%-a volt Németországban a csak 21.6%-a Ausztriában elhelyezve. A pénzháború másik oldala tehát a pénzszövetség. Ezt is lehet akként csinálni, hogy csak a hitelező érdekét szolgálja. Ennek tipikus példája a németek alapította Banca Commerciale, amely kezébe vette az informálás szervezését s hatalommá lett egész Olaszországban. De ennél is jellemzőbb, hogy ez alapította az olasz keleti kereskedelmi társaságot s nyert Kis-Azsiában vasúti engedélyt. Nyilvánvaló célja tehát az volt, hogy a Kaiser kerülő úton is jusson előnyökhöz.

VII. A pénz csak számolási érték annak a kifejezésére, hogy mibe kerül valami, de nem alkalmas sann-ak a kifejezésére, hogy a militarizmusnak milyen áldozatokat hoz az egyes ember. A legnagyobb áldozat az élet és az idő, ezt nem lehet fölbecsülni. Ezért értéktelenek azok a táblázatok, amelyek arról szólnak, hogy fejenként hány korona esik évenként katonai kiadásokra. A legnagyobb áldozat a békében az idő. A szegény embernek ez az egyetlen értéke, ez az ő élete.

Minden 21. évét elért gazdag remélheti, hogy még 31 évet fog élni. De a 21 éves szegény csak azt, hogy 17 évet élhet még. (Foglalkozás szerint persze különbözök a még megérhető idők, de átlagban ennyi.) Már most a gazdag a maga 31 évéből egy évet töltött el önkéntesként a hadseregben. A szegény a maga 17 évéből hármat. A szegény életének öt és félszeresét, a gazdag a tizedrészét áldozta az uralkodónak.

II. FEJEZET.

13. §. A Balkán-államok.

(*I. Törökország. — II. Albánia. — III. Macedonia.*)

I. Törökország száz év óta szakadozik. Egymás után lázadt föl a leigázott népek s az európai hatalmasságok segítségével vagy közbelépésére a szultán lassanként mindnek függetlenségét elismerte. A népek e fölszabadítási törekvését csak a Habsburg- s Hohenzollern-uralom alatt álló országok nem támogatták. Viszont abból a körülményből kifolyólag, hogy a nyugati államok a civilizáció érdekében, a cárok pedig névleg a nemzeti törekvések érdekében elősegítették a Balkán-népek önállósági törekvéseit, a támogató hatalmak később is jogot formáltak a Balkán-ügyekbe való avatkozásra, sőt pl. Görögországgal, ennek szabadságharca idején ilyen megállapodás létre is jött. Ez a beavatkozási jog a világháború alatt sokszor került szőnyegre s ezen az alapon engedte meg Venizelosz az ántánt-csapatoknak a kiszállást.

A Törökbirodalom gyöngesége nem csupán s nem is főleg az idegen nemzetek nyugtalanságából, hanem a törököknek szabadság utáni vágyából is fakadt. De Európa felé inkább csak az elnyomott idegen népek törekvései mutatkoztak s így az európai államférfiak hajlandók voltak a törökök mozgalmait lenézni. Csakhamar azt kellett azonban látni, hogy az európai műveltségű törökök ledöntik a hatalmat s átalakítják az ország alkotmányát. Hogy ennek láttára az európai közvéleményben nem ébredt föl a hite annak, hogy Törökország új életre támad, annak ofea abban keresendő, hogy a fölszabadulásra törő nemzetek célja rokonszenves volt egész Európában.

Alig egy század óta folyt le a Balkán újjáalakulása. Szerbia 1804-ben, Görögország 1821-ben, Oláhország ugyanebben az évben lázadt föl a török ura-

lom ellen, de amíg az első kettő fölkelése sikerre vezetett, addig a románok fölkelése csak 1858-ban vezetett ismételt fölkelések után oda, hogy a románoknak szabadságát elismerték. Maga Románia pedig csak Moldva és Oláhországnak 1859-ben történt forradalmi egyesülése folytán keletkezett. Legkésőbb szakadt ki Törökországból Bulgária, amely csak 1875-ben tudta magát olyan fölkelésre összehozni, hogy külföldi beavatkozást vonva maga után, a szultán kénytelen volt ennek autonómiáját is elismerni.

Az így kiszakadó országok népéhez tartozók azonban még mindig nagy számmal maradtak a szultán közvetlen uralma alatt s ez folytonos zavarokra adott alkalmat. De okul szolgált arra is, hogy más államok a Törökbirodalom területeire vágyjanak, mint ahogyan a Habsburg-monarchia, Olaszország és Oroszország tette.

A XX. században a legtöbb nehézséget Macedónia okozta, amely még mindig a szultán főnhatósága alatt állott Bulgáriával együtt. A macedónok legfőbb pártfogója az angol kormány volt s ez 1907-ben s a következő évben azt követelte a szultántól, hogy macedón biztosságot szervezzen. Ugyanekkor az osztrák-magyar kormánynak sikerült engedélyt szereznie arra, hogy a Dunától az Adriához a novibazári Szandzsákon keresztül vasutat építhesen. A szultán így a Habsburg-monarchiát érezvén a háta mögött, halogatta az angol kormány követelésének teljesítését. Csakhogy az ifjú törökök belátták, hogy a szultán abszolút hatalma nemcsak az idegenekre nézve, hanem a törökökre nézve is káros s forradalmat keltve, kivívták 1908 július 24-én az alkotmányt.

Ezzel az alkotmányossággal azonban igen sok kérdés vált egyszerre aktuálissá. Nevezetesen Törökországnak a Balkán-államok némelyike fölött gyakorolt főnhatósága, Bosznia és Hercegovina, a novibazári Szandzsák, Egyiptom s Rumélia kérdése.

Bulgária megoldotta magára nézve ezt a nehézséget s 1908 október 5-én teljesen függetlenné nyilvánította magát. A következő napon a Habsburg-monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát, további két nap múlva Kréta-szigete kikiáltotta függetlenségét.

Bulgária fejedelmének és az osztrák-magyar kormánynak eljárása előzetes megbeszélés alapján történt. A két abszolutisztikus hajlamú kormányzat nehézségeket akart az alkotmányos török kormányzat útjába gördíteni. Bulgária kormányának éppen nem volt oka arra, hogy megnehezítse az ifjú törökök helyzetét. A Monarchia kormánya csak a »avarosban akart halászni.

Bosznia-Hercegovina annexiója ellen Szerbia és Törökország tiltakozott. Az orosz, olasz, francia és angol kormányok európai konferenciát követeltek az annexió tárgyában, mivel ez megsértése a berlini konvenciónak. A Monarchia és Németország kormánya elutasították az európai konferencia gondolatát s maga a török kormány is 1909 február 26-án elismerte az annexiót, illetve 54 millió korona fizetése ellenében átengedte a két országot a Monarchiának. Bulgária 150 millió frankot fizetett teljes függetlensége elismeréséért, amely 1909 március 16-án meg is történt.

Szerbia tiltakozása így nagyon kis erőt jelentett, annál inkább, mivel a nemzeti elvet ekkor még egyetlen államkormány sem tette magáévá. A Monarchia birtokban volt β így érvényesült az δ javára a régi elv: *beati possidentés!*

A szerb nép természetesen igen heves nemzeti agitációt kezdett a Monarchia kormánya ellen, amelyet csak nehezen szerelt le a Monarchia külügyi kormányának erélyes föllépése. (Lásd 164. lap.)

Az új török kormány egészen belső ügyekkel volt elfoglalva, amíg a hármasszövetség egyik tagja nem vetett szemet területének egy másik részére: Albániára.

Csakhogyan ezt csak szövetséges társai kártalanításia esetén szerezhette volna meg, amint azt a hármasszövetségi szerződés 7. pontja megállapítja. De a Monarchia semmi áron sem volt hajlandó ebbe beleegyezni. Abba beleegyezett, hogy Olaszország az Afrika északi részén lévő Tripoliszt foglalja el, de ezt a beleegyezést fölöslegesnek tartotta az olasz kormány, mert ebbe már előbb beleegyezett Franciaország, amelynek érdekkörébe tartozott.

Az olasz kormány 1911 szeptember 26-iki hadüzenete után az olasz munkásság kétnapos tüntető sztrájkot rendezett a háború ellen, de a háborút ez nem befolyásolta. A háború közben azonban az olasz kormány azért, hogy a török kormányt rábírja a békekötésre, meg akarta támadni az Égei-tenger partjait. Az osztrák-magyar kormány külügyminisztere, gróf Aerenthal, 1911 november 5-én értesítette d'A várna herceget, hogy a hármasszövetségi szerződésre való tekintettel ebbe bele nem egyezik. Ilyen kísérletet 1912-ben újra tett az olasz kormány, amikor már Berchtold volt a külügyminiszter, de újra eredménytelenül.

Az olasz kormány azért szerette volna a háborút és Tripolisz elfoglalásának kérdését Európába áttolni, mert Afrikában nem boldogult. Az osztrák-magyar külügyi kormány azonban nem engedett. Sőt az osztrák-olasz határon az osztrák-magyar kormány óriási erősítési műveket építtetett és meg egyezést ajánlott az orosz kormánynak, hogy esetleges olasz-osztrák háborúban maradjon semleges.

Ezt az Olaszország-ellenes politikát báró Conrad irányította, akinek mindig az volt az álláspontja, hogy az olasz szövetség nem jelent segítséget a Monarchiának. Ennek a politikának megnyerte Ferenc Ferdinándot is, aki azért akarta lerázni az olasz szövetséget, mivel a hármasszövetségi szerződés 7. pontja szerint a Balkánon a Monarchiának nem volt szabad keze. Conrad és a trónörökös már ekkor az Olaszország elleni föllépést g ha szükséges,

a háborút ajánlották. Olaszország Tripolisban volt elfoglalva s azzal sem bírt, könnyű lett volna megverni s visszaszerezni az olasz síkság egy részét s rákényszeríteni, hogy a Balkánon szabad kezet engedjen.

Berchtold azonban ellene volt a háborúnak és győzött. A trónörököszt nem lehetett elküldeni, elküldték Conradot a vezérkar éléről. Miután az olaszok ellensége skartba került, a Kaiser befolyása folytán az olaszok a hármasszövetséget egy évvel a lejárat előtt megújították. De alig múlt el néhány hónap, Conrad megint előkerült a lomtárból. Csak akkor bukott meg végleg, amikor bebizonyult, hogy nemcsak a külpolitikához nem ért, hanem a hadvezetéshez sem. Ő vezette 1916 májusában az olaszok elleni offenzívát, amelyben hiába pusztult a hadsereg színe-virága. Ez után a kudarc után végre megbukott, de flastromként grófi rangra emelték.

Az elmondottak csak arra valók, hogy saját kormányzatunknak a későbbben árulónak nevezett olasz kormány iránt tanúsított magatartását megvilágítsuk.

A háttér megvilágítása nélkül nem érthető egészen ez a helyzet. A Kaiser ugyanis utat keresett Bagdadba s azon túl a Perzsa-öbölhöz. A Bagdadvasút építési koncessziója nem építési vállalat volt számára, hanem ék, amellyel szét akarta vágni az angol világbirodalmat. Szüksége volt tehát a Monarchiára, Bulgáriára és Törökországra. Ezért minden alkalommal, amikor a Monarchia külpolitikai lépést tesz, vizsgálnunk kell azt, hogy hol függ össze a német törekvésekkel.

Az Olaszország elleni állásfoglalás annyiban függ össze, mert Németország tervednek megvalósítására a Balkán fölötti teljes uralomra volt szüksége s ezért Olaszország ott csak kellemetlen idegen lett volna.

II. Az albán-kérdések tutajdonképeni alapja abban keresendő, hogy a Kaiser törekvéseire való

tekintettel tulajdonképen ugyanolyanná lett a Monarchia helyzete a Balkánon most Németországgal szemben, mint volt Oroszországgal szemben. Ez utóbival akkor meg is egyezett, hogy a keleti rész legyen orosz, a nyugati osztrák-magyar érdekerület. Most ugyanez volt a helyzet, de az orosz helyébe a német lépett.

Albániához, mint a Balkán nyugati részén lévő területhez tehát a fönti elv alapján tartott igényt az osztrák külügyi hivatal. Olaszország kormányától viszont nem lehetett várni, hogy ezt elismerje s így az olasz kormány sohasem tett intézkedést, hogy azt az olasz társadalmi mozgalmat, amely az Adriát egészen Olaszországnak akarta, megszerezni, meggátolja.

Olaszországnak tulajdonképen följánlották 1878-ban, a berlini kongresszuson Albániát. Akkor azonban nem akarta. Így aztán későbbben is könnyebb volt az osztrák-magyar diplomáciának az olaszsal megegyeznie, mikor 1897-ben először fölvetődött a kettő közötti súrlódás Albánia miatt. A monzai egyezményben megállapodott a két kormány arra nézve, hogy Albániában ragaszkodik a státus quohoz, de ha ez nem volna lehetséges, akkor Albánia autonómiát kapjon.

Ugyancsak 1897-ben kötötte meg az osztrák-magyar diplomácia a főntebb említett szerződést a cárral, amely szerint két érdekszférára osztották a Balkánt s ezt 1897 április 29-én alá is írták. A nyugati érdekszférába tartozott Szerbia, Macedónia, Albánia.

Az orosz-osztrák megegyezés előtt már sok olasz telepedett le Albániában s 1892-ben maga San Giuliano, a későbbi külügyminiszter utazta he Albániát és onnan irt leveleivel fölkelte az olasz érdeklődést iránta. Olyan nagy erővel fogtak az olaszok ezután munkához, hogy 15 év alatt elolaszosították a tengerpartot.

A Monarchia delegációjában 1906-ban és 1908-ban

foglalkoztak azzal, hogy az olaszok mennyire ellep-
ték Albániát s hogy az antivari-virp'azari vasúti en-
gedélyt is olasz ember kapta meg. Ekkor már több
erős olasz kereskedelmi társaság működött itt.

Amikor Bosznia és Hercegovina annexiója miatt
nehézségek támadtak, akkor a Monarchiának le kel-
lett mondania a berlini szerződés 25 és 29. pontjá-
ban nyert kiváltságairól, hogy Montenegróban csak
az ő engedélyével építhető vasút és hogy a monte-
negrói tengerparton ő tartja fenn a rendet. Amit
Tittoni az olasz kamarában 1908 december 5-én be is
jelentett.

Az olasz kormány azonban ezzel sem elégedett
meg és az annexióhoz való hozzájárulásáért azt is
követelte, hogy a Monarchia mondjon le a novi-
bazári Szandzsákról, ami azt jelentette, hogy lemond
a Szalonükibe vezető útról. E lemondás miatt tört
ki utóbb, amint látni fogjuk, a második Balkán-
háború, mert a Monarchia diplomatái más utón
akartak visszajutni a szalonikii útra.

Albániában körülbelül 800.000 lélek lakik. Mű-
veltségük nem magasabb, mint a középkor vége felé
lehetett az európai népeké. Ez a nép mindig alkal-
mas anyaga a lázításnak s így természetes, hogy a
török kormánynak állandó bajt okozott lázongásai-
val. Éppen ezért kihasználták a török kormány
elten s beleavatkoztak az ország ügyeibe. Különben
is a távolságnál fogva is bajos volt a török kor-
mánynak ellenük csapatokat küldeni.

Amikor 1910-ben az albánok újra föllázadtak,
a Monarchia területén megjelenő Lapok azt írták,
hogy az olaszok lázították föl őket, de ilyen kérdé-
sekben bizonyosat sohasem lehet tudni. Bizonyos
azonban, hogy az olasz kormány az albán-kérdés
megoldásakor az osztrák-magyar kormány állás-
pontjának engedett. Mielőtt erről a kérdéstről szóla-
nánk, előbb Macedónia kérdését kell megvilágítani.

III. A Balkán a maga egészében tűzfészek volt. De a Balkán legfőbb tűzfészke Macedónia. Ezt azonnal megértjük, ha földrajzi helyzetére gondolunk és lakosságának összetételét vizsgáljuk. E vizsgálat azonban nem merülhet ki abban, hogy a lakosság-nak nemzetek és felekezetek szerinti megoszlását föl-tüntetjük, mivel vitás az, hogy a lakosság nagyrésze melyik nemzethez tartozik.

Cvijics Jovan³⁴ 15 féle statisztikát közöl Mace-dónia lakosságáról. Ezért érthető, hogy Gropesevios azt mondja, hogy Macedóniában csak 50.000 bolgár van, ellenben 1,600.000 szerb, míg Kuncsew, aki bol-gár, azt mondja, hogy Macedóniában 1,178.000 bol-gár van és szerb nincs egy se. A bolgár kormány statisztikája szerint Macedóniában 1,638.000 bolgár v^Tan. Az idegenek, akikről több objektivitást tételez-hetünk föl, szintén nagyon eltérő adatokat közölnek.

Az a körülmény, hogy valakit egyszer szerbnek, aztán bolgárnak lehet tekinteni, azt igazolja, hogy a két nemzet nagyon közel áll egymáshoz. Elválasztó tényező az egyházi felsőbbtség. Nem is a vallás s nem is a felekezet, hanem csupán az egyházi fel-sőbbtség.

Amikor a bolgárok politikailag fölszabadultak, akkor egyházilag is fölszabadították magukat. Ere-detileg a bolgár és szerb keleti hitűek a konstanti-nápolyi oekumeniai pátriárka alá tartoztak. A bol-gárok azonban függetlenségük elnyerése után Szófiában exarchátust szervezve, ennek vetették alá magukat. Már most a szerb és bolgár nemzethez való tartozást sokan ezen az alapon akarják el-bírálni, mások pedig tiltakoznak ez ellen.

A fönt említettekben s meg nem határozható nem-zetiségüeken kívül vannak szláv mohamedánok 56.800-an, van 296.000 görög-keleti vallású görög és 15.000 mohamedán görög; van 102.000 arumán, aki görög-keleti és 3500, aki mohamedán s ezeken kívül

³⁴ Promotranje: 1906.

74.000 zsidó és számos apróbb nemzetbeli, akiknek a száma együtt körülbelül 60.000.

E vegyes lakosságú területre a szomszédok igényt tartottak s magában Macedóniában minden szomszédnak akadtak hívei. Az európai hatalmak egeidég úgy háritották el a megoldást, hogy biztosították Macedónia autonómiáját, mint ahogy 1902-ben a Habsburg-monarchia tette. Majd, amikor ennek dacára állandóak voltak ott a zavarok, a hatalmak külön nemzetközi rendőrséget szerveztek, melynek parancsnoka olasz volt.

A macedón kérdés 1908 óta megint állandóan foglalkoztatja a kormányokat. Hogy milyen nagyszűségű kérdés volt, azt bizonyítja az a körülmény, hogy Edward angol király is szükségesnek tartotta, hogy 1908 január 29-iki trónbeszédében kitérjen rá és megoldására. Az idevágó reformtervek tulajdonképen az ifjútörök forradalom előtt merültek föl s abból indultak ki, hogy az 1903. évben Mürzstegben az osztrák-magyar külügyminiszter kezdeményezésére elfogadott program idejét múlta,

1908 március 23-án az orosz kormány új megoldást ajánlott, amelyet a Monarchia április 7-én elfogadott s amelyet a többi hatalmasságok is magukévá tettek. A Habsburgok külügyminiszterének a hozzájárulása azért jelentős, mert Aehrenthal 1908 január 27-én a delegációban kijelentette, hogy a Szalonikiba vezető út biztosítása céljából ki akarja építeni a Szarajevó—Uvac közti vasutat s onnan Mitrovicéig továbbvinni.³⁵ Élihez a berlini szerződés szerint joga is lett volna. De mindezeket a terveket és megállapodásukat fölborította az ugyanebben az évben bekövetkezett annexió.

Igaz, hogy ennek kapcsán lemondott a Habsburg-monarchia a novibazári Szandzsákról, de nem mondott le arról a törekvéséről, hogy Szalonikibe jusson,

³⁵ Mitrovicától már van vasút Szalonikibe.

nem mondott le arról, hogy Szerbiát megfojtsa. Emiatt a két állana közt a súrlódások tovább tartottak s látszólag azzal nyertek befejezést, hogy a Habsburgok kényszerítették a szerb kormányt, hogy a szerb trónörököszt mondassa le. Amikor ez megtörtént, akkor 1909 március 25-én létrejött az a megállapodás, amelyre az 1914. évi július 25-iki ultimátumban hivatkozás történik. A Habsburg-ház imperialisztikus törekvései csak egyik része a Szerbia elleni politikának. A másik rész a magyar agráriusok törekvése, hogy a Monarchiába ne hozhassanak be Szerbiából élelmiszert. Ez sikerült. A szerbek azonban Szalonikin keresztül szállítottak élelmiszert s 1910-ben már 32.000 szarvasmarhát vittek ki Olaszországba, Máltába s Egyiptomba. Miután a Szalonikibe vivő úton ennél nagyobb forgalmat lebonyolítani nem tudtak, a szerb kormány Prahovotól, Nisen át San Giovanni di Meduába akart vasutat építeni. A Habsburg-ház külügyminisztere erre a novibazári Szandzsákon keresztül Szalonikibe vivő vasút építésének tervével lépett föl. Ezt a tervet Ferenc Ferdinánd is támogatta s 1912 október 10-én rendkívüli hadihitelt szavazott meg a delegáció, a Monarchia álláspontjának erősítésére.

Érdekes jelenség, hogy a trónörökösöknek mindenfelé olyan nagy volt a szerepe. Szerbiában a nemzeti lörekvések élén állott, a Habsburg-monarchiában a nemzetek elnyomását irányította. Görögországban a trónörökös a nemzeti követelésekkel szemben a megadást javasolta s amikor a tisztí szövetség továbbra is politizált, akkor meg akarta rendszabályozni a tiszteket, mire ezek elmozdították Konstantin trónörököszt 1909-ben a hadsereg főparancsnoki állásától. Konstantin ekkor Majna melletti Frankfurtba költözött. A harcias, de fecsegő német trónörököszt a Kaiser Dauzigba száműzte.

Az a kavargó katlan, amelyet a Balkán alkot, eau tán néhány évre látszólag megnyugszik, de

megint csak innien pattan ki a tűz, amely fölgyújtja Európát. Be e fölgyújtásban mégsem a Balkán a hibás. Nem hibás, mivel a nagyhatalmaknak nem volt mit keresni a tűz körül s ha a zsarátnok belecsapott Ausztria-Magyarország könnyen lobbanó ruházatába s lángba borította, ezért ő maga felelős, mivel megállapítható, hogy egyenesen szította a tüzet.

14. §. A Balkán-háború.

(I. A Balkán-szövetség. — II. Az első Balkán-háború. — III. A Habsburg-érdekek. — IV. A második Balkán-háború. — V. A háború mérlege.)

I. Az osztrák-magyar külügyi kormány és a két országban levő kormányok külön-külön is elhitték, hogy a délszlávokat a diplomaták machinációja el fogja választani egymástól. Ahogyan az osztrák diplomaták machináltak, ugyanolyan machinációkat tételtek föl a nyugati államok diplomáciája részéről is. Annyira nem ismerték a néphangulatot Wienben, hogy a Balkánon keletkezett nemzeti irányú egyesületekről még 1914-ben is azt írhatta a „Magyar Figyelő” a Tisza István véleményének tudományos kifejezője, hogy a szláv nemzeti egyesületeket az angolok alakították a Balkánon. A 16-ik számban azt mondja, hogy az 1909-ben alakított Szlovenszky Jug egyesületet angol pénzen alapították.

Wienben és Budapesten nem tudták, hogy szerbek nemcsak Szerbiában laknak. Pedig a dalmáciai szerbek elég hangosan szóltak bele a Monarchia és Szerbia vitáiba. Bizonyosra vették, hogy a délszlávokat a vallás, a történelmi fejlődés annyira elválasztja, hogy sohasem fognak egymással egyetértésre jutni. Azt meg éppen nem gondolták, hogy a Balkán-fejedelmek szövetségre lépjenek.

Azok a zavarok, amelyek szakadatlanul tapasztalhatók voltak a Balkánon, nem arra a meggyőződésre készítették a diplomatákat, hogy politikájuk hely

telen, hanem arra, hogy helyes. A Balkán-zavargások fõntartása volt tehát a céljuk, vagy kellett, hogy céljuk legyen. Pedig a nemzetek életrekelése nem is függött össze velük. A 19-ik század elsõ felében megindult a Balkánon is a nemzetek önálló életre ébredése s ahogyan mindtõbben ébredtek, vált ellenállhatatlan erõvé a nemzeti erõ.

Az utolsó évtizedekben a macedónok kezdtek arra a tudatra ébredni, hogy nemzeti létüket a törökök elnyomják. A tudat készítette õket tetterre. Velük egyidõben újra megmozdultak az albánok is és ugyanakkor az orosz kormány a török kormánnyal szemben Ázsiára vonatkozó követeléseket is támasztva meggyõngítette ezt. A Balkán-seb fölfakadt.

A macedónok nemzeti követeléseik érvényesítése céljából nemzeti bizottságot alakítottak, ennek föladata volt õket a török uralom alól fölszabadítani. A bolgár kormány erkölcsileg és anyagilag támogatta ezt a mozgalmat.

A Törökország szomszédságában élõ apró államok különben is éppen úgy támogattak minden mozgalmat, amely a török uralom gyõngítésére irányult, mint a különféle nem hivatalos szervek. E törekvésük megvalósítása céljából kötötték meg a Balkán-szövetséget is.

A Balkán-szövetség bevallott célja a török uralom megszüntetése és Törökország fölosztása. E szövetségen belül mindegyik fél a többiekkel külön szerződésre lépett, amely szerződések között a legnagyobb jelentőségû az, amelyet 1912 február 29-én és március 13-án a szerb király és a bolgár cár kötöttek egymás között. Az elsõ a szövetség, a második a katonai megállapodás.

Mint ahogyan megszokták az összes diplomatáik s magukra nézve kötelezőnek ismerték, úgy a Balkán-államok diplomatái is hazudtak. A szövetségi szerződés ugyanis azt mondja, hogy célja Mace-

donia autonómiáját biztosítani.

A szerb király és a bolgár cár között létrejött szerződés 2. pontja szerint az elfoglalandó területek közös tulajdona lesznek a szerződő feleknek, de a békekötéstől számított három hónapon belül osztozkodnak rajta. Szerbia elismerte Bulgáriának a Rodop-hegységtől és Sztruma-folyótól keletre eső és Sar Planinatól nyugatra és északra eső területére vonatkozó jogát. Ha azonban arról győződnének meg a szerződő felek, hogy a Sar Rodop, az Égei-tenger és az Ochrida-tó közti területből autonóm tartományt nem lehetne szervezni, akkor a következőleg fognak eljárni: Szerbia elfogadjék magára nézve kötelezőim! a következő határokat s rajtuk tulmenni nem óhajt: a török-bolgár határtól Golem-hegynél kiindulva délnyugati irányban a Ochrida-tó irányában Kitka-hegyen, Metejevo, Podarji-konpar községeken s a vízvásztón át Bastevo községen Ljubenci és Patarlina községek közt az Osztrich-hegyen át, Talichmanei és Jivalevo községeken keresztül a Gradiste-Planinai vízvásztón át Gorichtecsucsig, majd Ivankovci és Loginci közt a vízvásztó, Veterszko és Szopoton át a Vardarig. A Vardaron át a Petropole-hegység gerincéig s innen a vízvásztóin Bartbar és Krapa községek között az 1200-as magassalatig s innen Csesma-hegyig, a Baba Planinia és Kruska-Tepeszi hegyek s a vízvásztón át Szialp és Cserszka községeken keresztül, a Proiszka Planinacsucsig az 1200-as csúcsig az 1330-as és 1217-es magassalaton át Livoichta és Gorenci községeken át az Oehrida-tóig.

Bulgária a maga részéről elfogadja ezt a határt, de az orosz cárnak döntése fogja megállapítani, hogy miképpen állapíttassanak meg a határok.

Ezen a szerződésen kívül a már említett katonai konvenciót is megkötötték a felek március 13-án. Eszerint abban az esetben, ha Románia megtámadja Bulgáriát, Szerbia tartozik 100.000 embert küldeni.

Ha Romania átlépi a Dunát, Bulgária csapatot kell hogy küldjön. Ha az osztrák-magyar monarchia támadja meg Szerbiát, akkor Bulgária tartozik 200.000 emberrel Szerbia segítségére sietni. Ha pedig az osztrák-magyar csapatok a novibazári Szandzsákba vonulnak, akkor ez támadásnak tekintendő akkor is, hogyha a török kormány beleegyezésével történék, amikor is Bulgáriát ugyanaz a kötelesség terheli.

Nyilvánvaló ezekből a megállapodásokból, hogy a Balkán-szövetség tagjai úgy okoskodtak, hogy az Adria déli partját Görögország, északi partjait Szerbia fogja megkapni s azért jutott Bulgáriának a Vardártól "keletre fekvő egész terület. E szerződéskötés utáni harmadik napon a macedón szervezet fölhatalmazta és megbízta Miletits és Georgow szófiai egyetemi tanárokat, mint a macedón szervezet tagjait, hogy az angol, orosz, olasz és francia kormányokat keressék föl és adják elő a macedón állapotokat és világosítsák föl annak szükségességéről, hogy ezt a kérdést rendezni kell.

Ugyanazon a napon az albán reformbizottság ellen Ipek és Djakova közti úton merényletet követtek el. Egyúttal az orosz kormány ugyanebben az időben követelte a török kormánytól, hogy Perzsiának vitás területeiről vonja vissza csapatait, amit ez később meg is tett. Ebhez a megállapodáshoz Németország, amint ezt Sassanow 1914 április 26-án a dumában bejelentette, hozzájárult és így a két állam közötti békés viszony dokumentálva volt.

Lent a Balkánon azonban tovább forrt minden és a görög kormány oarak rendőri segítség igénybevételével tudj, megakadályozni, hogy a krétai képviselők június 1-én be ne menjenek a görög parlament megnyitására, aminek túrése Törökországgal vsaié nyílt szakítást jelentett volna. Ezt pedig Anglia aellenkezése miatt Görögország még nem merte.

Ezalatt az olasz-török háború tovább tartott,

sőt bonyolódott, mert Olaszország magatartása miatt a török kormány a Dardanellákat bezárta, amivel a Fekete-tenger melletti államok kereskedelmét erősen károsította. Oroszország emiatt április 23-án kártérítés iránti igényeinek érvényesítését bejelenti az, olasz kormányának, egyúttal pedig Angliával együtt tiltakozott ezen eljárása ellen, ezért a török kormány 10 nap múlva megint kinyitja a tengerszorosot.

Miután az albán zavargások folyton tartanak és a török kormány az izgatást az olaszoknak tulajdonítja, tehát május 20-án kitiltja Törökország egész területéről az olaszokat. Ugyanekkor csapatokat küld az albánok ellen, de a csapatok megtagadják az engedelmisséget. Az albán mozgalom pedig folyton terjed és egészen fegyveres fölkelés jellegét ölti magára. A fölkelők megtámadják Ipeket. A kormány tehetetlen velük szemben, mert mind több katona csatlakozik a fölkeléshez. Június 27-én már olyan erősek a fölkelők, hogy azt követelik, hogy a belügyminiszter mondjon le s ettől kezdve a lázadást a török kormány már nem tudta levern.

II. Ilyen körülmények között a Balkán-államok folyton békés szándékaikat hangoztatták és Szerbia szeptember 14-én megszüntette a muníciószállítási tilalmat is, hogy Törökországgal szemben békés tervei annál világosabban szembetűnjenek, amely tilalmat azért hozta, mivel Törökország fegyverkezett. Amikor azonban megszüntette a tilalmat, ugyanekkor tartalékosokat hívott be, lovakat vásárolt. A szerb bank megszorítja a hiteleket, élelmiszereket vásárol, megtiltja a gabona és takarmány kivitelét, sőt az áruforgalmat megszünteti és csak fegyvereket és muníciót szállít. Szeptember 21-én mégis azt mondja Pasics egy küldöttség kérdésére, hogy háború veszedelme nem forog fönn.

Ugyanekkor a török kormány már nein enged át 50 vasúti kocsirakomány muníciót Szerbiába,

hiába hangoztatja a szerb kormány szeptember 28-án újra békés szándékait. Erre 30-án a szerb sereget mozgósítják.

Bulgária közelebb fekszik Törökországhoz, ott már előbb kezdtek a háborús hangulat előkészítését. Már augusztus 13-án nagy tüntetést rendeztek Szófiában Törökország ellen a keresztényöldöklések miatt indítandó háború érdekében. Augusztus 24-én a sipkaszorosi ütközetek emlékünnepe a miniszterek jelenlétében harcias beszédeket tartanak. A közvélemény követeli, hogy Macedónia autonómiája érdekében demarchot intézzon a bolgár kormány.

Ezt ugyan nem teszi, de Berchtoldnak azon terve érdekében, hogy Törökország kényszeríttessék arra, hogy Macedónia is úgy, mint Kréta a berlini szerződés 23. szakasza értelmében némileg függetleníttessék, a bolgár kormány minden külképviselőjének utasítást ad. Ugyanekkor megengedi a macedónoknak, hogy kongresszust tartsanak Szófiában. E kongresszus követeli a háborút. A bolgár kormány egyelőre idegenkedik ettől a gondolattól és miután a berlini szerződés végrehajtása iránti terve nem sikerül, ezért a bolgár kormány szeptember 7-én azzal a formulával lép elő, hogy Macedónia «autonómiát kapjon. Majd ennek a tervnek elvetése esetére szeptember 10-én kijelenti, hogy fegyverhez nyúl. Hogy ez a kijelentése mennyire komoly, azt mutatja az, hogy ezentúl állandó a készülődés. A bolgár kormányelnök azonban az erre támadó pánik következtében szeptember 23-án kénytelen kijelenteni, hogy a helyzet nem olyan komoly, mert a behívott tartalékosokat mind hazaküldik.

A török kormány sem nézte nyugodtan az előbbi két állam készülődését, hanem 27-én fegyvergyakorlat ürügye alatt szintén behívta a tartalékosokat európai Törökországban. Erre a bolgár kormány 30-án elrendelte a mozgósítást. Amire a török kormány hasonló intézkedéssel felelt. Görögország pedig ugyanezt tette, mert a görögök jogaira vonat-

kozó követeléseit szintén nem teljesítette a török kormány. A háború kitört, eredménye ismeretes, a Balkán-szövetség rövid idő alatt szétszedte Törökországot.

III. A Balkán-háború alatt Poinearc azt javasolta, hogy minden hatalom a désintéressement absolu alapján menjen bele a Balkán-kérdés rendezésébe, de ezt a javaslatot visszautasították a hármasszövetség hatalmai. Viszont november 5-én a német kormány visszautasította azt a török kérelmet is, hogy békét 'közvetítsem.

De nem is voltak békés szándékai, amit a Reichstagnak december 2-án kezdődött vitájában Bethmann Hollwegnek beszédéből meg lehet állapítani. E beszéd azon a fölfogáson sarkal, hogy Németországnak és a hatalmoknak joguk van a változott viszonyok között a Balkán ügyeibe beleavatkozni. Már ekkor kijelentette, hogyha érdekeinek védelme közben szövetségeseit harmadik hatalom megtámadná, akkor szövetségesi kötelességéhez hiven kitartana és szintén beleavatkoznék a háborúba. Aki a külügyekben használtatni szokott kifejezéseket érti, az tudja, hogy ez fenyegetés.

Ugyanekkor Ledebour képviselő kifogásolta, hogy a nagynémet mozgalom célja Kis-Ázsiát megszerezni, kifogásolta, hogy Angliával folytonos egyenetlenségben él Németország, ami miatt Oroszországtól félnie kell. Mások Ausztriát támadták és nem helyeselték, hogy Ausztria szerb politikája miatt Németország háborúba keveredhetik. Ezt annál inkább kifogásolták, mert amint megállapították, Bécsben háborús párt van, mely a Balkán-népek háborúját ki akarja használni.

E vádak alapja az a körülmény, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter már október 10-én az 1.912. évre 81.fő millió korona póthitelt kért hadianyagra és hajjókra a delegációktól. Az osztrák szocialista képviselők interpellációt terjesztettek a miniszter-

elnök elé október 22-én a béke fönntartása érdekében, melyre Stürgkk 29-éxi felelt. Pele Létében kiemelte, hogy a kormánynak nincsenek támadó céljai, de azt ki kell jelentenie, hogy *egyetlen nagyhatalomnak sem célja a béke minden áron való fönntartása*. Viszont abban a beszédben, melyet Berchtold a delegációknak Budapesten november 5-én való megnyitáskor mondott, semmi fogható sem volt.

De már november 12-én azt írja a „Fremdenblatt”, tehát a külügyminiszter lapja, hogy Ausztria-Magyarország megérti a győzelmek teremtette új helyzetet és megérti azt a szerb törekvést is, hogy kikötője legyen, de azt nem tűri, hogy ez a kikötő az Adrián legyen. Ha szem előtt tartjuk, hogy Bulgária a Monarchia szövetségese volt s hogy e nyilatkozat ez ellen fordul, akkor nyilvánvaló, hogy Bulgáriát eleve megnyugtatta az osztrák-magyar külügyi kormány, hogy a Vardartól keletre eső területek bolgár területek maradnak. Így a bolgár kormányt kétszínű játékba kergette a wieni külügyminiszter. Ez kétségtelen, ha tudjuk, hogy ezt a cikket a trónörökös elnöklése mellett Budapesten tartott katonai tanácskozás előzte meg november 11-én. Utána pedig következett a kiképzett legénység visszazatartása s az újoncoknak nevezett katonaság szállítása Boszniába, melyet az akkor ülésező negyvennyolcas ellenparlamentben Apponyi, Károlyi, Batthyány élesen támadtak.

Az osztrák politika csak Szerbia ellen irányult s ezért nem is forgott fönn ok az összeütközésre, míg Bulgária, mint föltétlen győző a balkáni népek diktátorának látszott. Ezért mondhatott Berchtold november 18-án olyan békés hangú beszédet és hivatkozhatott Danevre, akivel a kérdéseket tisztázhatta. Hogy ennek dacára határozottan nem cáfolták a prizrendi konzul esetét, akit a szerbek állítólag kasztráltak, ezzel a közvéleményt állandóan a szerbek ellen akarták hangolni. Ez annál nagyobb baj volt a béke lehetőségére, mert november 22-én köztu-

domásúvá lett, hogy a keleti határon bárom hadtestet mozgósítottak. Ez a körülmény összevetve azzal, hogy a Reichstagban és a magyar képviselőházban ugyanegy időben terjesztettek elő három-három törvényjavaslatot a kivételes állapotról; lovak, járművek s automobiloknak katonai célokra való fölhasználásáról és a behívott katonák családtagjainak segélyezéséről, nyugtalanságot okozott, mely tüntetésekben és a lapoknak heves cikkeiben nyilvánult.

Ugyanez alatt az idő alatt az ántánt hatalmai a nagyhatalmak békéje érdekében nem kis eredménytel fáradtak, mert hiszen akkor nem jött volna létre a londoni konferencia. Viszont békés szándékaikat árulták el azzal is, hogy elismerték egyrészt a győző országoknak azt a jogát, hogy a békefeltételeket ők maguk állapítsák meg és az ántánt hozzájárult ahhoz is, hogy Albánia autonómiát kapjon.

Pasic már november 21-én úgy nyilatkozott, hogy Szerbia Durazzo és Alessio közti albán tengerpartot követeli, tehát Szerbia nem akart beleegyezni abba, hogy Albánia független legyen. Miután úgy tűnt, mintha Szerbia mögött Oroszország állana, tehát a Westminster Gazette november 26-án figyelmeztette Oroszországot, hogy Anglia nem fog háborúba menni a szerb követelések kedvéért.

Poincarének az a terve, hogy a követek konferenciája Londonban állapítsa meg a történendőket, minden oldalon tetszésre talált. Ez a konferencia rövidesen összeült s már december 20-án kimondta, hogy Albánia függetlenségét óhajtja a szultán főnhatósága alatt, egyúttal pedig Szerbiának adriai kikötőhöz való jogát elismerte.

Oroszország magatartása is békés volt ez alatt az idő alatt. Sasonow orosz külügyminiszter nyilatkozatai ismételten szintén békések voltak. A szeptemberi mozgósítástól kezdve december 27-ig nem történt semmi, amikor a cár még a poltawai és eharkowi kerületben is mozgósít ott. Nem tudni, hogy ez mennyiben volt felelet arra, hogy Hötendorff

Conrad vezérkari főnök Bukarestben járt, összefüggést kell a két esemény között keresnünk, mert december 9-én a román parlament megnyitása alkalmával a trónbeszéd erősen hangsúlyozza Románia nagy szerepét és jelentőségét a Balkán-kérdésben, amelyet hadserege révén gyakorol. És hogy nemcsak beszélni akartak, azt mutatta az, hogy 151 milliónyi rendkívüli hitelt kért és kapott a román kormány a hadsereg céljaira. December 31-én pedig a román kormány már értesítette a bolgár kormányt arról, hogy mit követel tőle. Ezekből a felsorolt tényekből látnivaló, hogy a Habsburgok külügyminisztere viszályt támasztott Szerbia és Bulgária közt, valamint Románia s a Balkán-szövetség közt.

Alig hat héttel későbbén Bulgária kénytelen volt Romániának Szilisztria melletti Medjidi Tabiát és a Fekete-tenger partjait Karapsáig odaigérni, mert az ellene fordult Balkán-államokkal szemben megállani nem tudott. A nagyhatalmak mindent elkövettek, hogy Bulgária engedjen, de egyúttal föl hívták a román kormányt, hogy a végső eszköz igénybevétele előtt a nagyhatalmak közvetítését vegye igénybe. Ez annyira sikerült, hogy 1913 januárjában Szerbia is engedékeny volt a nagyhatalmak követeléseivel szemben, a szerb kormány január 8-án kijelentette, hogy a békekötés után visszavonja csapatait az adriai partokról.

A szerb sajtóban azonnal elégedetlen hangok hallatszottak amiatt, hogy a Bulgáriával való szövetségi szerződés csak terheket ró Szerbiára, mert *kénytelen megosztani hódításait Bulgáriával, míg önálló hódításainak megtartásáért folytatott küzdelmében Bulgáriára nem számíthat.*

Ez a Bulgáriával szembeni elli idegülése annál veszedelmesebb volt, mert az albán-kérdést azzal, hogy Szerbia lemondott az Adriai-tengerpartról, nem lehetett elintézettnek tekinteni, mert Albánia határainak kérdése is teljesen elintézetlen volt. És miután a szerb kormánynak az Adriáért keleten kellett

kárpótlást keresnie, ami magában 'hordta, a szerb-bolgár konfliktus csiráit.

Közben az osztrák-magyar diplomácia mindent elkövetett, hogy az Albánia fölötti protektorátust megszerezze. Már február 21-én megjelent a megszervezett albán bizottság határozata, hogy március 1-ére Triestbe albán kongresszust hívnak össze, mely nagy Albániát fog követelni. Ezzel szemben Szerbia minél kisebb Albániát akart teremteni. Nein csoda, hogyha az orosz kormány ugyanakkor viszont teljes jóakarátát mutatta a délszlávoknak. Február 24-én a szerb hivatalos lap egy orosz kormányrendeletet közölt, mely szerint a cár a délszlávoknak és elsősorban a szerbeknek több orosz katonai iskolába való föl vételét engedi meg.

A bolgár kormány most már egészen nyíltan arra törekedett, hogy a szerbeknek bizonyos területi követeléseit szintén meghiúsítsa. Így március 2-án a „Temps”-ban a belgrádi bolgár követ által inspirált cikk jelent meg arról, hogy Köprülü, Prilep, Ochrida és Monasztir nem lesznek Szerbiáé. Ez a hír rendkívül fölzigatta a szerbeket. Ezért aztán a szerb kormány a Skutarit még mindig ostromló montenegrói csapatokat kiegészítette. Amivel kétségtelenül azt akarta elérni, hogy befejezett tények előtt áUjanak a nagyhatalmak. Amikor április 23-án sikerül a montenegrói csapatoknak bevenni Skutarit, az összes szlávok nagy örömmel fogadják a hirt. Prágában sok házra lobogót tűznek, nagy tömegek vonulnak az utcákon és Montenegro mellett tüntetnek, míg a rendőrség közbe nem lép.

A hivatalos Ausztria-Magyarország azonban siet a montenegrói siker eredményét letörni. A hatalmakhoz fordul és kijelenti, hogy nagyhatalmi presztízsének megőrzése érdekében nem tűrheti, hogy Skutari elfoglalása az eddigi helyzetet megváltoztassa. Föllépése olyan erélyes, hogy az olasz kormány is kijelenti, hogy a Montenegro elleni katonai föllépésben részt vesz, ami annyira komoly,

hogy Cattaró fölötti Lövésen-begyen már ott vaun η k a montenegrói ágyuk. Tudjuk, hogy Montenegro betek múlva kénytelen volt kiüríteni Skutarit. Ezután nemsokára, május 14-én a Monarchia bekebelezi Ada-Kaleht.

IV. Közben a szultán elleni háború tovább folyt, miért is Szerbia nem volt hajlandó csapatait Albániából visszavonni. Másrészről azonban mind élesebb ellentétek merültek föl a szövetséges Balkán-államok közt, melyeket a féltékenység s a nagyhatalmak izgatása is táplált. Amikor március 28-án a bolgárok Drinápolyt a törököktől elfoglalták, a ezer-Iveknek nagyon kevés szerepük volt és ezt a balkáni lapok mindenféleképen pertraktálták. Úgyannyira, hogy április 9-én fölhívta a szerb hadügyminiszter a lapokat, hogy a szövetségesek tekintélye érdekében ne feszegessék ezt a kérdést.

Ugyanekkor fölhangzott az a követelés a szerb lapokban, hogy a szerb-bolgár megállapodást revízió alá kell venni, mert akkor, amikor megkötötték, más viszonyok voltak és a helyzet azóta lényegesen megváltozott az egyik szerződő fél javára. Bizonyos, hogy ezt a gondolatot az a körülmény váltotta ki, hogy Szerbia bizonyos volt afelől, hogy az Adrián nemcsak, hogy nem kap tengerpartot, hanem hogy Albánia lényegesen nagyobb lesz, mint amekkorára az ő érdekeinek megóvása céljából ezt szeretné.

A szerb—osztrák-magyar—bolgár viszony mindjobban kiélesedik, úgy hogy május 21-én a „Szrpszka Zastava” már azt írja, hogy miután Péter király, aki Bulgáriával szerződött, nem üzenhet neki háborút, tehát köszönjön le, hogy a szerb érdekek sérelmet ne szenvedjenek. Ez a fölhívás nem annyira a királlyal való elégedetlenséget fejezte ki, mint a helyzet komolyságát. Ezért a szerb kormány május 28-án expozét adott, melyben kijelentette, hogy a szerb-bolgár szerződés abban a föltevésben jött létre, hogy Szerbia az Adriai-tengerpartot megkapja. Miután érdekeit a bolgárok érdekének e kérdésben

alárendelte, tehát a szerződést revideálni kell. Arra nem tért ki, hogy miből állott az alárendelés. De bizonyos, miszerint arra célzott, hogy Szerbia követelte volt, hogy az osztrák-magyar monarchiával szemben is védjék meg a szövetségesek foglalásait. Bulgária ezt nem akarta, tehát azért követelt Szerbia most utóbb azokból a területekből, melyeket Bulgária különben megtarthatott volna. A szerb kormány expozéja a háború újabb kitöréséért is a bolgár kormányt okolja, amely mindenáron meg akarta szerezni Drinápolyt. A szövetségeseknek ezért kellett közvetlen a békekötés előtt a török seregekkel újabban megütközni. Miért is ellenszolgáltatást követelhetnek.

Bulgária a vele közölt jegyzékre adott feleletében nem udott határozott választ és főleg arra nem, hogy a fölmerült kérdések elintézéséig demobilizáljanak. úgy látszik, azért nem, mert győzelmes csapataiban bizva, ezt a kérdést is a fegyverekre akarta bízni. Valószínűleg nem tudta, hogy Románia és Szerbia Június 10-én szövetségre léptek. A szövetségi szerződésnek idetartozó része a következő:

11. A szerb király Ő Felsége kijelenti, hogy mindazon földeket, melyek a Dunától és az erdélyi havasoktól északra fekszenek és románok által lakottak vagy főleg román a lakosságuk, a román király érdekkörében fekvőknek fogja elismerni.

12. A román király Ő Felsége kijelenti, hogy mindazon földeket, melyek a Dunától északra és a Tiszától nyugatra fekszenek, a szerb király érdekkörében fekvőknek fogja elismerni.

15. Félreértés esetén, valamint azon esetekben, mikor az orosz császári kormány, a külső események lehetősége mellett az egyik vagy mindkét magas félnek valamely különös diplomáciai vagy hadi segítséget nyújt, a végleges döntés a minden oroszok császára, Ő Felsége bölcs belátásától függ.

16. A jelen szerződés, melynek érvénye tízévi időtartamra szól, jogerőre lép haladéktalanul az

aláírás után és megújítható a határidő bevégezése előtt is.

Külön megegyezések, melyek a jel eu szerződésből folynak, mindkét szerződő magas fél kormányának döntése elé terjesztetnek. Ezt a szerződést Bukarestben Majorescu külügyminiszter; Avarescu vezérkari főnök, Christescu ezredes, Belgrádban pedig 1913 június 10-én Pasic miniszterelnök, Putnik vezérkari főnök írta alá.

E szerződés alapján' Kománia hadereje is a Bulgária ellen forduló régi szövetségesek rendelkezésére állott s ha a bolgár cár még sem engedett, ennek oka az volt, hogy az osztrák-magyar monarchiában bízott. Ferdinánd bolgár cár volt a Monarchia exponense. Fegyverre engedte a döntést s június 30-án megkezdette az ellenségeskedéseket. De Szerbia, Bulgária és Görögország egyaránt a másikkra toltatta ennek előidézését. Románia még nem mozdult.

Miután mindegyik fél kijelentette, hogy a háborút nem akarta, július 2-án már nagy csata fejlődött ki Retki-Buki-Zlatovo-Kocsana-Istip közt, melyben a bolgároknak vissza kellett vonulniok. Erre július 3-án Románia szintén mozgósított. Július 5-én a görög követ elhagyta Szófiát. Ezután az áruló Bulgáriát volt szövetségesei is megrohanták. Alig néhány nap alatt a bolgárok minden oldalon vereséget szenvednek és a román csapatok július 10-én átlépik a bolgár határt. Erre a bolgár király a szerbek által már régen fölkért cári békebírótságot elfogadta. Sasonow azonnal fölkérte a szerb és görög kormányt, hogy közöljék vele a békefeltételeket. Július 30-án Bukarestben már összeül a békekonferencia. És augusztus 6-án már megvan a béke, 9-én már szétmegy a békekonferencia.

A bukaresti békét augusztus 10-én írták alá. A benne foglalt megállapodások a következők:

1. Bulgária királya közt egyrészt, Görögország, Montenegro, Románia és Szerbia közt másrészt, valamint ezek örökösei és utódai közt béke és barátság

fog uralkodni.

2. Az V. melléklet szerint Romania és Bulgária helyesbített határa a Duna mellett Turtukajtól kiindulva a Fekete-tengerig Ekrénétől délre húzódik. Bulgária köteles legfölebb két éven belül a suinlai és ruszcsuki, valamint Balcsik körül 20 kilométernyi zónában levő erődítéseket lerombolni. A határt egy vegyes bizottság 14 napon belül a helyszínén fogja megállapítani és az új határ következtében földarabolt birtokok fölosztása iránt intézkedni. A véleménykülönbségeket döntőbírótság fogja eldönteni.

3. A jegyzőkönyv IX. mellékletének megfelelően a Szerbia és Bulgária közötti határ a Patarissa hegy-nél a régi határnál kezdődik és a régi török-bolgár határ mentén a Vardar és Sztruma közötti vízválasztón tovább halad, a felső Strnmica-völgyet kivéve, mely Szerbiáé lesz; a határ a Beles-hegység-nél végződik, ahol a görög-bolgár határral érintkezik. A határt 14 napon belül vegyes bizottság fogja megállapítani, úgy mint a 2. pont szerint.

4. Azok a kérdések, melyek a régi szerb-bolgár határra vonatkozólag fölmerülnek, a jegyzőkönyv mellékletében létrejött megállapodás szerint fognak eldöntetni.

5. Görögország és Bulgária közti határ a jegyzőkönyv V. mellékletének megfelelően az új szerb-bolgár határtól indul ki, a Beles-hegység gerincén halad és a Meszta-folyónak torkolatánál az Égei-tengernél végződik. A határkérdéseket úgy intézik el, mint fönt.

6. A főhadiszállásokat azonnal értesítik a békekötésről. Bulgária azonnal elkezd a leszerelést.

A többi pontok a leszerelésre és a megszálló ©»apátokra vonatkoznak.

Másnap Ferdinánd bolgár király proklamációt intézett az országhoz, mely azt mondja: „Szövetéségeink, akikkel egészen határozott szerződéseink voltak, elárultak és el akarták venni azt, amit tiz-

ezrek vére árán szereztünk. A bolgár nemzet fejétől az utolsó parasztig kellett, hogy fölbőszüljön ezen a rabláson. Egyetlen ember sem nyugodhatott bele abba, hogy küzdelem nélkül vesszen el Monasetir, Ochrida, Dibra, Periepe, Szaloníki, Szerresz és más helyek, hol testvéreink laknak. Régi szövetségeseink kihívása folytán nehéz szívvel kénytelen voltam a harcot újra fölvenni. Eredmény is koszorúzta volna küzdelmünket, hogyha előre nem látott politikai események erőnket meg nem bénították volna. Miután minden oldalról megtámadtak s mind az öt szomszédunkkal egyszerre nem voltunk képesek a harcot folytatni, kénytelenek voltunk a bukaresti békét aláírni, mert nem veszélyeztethettük összes szerzeményünket ...”

Természetes, hogy Ferdinánd vérvő szívvel és keserű haraggal írta alá a szerződést, melyben le kellett mondania sok olyan területről, melyeket vérrel szereztek katonái. Az is természetes, hogy a barátságos Ausztria-Magyarországot rávette, hogy tiltakozzék a bukaresti béke ellen.

Szeptember 29-én létrejött a szultánnal is a béke, mely szerint Bulgária határa a Marieanái kezdődik és a Rezvaja torkolatánál végződik, Iniádától északra. Demotika, Drinápoly és Kirkilissze Törökországé marad. Érdekes, hogy ebben a szerződésben följogosították a régi török alattvalókat arra, hogy négy éven belül elhagyhassák Bulgáriát és a szultán főnhatósága alá térjenek vissza.

V. Az említett két békekötéssel a Balkán bókéje még nem volt biztosítva. Az első béke ellen az osztrák-magyar monarchia foglalt állást, Albánia határai még nem voltak megállapítva, az. Égei-tengeri szigetek kérdése megoldásra várt.

A bukaresti béke kérdése nyert legelőbb megoldást. A Monarchia és Németország bűnössége tudatában nem ragaszkodott Bulgária védelméhez.

December 9-én a német kancellár és Tisza Tstván egyidejűleg kijelentették, hogy a bukaresti béke revíziója nem szükséges. A kancellár nyilatkozatának volt azonban egy része, mely a világháború csiráit láttatni engedte. E rész az, mely a Kis-Ázsiában érdekelt hatalmak megállapodásáról szól.

Az osztrák-magyar és német diplomáciának határozott sikere volt, hogy Szerbia nem tudott a tengerhez jutni s hogy a török kormány nem vesztette el bizalmát a német kormány iránt. Szerbia megrövidítése Ausztria-Magyarországgal szemben azonban természetes ellenszenvet váltott ki, ezért a Monarchia déli részeiben hadilábon maradtak a csapatok.

Törökország a bukaresti béke dacára üldözte a görög lakosságot és a berlini kongresszus által az örményekre nézve megállapított reformokat még mindig nem valósította meg. Ezért a görög nemzeti-ségű törökök érdekében a francia és orosz kormány már 1913 novemberében, az örmények érdekében a német és orosz kormány ugyanez év december végén a török udvarnál közbenjárt.

Egész Európa közvéleménye izgatott volt ezeken kívül az osztrák-magyar külügyminiszter álláspontja miatt, aki azt követelte, hogy Albánia, mint külön nemzet önállósíttassék. A vegyes nemzetiségű állam miniszterének álláspontja abból a gondolatból fakadt, hogy Szerbia, ne jusson ki az Adriához, inkább nemzeti jogokat ismerjenek el. A szerb kormány a londoni követi konferencia határozata alapján jogot nyert volt egy kikötőhöz s 1913 január 8-án mégis kénytelen vpit osztrák nyomás folytán visszavonni csapatait az Adria partjáról. Albánia független állam lett s az osztrák befolyás folytán Wied herceg lett az albán fejedelem. Amikor azután a szerb kikötőhöz való jogot később érvényesíteni akarta a szerb kormány, sehol sem talált meghallgatásra. Ezért a Monarchiával szemben izgatott volt a hangulat az egész Balkánon.

Egész Európára áterjedt ez az izgatottság s 1914. év elején még és már nagyon feszült volt a hangulat. A köztársaság mindent elkövetett, hogy ezt a feszültséget csökkentse. S ezért a Bagdad-vasút és ennek szárnyvonalaira nézve megegyezett volt a német kormányval. Szinúgy az angol kormány tagjai még folyton a lefegyverzést propagálták. Lloyd George a „Daily Chronicle” január elseji számában leadott interjújában „szervezett örület^M-nek nevezte a hadsereg folytonos szaporítását.

Sir Edward Grey angol külügyminiszter február 4-én tartott manchesteri beszédében szintén kitérve a fegyverkezésre, azt mondta, hogy a fegyverkezés versenye, sajna, olyan verseny, melyben az egyik versenyző lemaradása a többieket nem fogja lassításra készíteni. Ő a maga részéről a legnagyobb örömmel fogadná a fegyverkezés csökkentését, de vannak államok, melyek a fegyverkezést belpolitikai kérdésnek tekintik és semmiképen sem kaphatók arra, hogy valamilyen megállapodást létesítsenek erre vonatkozólag más államokkal. Nem mondta meg, hogy mely állam az, mely ezt a megállapodást perhorreszkálja, de mindenki megértette.

A március 17-iki alsóházi ülésen Churchill tengerészeti miniszter a Ház előtt fekvő tengerészeti költségvetésben levő emelést azzal indokolja, hogy Angliának kötelessége nyolc hajót építeni azalatt, míg a hozzá erőben legközelebb álló hatalom ötöt építés rátért a Németország kormányának följajánlott egyezsége, melyet ez nem fogadott el.

Amíg a külügyek a Balkán miatt még mindig bizonytalanok voltak, Németországban a lapok és néhány képviselő részéről a francia idegen légió miatt nagy agitáció indult meg, melynek sponteitásában akkor senki sem kételkedett, utólag azonban mindenki kételkedni fog benne. Ez a kétkedés annál jogosultabb, mivel az idegen, légió segélybizottságának alakulásán tömegesen vettek részt katonák és

tisztviselők, pedig a német hadseregben sohasem volt olyan szabadság, hogy katonák felsőbbségük engedélye nélkül ilyet tehettek volna.

Mialatt Németországban a franciák elleni gyűlöletet szították, a francia nép a béke érdekében dolgozott és a francia-német béke berni konferenciája által létesített bizottságnak május 30-iki ülésén résztvett francia képviselők máir kijelenthették, hogy a kamara négyötöd részét képviselik. Ez alkalommal egy határozati javaslatot fogadtak el, mely megállapítja, hogy nincs messze a nap, mikor a népek ellenséges érzelmeit tápláló sajtó és felbujtóitól számon fogják kérni eljárásukat. Addig is a két ország informálása céljából rendszeres értesítést szerveznek, hogy ne lehessen a kedélyeket tendenciózus híresztelésekkel izgatni.

Ha összevetjük e néhány hónapnak rövid történetét az előző idő történetével, akkor azt kell látnunk, hogy az eseményeket már előkészítették, sokkal rendszeresebben, mint ahogyan ezt akkor meg lehetett látni, amikor még sok jelenség céljáról nem tudtunk magunknak számot adni.

Németország és Ausztria-Magyarország ugyanis a Balkán eseményei miatt mindinkább idegessé vált. A két ország kormánya mindenütt ellenséget látott és bízva a hármasszövetségben összekötött államok egymással szemben vállalt kötelezettségében mindinkább erélyesen lépett föl. Albánia létesítése és fejedelemség alakítása által függetlenné tétele az 5 és Németország erélyesdedésének folyománya. Ennek a föllépésnek már déferalt Szerbia is, úgy hogy Pasics 1913 októberben kijelenthette Bécsben folytatott tárgyalások alapján, hogy a megegyezés létrejött.

Ennek az erélyeskedésnek háttérében azonban a német korlátot nem ismerő imperializmus volt, melyet a német publicista így fejez, ki: Németország jövője megköveteli Ausztria-Magyarországnak a Bal-

kán-államoknak étó Törökországnak és azonfölül az Északi-tenger kikötőinek magába olvasztását, nralma Berlinton Bagdadig és nyugaton Antwerpenig fog terjedni ... (Idézi a *Népszava* 1914 január 25. száma.)

Ezek a kívánságok pedig nem jámbor óhajok, legalább is ezt mutatják Belgiumnak és Hollandiának a német államszövetségbe való kebelezésére vonatkozó törekvések. Ezt mutatja Limán német tábornoknak boszporusi parancsnoksága; ezt az a körülmény, hogy Jagow külügyi államtitkár azt mondhatta Take Jonescunak, hogy „Ausztria-Magyarország addig áll fönn, amíg Németország érdekei követelik, amíg Németország akarja ...”

Ezért tehát nem is saját, hanem Németország politikáját csinálta Ausztria-Magyarország, amikor 1913 végén fölfújta a ruténeknek azt a törekvését, hogy nem akarnak a görög katolikus egyház hivei maradni, hanem a keleti egyházba akarnak áttérni. A nagy máramarosi pör és az egész eljárás az összes nemzetiségeknek szólt, akik közül akkor különösen a románok állottak elő követelésekkel. Csakhogy ezekkel nem lehetett olyan könnyen elbánni, mint a ruténekkal, mert félni kellett a román-osztrák-magyar feszültségtől, mely akkor fönn is állott, mint azt Czernin bukaresti osztrák-magyar követ „Az Est” tudósítója előtt 1914 január 23-án ki is jelentette.

fezért a magyar lapok, melyek Romániáról hónapokon keresztül hallgattak, ebben az időben Románia ellen tüzeltek. Ekkor adták le az ellenünk irányuló román-szerb szerződést is, melynek valóságát akkor Bukarestben megcáfolták.

III. FEJEZET.

15. §. Az ultimátum előtt.

(I. *A Hohenzollern-törekvések.* — II. *Albánia.* —

III. *Szerbia.*)

1. Láttuk, hogy a történeti ró legnehezebb föladata az uralkodóháznak törekvéseinek megállapí-

tása. Ha meg akarom tudni az egyesről, hogy mit tervez, akkor nemcsak a jellemét, hanem eszményeit, viszonyait, körülményeit, észbeli tehetségeit is ismernem kell. Az uralkodók olyan külön világban élnek, hogy mindezt nagyon bajos róluk megtudni. Viszont azonban az állami gépezet élén állanak s így az állam szerveinek eljárása ad fölvilágosítást az uralkodóházak, a nekik alárendelt állami hatóságok, országaikban élő kapitalisták törekvéseiről, akiket az uralkodók képviselnek.

említettük már, hogy a külföldön német pénzen bankokat alapítottak. Ezeknek főadata volt a német érdekeket szolgálni. A bankokon kívül a német kormány újságokat tartott a külföldön, amelyek főadata volt a németek ellen izgatni, hogy az ilyen lapok cikkei bizonyítékul szolgáljanak annak az idegen országnak ellenséges indulatáról.

1913 április 18-án Liebknecht Károly képviselő a Reichstagban beszédet tartott, amelyben elmondta azt, hogy a német fegyvergyárak és köztük elsősorban a Krupp-gyár külföldi lapokat fizetnek és tartanak, hogy háborúra izgassanak Németország ellen. Megvádolta a Krupp-gyárat még azzal is, hogy igazgatósága megvesztegetett több állami hivatalnokot, hogy államtitkokat tudjon meg.

Azok közt a lapok közt, amelyeket a német fegyvergyárosok megvettek, szerepelt névszerint a Figaro. Az a vádja Liebknechtnek, hogy a Krupp-gyár megvesztegetett állami hivatalnokokat, igaznak bizonyult. A német parlamentnek nem állott módjában a Figaróra vonatkozó vád valódiságát tisztázni. Amikor a Liebknecht beszédét közölték, a magyar lapok csak azzal merték jelezni, hogy Hohenzollern Vilmos is ott van a háttérben, hogy dült hetükkel irták, hogy *a császár rendkívül érdeklődik az ügy iránt*. Azt meg sem említették, hogy a császár egyik főrésztvényese a Krupp-gyárnak.

Anélkül, hogy a háború kérdésének gazdasági okait kutatnánk megállapíthatjuk, hogy számos di-

nasztikus törekvés is a háború felé hajtotta Európát. Ma már tisztábban látunk ezekben a kérdésekben, mert tudjuk a következőket: a Marokkó-krízis miatt majdnem háborúra került a sor és Franciaország engedékenységén múlt, hogy békésen lehetett a viszályt elintézni; a német és francia tőkéskek közös társaságot alkottak Marokkó kihasználására, tehát nem gazdasági érdekek mozgatták a kormányokat; a német kormány akkor újra elhatározta, hogy a hadsereget tovább fejleszti.

Erről az elhatározásáról s ennek népszerűsítéséről igen jelentős dolgokat olvasunk a német kormány 19.13 március 19-iki emlékiratában, amely már április 2-án Etienne francia hadügyminiszter birtokában volt. Jellemző a kormányok egymáshoz való viszonyára, hogy két héten belül már a francia kormány kezében vannak a német kormány legitimabb aktái. Föl kell tennünk, hogy hasonlóképen a német kormány is meg tudta szerezni a francia kormány iratait.

Ez a német emlékirat nagyon határozottan elmondja, hogy mi a Kaiser politikája és taktikája: „A néppel meg kell értetni, hogy a mi fegyverkezésünk csak válasz Franciaország háborús készülődéseire és politikájára. A néppel el kell fogadtatnunk azt a gondolatot, hogy nekünk támadó háborút kell indítanunk, ha le akarjuk küzdeni az ellenség provokálásait. *Óvatosan kell a dolgot megindítanunk, hvyv ne ébredjen föl a gyanú* és megkíméljük a váltsággal járó pusztulásoktól gazdasági életünket. úgy kell a dolgokat intéznünk, hogy a hatalmas fegyverkezés, az óriási áldozatok, a politikai feszültség hatása alatt *mindenki megkönnyebbülésnek érezze a háború megindítását*, hiszen a háború után, éppen úgy, mint 1870 után a békés munkának és föllendülésnek évtizedei fognak következni. A háborút pénzügyi szempontból is elő kell készíteni. E tekintetben még nagyon sok a tennivaló. Nem szabad a pénzemberek bizalmatlanságát fölkelteni, noha tudjuk.

hogy sok olyan dolog ran, amit nem lehet titokban tartan.”

„... Észak-Afrikában és Oroszországban zavargásokat kell támasztani ... Evégből sürgősen arra kell törekednünk, hogy jól kiválogatott megbízottak révén befolyásos emberekkel jussunk érintkezésbe Egyiptomban, Tuniszban, Algírban és Marokkóban, hogy így a tengerentúli háború esetére szükséges előkészületek megtörténjenek... Néhány évvel ezelőtt tett első kísérletünk megteremtette a szükséges összeköttetést.³⁶ ... Olyan fölkeléseket, amelyeket a háború idején megbízott ügynökök szerveznek, gondosan kell megfelelő eszközökkel előkészíteni. A fölkelők első dolga, a közlekedési eszközök használhatatlanná tétele legyen.”³⁷

„... a kis államokat arra kell kényszeríteni, hogy tartsanak velünk vagy pedig meg kell félemlíteni. Bizonyos körülmények között hadseregeiket és várakat könnyű szerrel le lehet verni... Ez volna talán Belgiummal és Hollandiával szemben a teendő.”

Ez az emlékirat egészen őszintén föltárja azután még a Kaiser jövődó politikáját is, amelyet a német kormány a legutóbbi időben követett is.

A Reichsbankról köztudomású, hogy titokban nagy aranytartalékokat gyűjtött s így alig egy milliárdnyi aranykészletét már 1913-ban 2000 milliárdig fölvitte. A Reichsbank elnöke ugyanakkor kiadta a jelszót, hogy takarékoskodni kell s be kell vinni minden fillért a bankokba. A nagybankok ezután megvonták a kicsinyektől a hiteleket vagy resztringálták azt és emiatt krízisszerű helyzet volt ebben az időben a magyar pénzpiacon is.

Emlékezetes, hogy amíg 1912-ben az Osztrák-Magyar Banknak még az volt az álláspontja, hogy

³⁶ Célzás a marokkói ellenszultán sikeres támogatására.

³⁷ Ezért őrizték nálunk a háború elején mindenütt olyan gonddal a vasutakat és hidakat.

bekebelezett követelések alakjában kell a vidéki intézeteknek a pénzüket elhelyezni, ezután azt a jelszót adta ki, hogy a pénzüintézeteknek mobiloknak kell lenniök: hogy pénzüket kereskedelmi váltókba kell fektetniük.

Íme így függnek össze a külpolitikai kérdések a mindennapi étellel. A vidéki parasztgazda, akitől a váltó megfizetését követelte a kis szövetkezet vagy vidéki pénzüintézet, nem tudta, hogy miért kell neki egyszerre megfizetnie azt az összeget, amelyet részletekben nagyon kényelmesen meg tudott volna fizetni. A vidéki apró intézetek igazgatósági tagjai nem tudták, hogy miért kell nekik minden visszszámított váltót visszafizetniük, amikor eddig kínálták nekik a pénzt, amikor a nagy intézetek nemrégén még rájuk erőszakolták a hitelt. A kis vidéki intézetek elpusztultak s nem tudták, hogy ez a külpolitikával függ össze.

Ezeknek az összefüggéseknek meglátására csak nagyon kevés embernek volt meg a tudása, csak kevés értette meg az összefüggést. A nagy tömeg a kérdés rendkívüli méretei előtt szédelegve járt s jobbra-balra vetődve végre is a kormányok népellenes politikáját támogatta szavazatával.

Ebben az időben már egészen biztos tudomása volt a francia kormánynak arról, hogy a Kaiser megszűnt a béke hive lenni, mert a francia köztársaság berlini követe, Jules Cambon 1913 november 2-án jelentést tesz a Kaiser és Albert belga király beszélgetéséről, amely alkalommal a Kaiser kétségtelen kijelentést tett arra nézve, hogy háborút akar, ami miatt a belga király rendkívül megijedt.

A beszélgetésben Moltke vezérkari főnök is részt vett s ennek magatartását Cambon következőleg írja le: „Moltke tábornok ugyanolyan szellemben beszélt, mint ura. Ő is kijelentette, hogy a háború szükséges és elkerülhetetlen, de még a császárnál is jobban bizott a győzelemben. A belga király e fölfogással szemben utalt arra, hogy ez az okoskodás félreismeri vagy el-

torzítja a francia kormány szándékait és, hogy helytelen dolog *a francia nép igazi érzéseit néhány százjas uszító vagy lelkiismeretlen kalandor nyilatkozatai alapján megítélni*. Ezek az ellenvetések azonban nem győzték meg sem a császárt, sem a vezérkari főnököt.” Ma már tudjuk, hogy miért nem győzték meg. Hiszen a francia sovinizmust a Kaiser tarttatta fenn és szubvencionáltatta.

II. Az osztrák-magyar politika, amint arra ismételtén rámutattam, nem volt a nyolcvanas évek óta más, mint a német Kaiser külpolitikájának támogatása. Ezt a németek éppen olyan jól tudták, mint a fölvilágosodott magyarok. A „Népszava” 1914 január 25-iki számában ezt ki is fejtette s német véleményeket idézett arra nézve is, hogy a németek nemcsak nem törődnek a Monarchia épségével, hanem egyenesen fölöszítandónak tartják. Amint egyik német publicista kifejezte, ez a föltétele annak, hogy a Németbirodalom Antwerpentől Bagdadig terjedhessen. Ugyanez a cikk idézi Take Jonecsunak azt a hirdetését, hogy öelötte Jagow külügyi államtitkár Berlinben azt a kijelentést tette, hogy az osztrák-magyar birodalom addig él, ameddig Németország akarja.

Német politika kergetett minket, mert amint a kancellár a Reichstagban mondotta: „Törökország ott végződik, ahol az angolok leggyöngébb gyarmata kezdődik”. Már pedig Törökországhoz csak rajtunk keresztül tudott férközni a német imperializmus.

A német politika ma már egészen világos,. Ha az osztrák-magyar monarchia lemegy a Balkánra s ott hódít, akkor uralkodóháza és uralkodó osztálya abban a hitben fog ringatódzni, hogy megerősödött, holott meggyöngült. De viszont a Monarchia térhódítása szükséges is, hogy minél jobban szétszaggassa a Balkánt. E szétszaggatásra irányuló törekvés egyik nyilvánulása volt Albánia megteremtése is, ahova Wied herceget ültették fejedelmül.

Mindazok a politikusok, akik a német érdeket szolgálták Magyarországon, Szerbia jogos követeléseinek útjában állottak. Így elsősorban Andrassy Gyula, aki még 1914 május 1-én a „Neue Freie Presse”-ben azt írta, bogy kár, hogy Albánia legjobb területeit Szerbia kapta.

Ezeknek a politikusoknak segítségével és befolyása alatt jött létre a delegációnak az a határozata, amely 1914 májusában megszavazta a hadügyi költségeknek majdnem 100%-os fölemelését. S ez az emelés, amint Krobotin hadügyminiszter április 30-án a magyar delegációban elmondott expozéjában kifejtette, nem új berendezkedések költségeire, hanem a megszavazott *program végrehajtására* volt szükséges. A hadügyi program leglényegesebb része a létszámemelés volt, amelyet a Balkán-zavarokkal indokoltak. A létszámemelés pedig abból állott, hogy az ország belsejében a századok létszámát 93-ra, a határszéleken pedig 120-ra emelték föl. Ezt a fölemelést a határon elhelyezett 124 zászlóaljnál (egy zászlóalj 3 század) foganatosították is az 1913/4-iki aorozási évben s az 1914/5-ikire csak 34 zászlóaljból kellett már foganatosítani.

Ezek a fölemelt létszámú zászlóaljak biztosították a Monarchia és Németország Balkán-politikájának megvalósulását. Ezenkívül váxópitésre is jutott, de ez nem elégítette ki a „Pester Lloyd”-ot és a „Magyarország”-ot, amely 1914 májusában Románia felé is követelt várakat.

A „Budapesti Hírlap” 1914 május 17-én a Balkánkérdéssel foglalkozva, nagyon helyeselte a kormány politikáját, amely a Balkánszövetséggel szemben foglalt állást s arra irányult, hogy szétugrassza. Míutám a főntebb közölt szerb-bolgár szövetségi szerződés ezerint Bulgária kapta Macedónia nagyobbik részét, de viszont Bulgária tartozott volna Szerbiát Albánia felső és középső részének elfoglalásában támogatni, Berchtold külügyminiszter a „Budapesti Hírlap” sze-

rint nagyon helyesen, ezt megakadályozta. Majd így folytatja: „A Balkánszövetség szétugasztása nagyon kedvező volt a Monarchiára nézve. Szerbia ma kevésbé veszélyes a Monarchiára nézve, mint a válság előtt volt. Görögország, Albánia s Bolgárország veszik körül, amely tele van szerbgyűlölettel”.

III. A Monarchia és a német császár Bulgáriát használta föl arra, hogy érdekében harcoljon. *Avok* a bolgárok, akik a második Balkán-háborúban elesetek, hazájuk érdekei ellen a Kaiser és az osztrák császár érdekében vértettek. Tudjuk, hogy hiába vértettek a győző szerbek s görögök is, mert a Habsburgok s Hohenzollernek megakadályozták őket győzelmük kihasználásában. S nem azért állították meg a győzőket, mivel a legyőzötteket sajnálták, mivel a vérengzést meg akarták akadályozni, hanem azért, mert saját uralmuknak kedvezőtlen volt a szerb győzelem.

Szerbiának azonban engednie kellett s Pasic 1913 októberében ki is jelentette, hogy meghajol az erősebb előtt.

S mit tett az osztrák-magyar külügyi politika céljainak elérése céljából? Beleszólt Szerbiának belső és kereskedelmi ügyeibe, bele tanügyébe, vasúti kérdéseibe s a szerb kormány engedett. Különösen a vasút kérdése jellemző. A Balkán-habom előtt az ószerbiai vasutak a Zürichben székelő állam vasútársaság tulajdona voltak. Ezeket a vasutakat megvétette az osztrák-magyar külügyi kormány az Österreicheische Bodenkreditanstalt, Wiener Bankverein, Magyar Általános Hitelbank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettel.

Tette pedig ezt azért, mivel a szerb kormány természetesen meg akarta szerezni ezt a vasutat. Ezután a Monarchia megakadályozta azt, hogy ezeket a vasutakat a szerb állam kisajátítsa. Ebben a kérdésben nagyon soká tartott a vita s utóbb a szerb

kormány már csak azt kérte, hogy mozgósítás esetén föltétlenül használhassa a vasutakat.

1914. év elején a francia piacon újabb kölcsönt vett föl az orosz államkincstár vasútépítési célra. S azt kell hinnünk, hogy ennek fölhasználását akarta megakadályozni a Kaiser és Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökös, amikor 1914 május 29-én Konopistben, ez utóbbinak kastélyában elhatározták, hogy aratás, után megkezdik a háborút az ántánt ellen. A közvéleményt is úgy informálták még 1914-ben, hogy nem lett volna helyes várni s ennek adott kifejezést a „Neue Freie Presse” 1914 szeptember 14-iki száma, amikor azt írja: „Hát szabad lett volna megvárunk, amíg ezek a vasutak megépülnek?”

A Monarchia egészen Németország után indult s Törökországban is úgy viselték magukat a német tiszték, mint a hódítók. Így márciusban Limán tábornok megjelent az egyik konstantinápolyi távirati irodában s revolverrel a kezében követelte, hogy elégtételt adjanak neki egy hírért, amelyet a „Matin”-nak leadtak.

Ez a revolveres föllépés szimbolizálta a németek helyzetét Törökországban.

Miután a szerb kormány kezét megkötötte a Monarchia kormánya, a Monarchia ellenségei társadalmi utón dolgoztak. De sem ez, sem pedig az, hogy merényleteket készítettek elő, nem befolyásolta a trónörökösnek és a Kaisernak elhatározását, hogy a háborút megindítják. Sőt maga a trónörökös is akkor esett a merényletnek áldozatul, amikor arra a hadgyakorlatra ment, amelyet azért rendezett, hogy a hadsereg megtanulja, miképen kell Szerbiát megtámadni.

Ezért őszintén mondhatta Tisza István 1914 december 22-én tartott beszédében, hogy a merénylet utáni napokban nyilvánvaló volt előtte, hogy a háború elkerülhetetlen. Ez a nyilatkozat önkéntelen vallomás volt. Őneki ugyanis tudnia kellett, hogy a

háború meglesz, amikor már 19.4 májusában bizalmas rendeletek mentek szét a főispánokhoz, hogy minden kiadást a minimumra kell csökkenteni és u; i intézményre költeni nem szabad. Ugyanekkor ló-sorozás volt Magyarországon, amelynek kapcsán figyelmeztettek mindenkit, hogy a lovakat augusztus 28-ig eladni nem szabad.

Május volt az a hónap, amikor olyan sokszor olvashattuk, hogy a. háborúk után föllendül a gazdasági élet és ezért jobb a háború, mint a fegyveres béke. S mégsem gondolt más a háborúra, mint akik elhatározták. Amikor 1914 június 28-án Ferenc Ferdinándot Sarajevóban megölték, akkor ez lett a háború ürügye, mintha megüzente volna a Monarchia a háborút, ha nem készült volna rá, akármilyen mélyen beletaposott volna akármelyik állam is a presztízsébe!

Szerbia részéről persze megvolt az ellenszenv a Monarchia iránt. Amióta ugyanis Szerbia százöt év előtt lerázta a török uralmat, azóta, mindig azért küzd, hogy szerbnek maradva, minél magasabb kultúrfokra emelkedve, szerbekül tartsa meg a szerbeket. Ez a törekvés váltotta ki a háborút a Törökbirodalom ellen. Ez a törekvés szülte azt az aknamunkának nevezett fáradozást, hogy Szerbiához tartozzanak mindazok, akik szerbül beszélnek. Ez a törekvés érlelte meg Szerbia kultúrpolitikáját és gazdasági politikájának azon terveit, hogy Montenegróval egy vámterületté legyen, amit azonban a Monarchia megakadályozott.

Békés munkájának szerve a nemzeti védőegylet, mely Magyarországon Narodna Odbrama néven gyűlöletessé vált. De célja nem gyűlöletes, mert egyetlen nemzet előtt sem lehet gyűlöletes egy másiknak az a törekvése, hogy fajrokonait és testvéreit védeni és egyesíteni akarja. Arról egyelőre nem fogunk kétségtelen bizonyítékokat nyerhetni, hogy eszközei felől milyen ítéletet szabad és lehet mondani.

Akármint legyen is azonban, az bizonyos, hogy a szerbek törekvéseit Magyarország politikai szervezete

és meglévő halárai akadályozták. Miután minden magyar állampolgár az ország határainak-sérthetlenségét óhajtja, ennél fogva a szerb törekvésekkel fezemben ellenséges magatartást tanúsított.

A szerbség a szerb egységen kívül a szláv egységért is küzdött. Ez a munkája annál kevésbé lehetett közönyös a magyarságnak, mivel a horvátokat nygys csak vallásuk választván el a szerbektől, könnyéü föltehető, hogy közülük többen hajlanak a szláv egység felé. Samo sloga Srbina spas&va, csak az összetartás menti meg a szerbet, jelmondatt népszerúvé válása Horvátországban, aggodalommal töl-tötte el a kormányköröket, mert megmutatta, hogy a felekezet nem nemzetalkotó tényező. A szerbek ugyanis görögkeletiek, a' horvátok katolikusok.

A Monarchia külügyi kormánya a szerb befolyást lehetetlenné akarta tenni. E tekintetben nem elége-dett meg azzal, hogy Szerbiát gyöngé, erőtlen, sze-gény, kultúra ti an állammá tegye, hanem meg akarta semmisíteni.

16. §. Az osztrák-magyar ultimátum.

Június hó végén nagy fegyvergyakorlat volt Bosznia hegyei között. Az osztrák-magyar hadsereg katonáit arra oktatták, hogy miképen kell a hegyes Balkán-talajon harcolni. Balkáni begyek két szomszédos államiján vannak: Montenegróban és Szerbiában. Amikor erről a boszniai fegyvergyakorlatról olvasott az osztrák-magyar monarchia lakossága, nem gondolt arra, hogy ez a szerb s montenegrói hegyek közti harcra való kiképzés is lehet, de Szerbiában sokan aggódva gondoltak erre. Joggal?

A feleletet elvágta a június 28-án kilött golyó, amellyel Princip és társai a Habsburg-trón örökösét kivégezték. Elvágta, legalább is ezt mondják ma és mondták sokan a háború kitörése után. Elvágta, mert a Monarchiában mindenki azt vallotta 1914 nyarán,

hogy most el kell törülni Szerbiát a föld színéről. Vájjon ugyanígy gondolkoztak-e az emberek a gyilkos golyók kiröpítése előtt, azt nem tudhatni.

Vájjon félték-e ettől a szerbek június 28-ika előtt, arra feleletet akkor nyerünk, hogyha elgondoljuk, vájjon féltünk-e mi attól, hogy Oroszország egyszer megszünteti állami függetlenségünket. Feleletet akkor adhatunk, ha megállapítjuk, hogy miért alakultak nagy államok. Miért szívták el a kis államok életképességét.

Ha nem is kebelezi be a nagy állam a kicsinyeket, amelyek szomszédságában helyet foglalnak, legalább arra törekszik, hogy a kis állam csak függeléke legyen neki, hogy mindent nála vásároljon, mindent neki adjon el; hadseregét az ő támogatására tartsa; iskoláiban az ő dicsőségét hirdesse. Azt pedig semmiestre sem tűri, hogy vele szemben állást foglaljon.

Nem kell kutatnunk azt, hogy a Monarchia álláspontja Szerbiával szemben jogos volt-e vagy nem. De való, hogy a Monarchia július 23-iki demarsa arra irányult, hogy Szerbiának belső ügyeibe is legyen beleszólása. Egyszer s mindenkorra meg akarta szüntetni annak lehetőségét, hogy a szerbek a Monarchia ellen irányuló törekvéseket tápláljanak, hogy ilyeneket támogassanak.

Szerbia a Monarchiával szemben nem érezte magát a múltban sem annak a kis államnak, amelynek kötelessége a szomszéd hatalmas állam kívánságait lesni és teljesíteni. Lehetséges azért, mert a szerbek a török uralom alól éppen azért szabadították föl magukat, hogy függetlenek legyenek és nemzeti törekvéseiknek ne legyenek gátjai. Talán ez is közbejárt abban, hogy amikor a Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát, akkor Szerbia tiltakozott ellene, mert ezzel a két szerb tartománnyal egyesülni akart.

A Monarchia álláspontja akkor az volt, hogy Szerbia tiltakozása mögött Oroszország áll. Igaz-e, nem-e, azt nem lehet eldönteni. Bizonyos azonban,

hogy Oroszország előbb ismerte el az annexiót, mint ahogy Szerbia leszerelt. Ez utóbbi 1909 március 31-én tette a kívánt nyilatkozatot s azután elültek az izgalmak.

De csak azok az izgalmak ültek el, amelyeket Szerbia készülő fegyveres támadása okozott. A szláv-kérdés izgalmi nem ültek el sem Magyarországon, sem Horvátországban. A szláv egység gondolata sokakat hevített és akik a külön horvát jogok alapján állottak, azok is le akarták vetni a magyar uralmat. Ami Horvátországban történt, az egy része a szerb eseményeknek.

Mindkét országban a nemzetiségi érzés izgatta a mozgalmakat. Velük szemben a nagyhatalmi álláspont állott, mely nem tűrhette a nemzetiségi álláspont érvényesülését, mert ez befelé és kifelé egyaránt gyengítette volna. A küzdelem folyt. A szlávoknak is voltak barátjai a Monarchiában, de mégis többen voltak ellenfeleik.

A szlávok küzdelme mellett folyt a románoké Magyarországon. Kisebb erővel. A miniszterelnök paktumos alapon kívánta ezt a kérdést megoldani, de mert ez Tiszának nem sikerült, minden elaludt és a románok elhallgattak, mert minderősebben hangzottak föl magyar részről a kívánságok, melyek Romániának fegyveres megtámadását követelték. Utána hirtelen azonban megint Romániának velünk azonos érdekéről írtak a magyar lapok. Egyszerre..., mert eldőrdült egy, majd sok lövés...

Jóllehet a puszkagolyók röpködése megzavarja a nyugodt gondolkodás lehetőségét, mégis bizonyos, hogy a magyar lapoknak úgy a magyarság, mint a románság megőrzése szempontjából igazuk volt, mikor a magyar és román közös érdekekről írtak.

A Monarchia július 23-iki demarsának bevezető részében szemrehányást tesz a szerb kormánynak, hogy a Monarchia-ellenes agitációt megtúrte és azért, hogy dacára annak, hogy 1909 március 31-iki nyilatkozatában a jó szomszédi viszonyra vonatkozólag tett

ígéretet, mégis a szerb katonatisztek és tisztviselők voltak a Monarchia-ellenes mozgalmak vezetői.

A demars ennek tulajdonítja a június 28-iki merényletet. Sőt egyenesen kimondja, hogy a sarajevói merényletet Belgrádban eszelték ki, ott adták a merénylőknek a fegyvereket, a bombákat. Szerb határőrök engedték be a merénylőket Boszniába. Egy szóval hivatalos állásban lévő egyének állottak a merénylőkkel összeköttetésben.

Ezért követeli, hogy a szerb kormány hivatalos lapja élén jelentse ki a következőket:

„A szerb királyi kormány elítéli az osztrák-magyar monarchia ellen irányuló agitációt, vagyis azt az irányzatot, melynek végső célja ennek területéből egyes részeket kiszakítani és őszintén sajnálja e bűnös törekvéseknek végzetes következményeit.

A szerb királyi kormány sajnálja, hogy szerb tiszttek és tisztviselők a fentemlített propagandában résztvettek, amelyre vonatkozólag a királyi kormány 1909 március 31-én ünnepélyes nyilatkozatot tett.

A szerb kormány elítéli mindazokat a törekvéseket, melyeknek célja beleavatkozni vagy a beleavatkozást csak meg is kísérelni Ausztria-Magyarország lakosainak sorsába s ezért kötelességének tartja figyelmeztetni a tisztteket, tisztviselőket és az ország lakosságát, hogy ezentúl a legnagyobb szigorral fog eljárni azok ellen, akik ilyen cselekményekben bűnösök és ezentúl az ilyen cselekményeket meg fogja előzni és meg fogja akadályozni.”

A demurs azt követelte, hogy ezt a nyilatkozatot a királynak is meg kell tennie a hadsereghez intézett napiparancsban és ezenkívül a hadsereg hivatalos lapjában is közzé kell tenni.

Mindezekon kívül pedig köteles a szerb kormány a következőkre vonatkozólag kötelezettséget vállalni:

1. Elnyomja és megakadályozza, hogy a Monarchia területi sértetlenségét veszélyeztető irányok érvényesüljenek és hogy ilyen irányú sajtóközlemények megjelenjenek.

2. A Narodna Odbranát azonnal föloszlatja, elköbozza agitációjának minden eszközét és ugyanezt teszi minden olyan más egyesülettel, melynek szintén az osztrák-magyar monarchia elleni agitáció a célja. Megakadályozza, hogy a föloszlatott egyesületek más név alatt folytathassák működésüket.

3. Eltávolít az iskolából és a tanítói karból minden eszközt és alkalmazottat, amely s aki az osztrák-magyar monarchia elleni propagandát szolgálja.

4. Elmozdít a hadseregből és a tisztviselői karból mindenkit, aki a Monarchia ellen agitációt folytatott. Ezeknek nevét a szerb kormánnyal azonban maga a Monarchia fogja közölni.

5. Elfogadja a Monarchia képviselőinek közreműködését a Monarchia területi épsége ellen izgatók elleni eljárásokban.

6. Eljárást indít a június 28-iki merényletben részes szerb földön tartózkodók ellen s ebben ie résztvesznek a Monarchia kiküldöttjei.

7. Haladéktalanul letartóztatja Tankovits Voja őrnagyot és Ciganyevits nevű egyént, akik a sarajevói vizsgálat szerint a merénylet részesei.

8. Megakadályozza, hogy a szerb határőrök a fegyverek és robbanószerekkel való kereskedést előmozdítsák, megbünteti szigorúan azokat a határőröket, akik a merénylőknek a határon való átmenetét előmozdították.

9. Magyarázatot ad arra nézve, hogy miképen volt lehetséges, hogy magasállású szerb tisztiek Szerbiában és a külföldön a merénylet után ellenséges bangón nyilatkoztak a Monarchia kormányáról.

10. Haladéktalanul választ ad arról, hogy a követelések teljesítését megkezdte.

A választ a Monarchia július 25-én esti 6 órájáig várja. A sarajevói vizsgálat hivatkozott iratait a szerb kormánynak mellékelve megküldötték.

A Monarchia demarsának szelleme annak a gondolatnak kifolyása volt, hogy nagy hatalmak árnyékában elhelyezkedő kis országoknak önállósága

problematikus. Mert hogyan lehet önállóságról beszélni, mikor egy más állam írja elő, hogy milyen legyen a sajtó törvénye, milyenek legyenek tankönyvei, milyen egyesületeket engedhet, kik lehessenek tanítók, tisztviselők stb.!

A Monarchia külügyi vezetőségének és kormányainak védelmére mégis föl kell említeni azt, hogy a nagyhatalmak mind szorosabbá váló szövetsége folytán már annyira uniformizálódtak a nagyhatalmak belső viszonyai, hogy egymásnak is majdnem ugyanígy előírták az alkotandó jogszabályokat. Legalább erre vall az a körülmény, hogy a magyar parlamentben már nem tárgyaltak más javaslatokat, mint amelyeket Berlinben előzőleg megbeszéltek.

A politikusok és különösen a diplomáták már régen azon az állásponton voltak, hogy az úgynevezett szuverenitás csak a nagy államokat illeti. Ezt egészen őszintén megmondja Andrássy Gyula a „Pester Lloyd” 1914 december 13-iki számában „Die Ursachen des Weltkrieges” című cikkében. Ahol azt is kifejti, hogy az állami szuverenitást már régen nem respektálják az államok és rámutat Törökország példájára.

Ezt a fejlődési irányt azonban még nagyon kevesen vették észre és ezért a demars következetes keresztülvitelét senki sem vette komolyan. Mindenki azt hitte, hogy csak azért olyan kemény a demars hangja, hogy legyen miből engedni. Nagy volt tehát a meglepetés, mikor már július 25-én este az a hír terjedt el, hogy a háború elkerülhetetlen. Mindenki tárgyalást várt. Még nagyobb volt az emberek meglepetése, mikor a szerb válaszirat szövege köztudomásúvá lett.

A háborús izgalmak közepette már nagyon kevesen olvasták figyelmesen a lapokat. De *azok a kevesen*, akik még olvasták, arra a *meggyőződésre jutottak*, hogy a háború elhatározott dolog volt a demars elküldése előtt. Csakhamar rájött erre a közönség

is és a lapok is ilyen hangon írtak. A közönség helyeselt. Egyszerre háborús láz vett erőt az embereken ... Egyszerre mindenki félt a háborúval szembeni ellenszenvét hangosan elmondani...

A szerb válasz jegyzék a pusztában elhangzó szó volt már csupán. Pedig, aki ma, évekkel később a kezébe veszi s elolvassa, az csodálkozni fog rajta, hogy miképen volt lehetséges, hogy tárgyalás nélkül félretették. Pedig Szerbia a Monarchia követelésére már a múltban is eltúrta a beavatkozást s például kitiltott iskoláiból olyan könyveket, melyeket a Monarchia magára nézve sérelmesnek talált. Számos Ígéretet is tett, egyszóval békéért könyörgött. De hiába..., amikor a demars elment, akkor már régen elhatározott dolog volt a háború. Aki a demarsot szövegezte, már elhatározta, hogy háború lesz..., amikor Ferenc Ferdinánd még élt.

Az osztrák-magyar ultimátumot akkor kézbesítették Belgrádban, amikor Poincare és Viviani a francia külügyminiszter s miniszterelnök a nyílt tengeren utazott Stockholmba. Amikor az elnök hazaért, már folyamatban voltak a nagyhatalmak tárgyalásai. Az angol kormány vette kezébe a tárgyalások irányítását, mert mindenáron el akarta kerülni a háborút. Engedékenységre bírta Oroszországot s Szerbiát. Ezért volt a szerb válasz olyan engedékeny.

Tartalma lényegében a következő: Mindig barátságos érzelmekkel viseltetett a Monarchiával szemben és ezért szívesen közreműködik a merénylet tetteseinek kipuhatólása körül. Kijelenti, hogy a hivatalos lap július 13-iki (26) számának első lapján a következő kijelentést teszi:

Szerbia királyi kormánya elítéli azt a propagandát, mely Ausztria-Magyarország ellen, nevezetesen arra irányul, hogy annak területéhez tartozó részeket abból elszakítsanak és őszintén sajnálja ennek a bűnös mozgalomnak átkos következményeit. A szerb

királyi kormány sajnálja, hogy mint a császári és királyi kormány közli, ebben a propagandában szerb tisztek és tisztviselők is részt vettek, ami azt a jó szomszédi viszonyt megrontja, melyre magát a szerb kormány 1909 március 31-iki nyilatkozatában kötelezte. Ez a nyilatkozat helytelenít és elítél minden törekvést, melynek célja az osztrák-magyar monarchia bármely része lakosainak sorsába való avatkozás és formális kötelességének tekinti, hogy figyelmeztesse a tiszteket, tisztviselőket és az egész lakosságot, hogy ezentúl a legerélyesebben fog a kormány azokkal szemben eljárni, akik ilyen törekvésekben bűnösök.

Ezt a nyilatkozatot a hadseregnek napiparancsban hozzák tudomására és a hadsereg lapjában is közzéteszik.

A továbbiakra nézve pedig a következőkben válaszolt: 1. Megígéri, hogy a szkupstina legközelebbi ülésén törvényjavaslatot fog előterjeszteni, melyben a Monarchia elleni izgatást büntetendő cselekménynek minősíteti és az alkotmánynak olyirányu megváltoztatására tesz ígéretet, hogy az ilyen izgatató tartalmú sajtóközlemények le legyenek foglalhatók.

2. Jóllehet a kormány nem ismer semmi olyan bizonyítékot és a császári és királyi kormány sem terjesztett eléje ilyet, hogy a Narodna Odbrana a Monarchia elleni agitációban részes, a szerb királyi kormány mégis föl fogja oszlatni ezt s a többi hasonló egyesületeket.

3. A szerb kormány haladéktalanul elmozdít mindenkit a nyilvános oktatás körül elfoglalt tiszt-ségéből, akiről a császári és királyi kormány bizonyítékokat szolgáltat arra nézve, hogy ebben a propagandában részt vett.

4. A katonai szolgálatból elbocsátja mindazokat, akikre nézve a vizsgálat megállapította, hogy részt vettek ebben az agitációban.

5. A szerb királyi kormány nincs tisztában azzal, hogy mit ért a császári és királyi kormány az alatt, hogy közre óhajt működni a szerb területen folytatandó vizsgálatban. Ez ellen a szerb kormánynak, amennyiben az a nemzetközi jog, bűnvádi eljárás és a szomszédi viszony elveinek megfelelően történik, nincs kifogása.

6. Kötelességének tartja a vizsgálatot elrendelni a területén lakó bűnösök ellen, de alkotmányának megsértése nélkül nem engedheti, hogy e vizsgálatban a császári és királyi kormány közegei részt vehessenek; de a vizsgálat eredményéről szívesen ad fölvilágosítást.

7. Tankovics Voislavot már letartóztatta a szerb kormány, de Ciganyevics Milan nevű osztrák-magyar alattvalót, aki vasúti szolgálatban állott, még nem lehetett letartóztatni. Megkeresi egyúttal a szerb kormány a császári és királyi kormányt, hogy a bűncselekményben való részességre vonatkozó adatokat közölje.

8. A királyi kormány meg fogja akadályozni a fegyverekkel és robbanó anyagokkal való határon túli kereskedelmet, a sabáci és loznicai bűnös tisztviselőket pedig meg fogja büntetni.

9. A szerb tiszttek által a merénylet után tett ellenséges nyilatkozatokra nézve azonnal megindítja a királyi kormány a vizsgálatot, mihelyt e nyilatkozatokat vele a császári és királyi kormány közli.

10. A szerb kormány azonnal értesíteni fogja minden intézkedésről a császári kormányt, mihelyt az egyes esetekben ilyeneket foganatosított.

Amennyiben a Monarchia e felelettel nem volna megelégedve, Szerbia följánlja, hogy vagy a nagyhatalmak vagy a hágai konferencia elé terjesszék a kérdést eldöntés végett.

Tehát a szerb kormány haj hm dó volt a szerb alkotmányt is megváltoztatni, az egyesülési szabad-

ságot és a sajtószabadságot is megszüntetni, hogy eleget tegyen a szomszédos nagyhatalom akaratának ...

17. §. A nagyhatalmak beavatkozása.

(I. Az első napok hangulata, — II. A lokalizált krízis. — III. Az európai krízis. — IV. Összefoglalás.)

I. Amióta Sarajevóban 1914 június 28-án Ferenc Ferdinándot megölték, azóta nyugtalanság vett erőt a központi hatalmak területén. Abban az arányban, ahogyan a kormányok a közönségnek tudomására hozták, hogy szerb állami hivatalnokokat és katonatiszteket is gyanúsítanak a merényletben való részességgel, a gazdasági élet barométere, a tőzsde nyugtalanul hullámzott. Már július 3-án a budapesti tőzsdén nagyon estek az árfolyamok. Azután is folyton nyugtalanokodva lestek a híreket, mígnem 1914 július 23-án Belgrádban átnyújtották a Monarchia ultimátumát.

A bankigazgatók és kereskedők nagyrésze mégis örült, mert véleményük szerint „az állandó feszültségnél jobb a háború”. Amikor most visszacsengenek ezek a régen hallott nyilatkozatok a fülünkben, egyúttal föl villan a német Kaiser részére készített titkos emlékiratnak az a része is, amely azt mondja, hogy bele kell vinni a köztudatba, hogy a fegyverkezés állandó feszültségénél jobb a háború.

Az első napon még az ultimátum szövegét sem ismeri a közönség s amikor aztán másnap megismeri, nem tudja, hogy mit jelent. A lapok nem merik megmagyarázni, hogy ez az ultimátum tulajdonképpen háború. Csak 25-én este, amikor az első hírek érkeznek a szerb válaszról, akkor támad némi nyugtalanság. úgy érzik, hogy baj lesz.

Pedig még nem is tudja senki, hogy az ultimátum az osztrák-magyar diplomácia csúnya játéka. Az osztrák diplomaták fölhasználták a pillanatot, amikor Poincaré francia köztársasági elnök, Viviani miniszterelnök és külügyminiszterrel Stockholm és

Kopenhága látogatására ment; amikor Pétervárott hatalmas sztrájk volt; Hartwig belgrádi orosz követ meghalt, a diplomataik mindenféle szabadságon voltak. II. Vilmos Kaiser ugyanakkor szintén elutazott, hogy félrevezessék a kormányokat, mintha semmi sem készülne. Még az osztrák-magyar külügyminiszter is elment a székhelyéről, hogy úgy tűnjék föl az ultimátum, mint valami ártatlan dolog. Lényegében pedig mindez azért történt így, hogy a hadüzenet előtt idegen hatalom bele ne szólhasson a dologba, hogy a háborút meg ne akadályozhassák.

Ilyen körülmények között természetes, hogy az ántánt-államokban nem hittek a háború lehetőségében. Nem hitték, hogy az osztrák diplomácia ilyen játékot üz. A háborúban ugyan nem hittek, de azért komoly volt a helyzet s ezért a francia helyettes külügyminiszter azonnal szikratáviratot küldött az elnöknek és a miniszterelnöknek. Amikor az elsöre nem nyert kielégítő választ, azonnal új sürgönyben hívta föl őket, hogy térjenek vissza, mire Poincaré visszafordult.

„Az Est”-nek párisi tudósítása szerint (1914 augusztus 6-iki szám) Parisban „nem akartak tudni róla, hogy a Monarchiának csakugyan létérdeke féket vetni annak a nagyszerb irredentizmusnak, amely untalan tüzes csóvát vet a Monarchia felé”. Amikor ezt a tudósítást ma olvassuk, azt látjuk, hogy ez a tudni nem akarás a legnagyobb államférfíúi bölcsesség volt, hogy ez a vélemény a békeszeretéből táplálkozott.

Amikor a szerb válaszjegyzék 25-én este megjött és megjött egyúttal annak a hire is, hogy Giessl belgrádi osztrák-magyar követ elutazott, akkor már nem lehetett kétség aziránt, hogy háború lesz. Másnap reggel az ország több helyén elrendelték a mozgósítást. Ennek a hire futótűzként röpült az országon végig.

A német szociáldemokrata párt közlönye, a „Vorwärts”, rendkívüli kiadásban jelent meg és közölte a német szociáldemokrata párt proklamációját a há-

ború ellen. Ebben a fölhívásban a többi közöli ezeket mondják.: „Habár elítéljük a nagyszerű nacionalisták üzőiméit, mégis az osztrák-magyar kormány *frivol háborús kihívása* és legélesebb tiltakozásra készítet. E kormány követeléseit olyan brutálisak, hogy ilyeneket még soha. önálló ország kormányával szemben nem támasztottak és így csak arra irányulhatnak, hogy háborút eredményezzenek.”

„Németország öntudatos proletariátusa az emberiség és kultúra nevében lángoló tiltakozását jelenti be a háborúra izgatók bűnös üzelmei ellen. Parancsolólag követeli, hogy a német kormány befolyását a béke föntartása érdekében érvényesítse és ha a gyalázatos háborút nem lehetne megakadályozni, akkor is tartózkodjék minden beavatkozástól.”

A berlini munkásság ennek a fölhívásnak hatása alatt a béke érdekében tüntetett. A tüntetés nagyszabású volt. De a háborút ez meg nem akasztotta. Es amikor kitört, akkor Berlin százezernyi népe a háború mellett tüntetett.

Julius 28-án Ferenc József, aki azt tartotta, hogy a háborúkat meg lehet akadályozni megfontoltsággal, megüzente a háborút Szerbiának és proklamációt intézett népeihez, amely ekként kezdődik: „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam.”

A hadüzenet hírére Jaurès, a leghatalmasabb békebarát, a „l'Humanité”-ban cikket irt 29-én. Ebben a cikkben kifejti, hogy Szerbia sokkal tovább ment az engedékenységekben, mint azt föltételezni lehetett. És ha a szerbek ostobaságot követtek el, akkor most azzal a heroikus bátorsággal, amellyel Ausztriának elégtételhez való jogát elismerték, jóvátették ezt. A háborúért való felelősség alól tehát Ausztriát nem lehet fölmenteni. „És az immanens igazság, amely nem pusztán szó, éreztetni fogja a hatását a Monarchiával. Vagy arra kényszeríti a világot, hogy tétlenül nézze a hatalommal való visszaélést, vagy *világháborúra kényszeríti az emberiséget* és így ke-

resi meg legveszélyesebb elégtételét egy szenvedett sérelemért.”

„Ami Németországot illeti, ő sem fogja tudni magát az ellen a vád ellen megvédeni, hogy Ausztriát ezen veszedelmes úton való haladásban bátorította-.”

„Az Est” tudósítója megírja, hogy nemcsak Jaurès, hanem Paris népe általában békebarát, sőt e tudósítás szerint: „... a francia közvélemény rendíthetetlen békevágygal volt tele”. (1.914 augusztus G-iki szám.)

Az angol munkáspárt lapja már az előző napon azt írta, hogy Ausztria támad, mert nem a főherceg megöletése a háború oka. Még Ausztriában is fölszóltak a német képviselők és elhárították magukról a felelősséget, mert Ausztria minden sérelmét háború nélkül lehet orvosolni. Magyarországon a legkevesebb szó esett a háborúról. Egy-két lap tiltakozott ellene még a hadüzenet előtt, de ettől kezdve már kivétel nélkül lelkesítették a tömeget.

Az első napok története éppen olyan szomorú gerinctelenséget mutat, mint amilyen önállótlan a magyar közélet mindig volt. Ezért nagyon könnyű dolga volt a kormány küldte háborús tüntetőknek, akiknek hívására megmozdult az utca és éltette a háborút...

II. Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere július 24-én értesítette az európai kormányokat Belgrádban tett lépéséről és kijelentette, hogy területfoglalásokra nem törekszik. Désintéressement terroir-t jelentett ki, mintha az a körülmény, hogy egész Szerbiának ellenőrzési jogát és Szerbia egész politikájának irányítását követelte, nem jelentette volna Szerbia egész területének elfoglalását is. Lépésének indokául a sarajevói merényletet hozta föl, de a bűnügyi vizsgálat jegyzőkönyveit nem közölte és ezek Londonba például augusztus 7-én érkeztek meg.

Az uralkodók az értesítési ideges meglepetéssel

fogadták. Az olasz kormány mellőzést látott abban, hogy neki, a szövetségesnek, csak akkor küldik el a jegyzéket, amikor Belgrádban már átnyújtották. Grey angol külügyminiszter azt írja Bunsen bécsi angol követnek, aki azonnal közölte vele, hogy Belgrádban mi történt, hogy az osztrák jegyzék Oroszországot föl fogja izgatni.

Köztudomású volt és így a bécsi kormány előtt sem volt egészen ismeretlen, hogy az orosz kormány nem fogja tűrni, hogy Szerbia a bécsi kormánytól függjön. Ezt Sassonow ismételten hangoztatta és a Habsburgok külügyminisztere nem is azért küldte jegyzékét Belgrádba, mivel azt hitte, hogy a Romanowok ezt közönyösen nézik, hanem azért, mert alkalmasnak ítélte az időpontot a leszámolásra. Ezt a szándékot azonban július utolsó napjaiban bajos volt még meglátni. Éppen ezért senki sem látta még, hogy a válság már európai válság, még azt hitte mindenki, hogy a Balkán-kérdésről van csak szó.

A külügyminiszterek legkomolyabb nyilatkozata egyelőre üresen puffogó frázisként hangzott és hitetlen fülekre talált. Sassonow kijelentette, hogy Szerbia függetlensége eminens orosz, érdek. Ebből nem enged, épp oly kevéssé, mint ahogy Anglia nem engedné, hogy Hollandia Németországtól függjön.^{3*} Államférfiaink azonban ezt nem értették s Andrassy Gyulával együtt azt hitték, hogy Szerbia úgyszólván az utolsó állam, amely Oroszországhoz huz s így ezt erőszakkal is el lehet Oroszországtól szakítani.³⁹

A merénylet kérdése alárendelt jelentőségű volt. De bizonyos, hogy igaza volt Sassonownak, amikor Czerninnek erre nézve azt mondta: „Egyetlen állam sem szenvedett annyit merényletek folytán, mint Oroszország, de azért sohasem tettünk emiatt más államot felelőssé. Túlságos messze mennek ezen az úton. Nous vous engagez trop sur cette vole!”

³⁹ „Neue Freie Presse”. 1914 december 25. Andrassy Gyula cikke.

Az orosz külügyminiszter már július. 24-én kijelentette Buchanan angol nagykövetnek, hogy nyilatkozatainak súlyt adandó, mozgósítani fognak. Ezt Wienben még aznap tudták s ha mégsem engedtek, aivkor nyilvánvaló, hogy azért, mert nem is gondoltak arra, hogy ezt tegyék, hanem háborút akartak. Annál inkább föltehető ez, mivel az antanthatalmak már 1913-ban *désintéressement absolu-t*⁴⁰ követeltek a Monarchiától a Balkán-ügyekben.

Wienben és Berlinben a szerb kérdést csak abból a szempontból nézték, hogy a szerbek a Monarchia ellen izgattak. Pétervárott pedig csak abból a szempontból, hogy Szerbia fölött joguk és kötelességük protektorátust gyakorolni.

Az Osztrák-Magyar Monarchiának előnyösebb lett volna tehát, hogyha Szerbiával szemben valamely módon biztosíthatja a maga felsőbbbségi jogát és elkerüli az Oroszországgal való összeütközést. Ezt, úgy látszik, Berchtold külügyminiszter tudta is, legalább is ez volt a francia követség véleménye. A francia sárgakönyvben közölt, 1914 július 20-ról keltezett konzuli jelentés ugyanis kifejti, hogy az osztrák-magyar magas körökben nincs egyetértés arra nézve, hogy kihívják-e az általános összeütközést, Berchtold azonban nem akarja. A katonai köröknek azonban Wienben éppen úgy, mint Berlinben az a véleménye, hogy nem szabad megvárni sem azt, hogy a köztársaságnak a hároméves szolgálat révén remélt katonai megerősödése bekövetkezzék, sem pedig azt, hogy Oroszország az tg vasutak építésével és katonai reformjaival még erősebb ellenséggé legyen.

Ez az irányzat már 21-én, tehát az ultimátum előtt keresztülvitte Berlinben, hogy a tartalékosokat figyelmeztették arra, hogy mozgósítás lehetséges. Ugyanez történt az Osztrák-Magyar Monarchiában is, d# a figyelmeztetésnek nem volt gazdája, mint ahogyan a háború folyamán későbbben is merültek föl hírek

⁴³ Teljes érdektelenséget, azaz távolmaradást.

amelyeknek nem volt gazdája. A tiszteknek azonban személy szerint elmentek az értesítések arról, Jiogy hol kell mozgósítás esetén jelentkezniök.

Ezeket a körülményeket is tudták az antant diplomaták s jelentették is kormányaiknak s ha ennek dacára az orosz bécsi követ július 20-án kétheti szabadságra ment, ez azért volt, mivel a Monarchia és Németország szándékait nem ismerték. A Monarchia nagyon jól eltitkolta ezeket, mert a francia követ július 23-án, bár ismételten tárgyalt báró Maochioval, aki a szabadságon lévő osztrák külügyminisztert helyettesítette, nem ismerte az aznap elküldött ultimátumot.

Amikor aztán elküldték volt Wienből a jegyzéket, az orosz nagykövet, herceg Kudasev azt kérte báró Macchiotól, hogy hosszabbítsa meg a szerb kormánynak adott határidőt, ez kijelentette, hogy bár udvariatlan a visszautasítás, de sokszor udvariatlannak is kell lenni, ha az érdekek ezt így kívánják. A berlini orosz követ hasonlóképen a válaszára engedett idő meghosszabbítását kérte a német kormánytól, de hasonlóképen eredménytelenül. A francia nagykövetnek, Cambonnak közbelépésére Jagow külügyi államtitkár azt felelte, hogy ügyis csak lokális affair eben szükséges intézkedések végrehajtásáról van szó.

A nyugati államok annál inkább közbevetették magukat, mivel a jegyzékekkel semmiképen sem értettek egyet. Így például Grey Bunsenhez intézett levelében azt mondja, hogy sohasem olvasott ilyen borzasztó (formidable) jellegű okiratot, melyet egy másik államhoz intéztek. Ha Szerbia elfogadja, akkor lemond a szuverenitásáról. Grey nem mondta, de bizonyosan tudta, hogy ez a lemondás Ausztria javára történvén, annyi mint Ausztria protektorátusa.

Éppen ezért avatkozott bele az ügybe Oroszország is és Sassonow már 24-én kijelentette Buchanan pétervári angol követ előtt, hogy Oroszország valószínűleg mozgósítani is fog, hogy súlyt adjon beleavat-

kozásának. A helyzet akkor annál súlyosabb volt, mert Poincaré elnök éppen útban volt hazafelé északi útjáról, miért is vele ebben a kérdésben a kormányférfiakk nem is tárgyalhatnak, Buchanan ki is fejezte Greyhez írt jelentésében, hogy Ausztria készakarva választotta ezt az időpontot.

Úgy a White paper, mint a Weißes Buch, adatai, melyeket az angol és német kormányok a háború kitöréséről kiadtak, igazolják, hogy különösen az angol kormány mindent elkövetett, hogy a háború elkerülhető legyen. De már ezalatt is folyton azt hangoztatta, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen nagy kérdést nem lehet elintézni és az angol kormány a kitűzött határidő kitolását iparkodott keresztülvinni.

Az orosz mozgósítás eközben folyton fenyegetett és ez volt az, amitől az angol kormány legjobban aggódott. Ezért ezt minden áron meg akarta akadályozni. Ebben a tárgyban Buchanan pétervári angol nagykövet már 25-én tesz jelentést Londonba. Ebben a jelentésben azonban kiemeli, hogy Ausztria eljárása Oroszország ellen irányul, mert a status quo megváltoztatására törekedett. Ugyanekkor (25-én) a német külügyi államtitkár, Rumboldnak Greyhez tett jelentése szerint azt mondta, hogy Ausztria leckét akar adnia a szerbeknek. Ugyanekkor Berchtold kijelentette, hogy Szerbiát nem akarja a Monarchia elfoglalni. Ezért azt a reményét fejezte ki, hogy lokalizálni lehet a krízist. Miután azonban attól tartott, hogy Oroszország kijelentéseinek súlyt adandó, mozgósítani fog, azt az aggodalmát fejezte ki, hogy erre Németország hadüzenettel fog felelni.

Bunsen bécsi angol követ 26-án írja Greynak, hogy Oroszország a német követ véleménye szerint nem fog háborút indítani, mert nem volna racionális az ő részéről olyan kérdéseket, mint a svéd, lengyel, rutén, román, perzsa határkérdéseket most fölvetni, mikor Franciaország nincs fölkészülve. Oroszország nem játszhatja ki magát Szerbia protektorául és különben is Ausztria hátát ebben a kérdésben

Németország fődözi, amit Oroszország nagyon jól tud. Már ebben a levélben érintve vannak azok a véleményeltérések, melyek a szerb válasz tekintetében főnnállottak. Az antant kielégítőnek, a két császári kormány elégtelennek találta.

Az ántánt és Olaszország konferenciát akartak a tárgyban és Ausztria-Magyarország, mely 26-án még nem nyilatkozott, reményt is nyújtott azzal a nyilatkozatával, hogy követének visszahívása még nem hadüzenet. Ezt a nyilatkozatot azért tette az osztrák-magyar külügyminiszter, mert 25-én Giessl belgrádi osztrák követet visszahívták. A l'öntemléített remény azonban estére elmúlt, mert a bécsi angol követnek Greyhez küldött értesítései már arról szólnak, hogy az orosz követnek és neki is az a meggyőződése, hogy Ausztria háborút akar. Ezért Berlinben már arról beszéltek a külföldi államok képviselői, hogy az orosz és német mozgósítást miképpen kellene elkerülni. A német kancellár azonban leérteit, mert Goschen angol berlini követ előtt azt jelentette ki, hogy Németország csak akkor fog mozgósítani Oroszország mozgósítása esetén, hogyha Oroszország csak délen mozgósít. (?) De kiemelte, hogy ez nagyon nehéz kérdés, mert az orosz mozgósítás rendszere nagyon komplikált. A konferencia tervét nem helyezte. A Weißes Buch szerint azonban a német kormány pétervári követe útján kijelentette, hogy a mozgósítást ellene is irányulónak fogja tekinteni. Miután az osztrák-magyar monarchia Szerbia függetlenségét nem érinti, tehát Oroszország várhat. Mivel pedig Németország ismeri a Franciaország és Oroszország közti megállapodást, tehát Oroszország mozgósítása esetén, Francia- és Oroszország ellen is fog mozgósítani.

Bienvenu-Martin francia helyettes külügyminiszter ezalatt Schön párisi német követtel tárgyalt olyan eljárást illetőleg, hogy Pétervárott és Wienben egyszerre lépjenek föl a hatalmak vagy a szövetségre-

sek. Schön párisi német követ azonban 26-án kijelentette, hogy erre nézve interakciókat kell kérnie. Este újra megjelent a külügyminisztériumban és kijelentette, hogy Németország a béke fönntartása körüli törekvésben szolidáris Franciaországgal. Erre a helyettes miniszter azt kérdezte: „Wienben tehát elfogadják a szerb jegyzéket s hajlandók a megoldásról a hatalmakkal tárgyalni?” De Schön nem adhatott igenlő feleletet, sőt egyebet nem tudott mondani, mint hogy „jó tanácsokat” fognak az osztrák kormánynak adni. És mint a német fehérvönyv maga beismeri, a német kormány az angol és orosz ajánlatokat egyszerűen Wienbe küldte és véleményt nem mondott. Ez a hallgatás volt a „jó tanács”.

Már említettük, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia 26-án reggel több helyen mozgósított volt. Azokkal az adatokkal széniben, amelyeket orosz részről fölhoztak, hogy az orosz mozgósítást csak az osztrák-magyar *általános* mozgósítás után rendelték el, az osztrák-magyar kormány azt állítja, hogy az orosz mozgósítás már 25-én el volt határozva. De az elhatározás még nem foganatosítás! Viszont bizonyos, hogy az osztrák részről Szerbia ellen történt mozgósítás után a cár azonnal mozgósítási intézkedéseket tett az Osztrák-Magyar Monarchia ellen. De bizonyos, hogy a német kormány is tett ilyen intézkedéseket.

A mozgósítás Oroszországban 28-án történt és ekkor is csak az Osztrák-Magyar Monarchia ellen és meghatározott hadtestekre vonatkozott. Ezen a napon azonban a Monarchia már hadat üzent Szerbiának és Oroszország ellen két hadtestet szintén mozgósított.

Ezeket a tényeket es körülményeket azért kell leszögezni, mivel a mozgósítási előkészületeket és magát a mozgósítást a német részről azonosnak tüntetik föl, ha Oroszországról van szó és letagadják, amikor a német és osztrák készülődésekről van szó. Különben ezek a körülmények már mind összefüggnek azzal az idegességgel, amellyel a hatalmak ezek-

ben a válságos napokban egymás mozdulatait nézték. Az osztrák-magyar, és német diplomácia minden gondja az volt, hogy a felelősséget magáról elhárítsa.

Időrend szerint tehát úgy áll a helyzet, hogy július 26-án részleges mozgósítás volt Ausztria-Magyarországon, 28-án hadat üzent a Monarchia Szerbiának és két hadtestet mozgósított Oroszország ellen.

Ez annál meglepőim volt, mert Bunsennek Greyhez tett 27-iki jelentése azt mondja, hogy az napon a bécsi orosz követ báró Macchio osztrák külügyi osztályfőnöknek tudomására hozta, *hogyha a Monarchia és Szerbia között háború ütne ki, akkor az Oroszországgal való háború is elkerülhetetlen.* Mire Maechio azt a kijelentést tette, hogy a szerbek már elkezdték a csatározást és emiatt hajós lesz a továbbiakat megakadályozni. Ezen a napon (27-én) a német katonai attasé kérdést intézett az orosz hadügyminiszterhez, hogy igaz-e az orosz mozgósítás, mire Suchomlinov kijelentette, hogy mozgósítás nem történt. Ennek dacára, mondja a Weißes Buch, a következő napokon folyton *jöttek hírek* az orosz mozgósításról. Ezt a körülményt úgy adták vissza a Monarchia lapjai, mintha az orosz hadügyminiszter hazudott volna, pedig ezt a Weißes Buch nem mondja. Sőt azt mondja, hogy Suchomlinov kijelentette, hogy a déli részeken azonnal mozgósítani fognak, mihelyt Ausztria a szerb határt átlépi. De az északi részeken nem fognak mozgósítani. Erre nézve ismét azt mondja a Weißes Buch, hogy hírek jöttek, hogy Kóvnóban kihirdették a hadiállapotot, Varsó helyőrségét elvitték, Augustovoét megerősítették. Színügy Franciaország készülődéseiről is jöttek hírek 27-én. Ezek szerint a 14-ik hadtest gyakorlatait lefűjták. A Weißes Bucii nem szól arról, hogy e hírek igazak voltak-e.

A németek tehát nem vádolnak egyenesen, mégis le kell szögezni, hogy a hadüzenet után is arra irányult az angol diplomácia minden törekvése, hogy legalább a konferencia és tárgyalások ideje alatt ne legyenek csatározások. Mégis 28-án egyszerre azt

jelentí Goschen Greynak, hogy Németország a konferencia ellen van. Ekkor még azt hitték a berlini követek, hogy ez a közvetítésnek csak formájára vonatkozik, úgy látszik azonban, hogy lényegére is, mert ugyanaz nap Berchtold azt mondotta a bécsi angol követnek, hogy a Monarchia nem várhat a háborús intézkedésekkel és el fog utasítani minden közvetítési ajánlatot. *Ez a háború, mondotta Berchtold, elkerülhetetlen és igazságos, erre garancia a császár békeszeretete.*

Anglia evvel szemben folyton arra figyelmeztett, hogy a szerb háború európai háborúra fog vezetni. Ezt csakhamar meg lehetett látni, mert 29-én az osztrák-magyar hadüzenetet követő napon, már bejelentette az orosz kormány Berlinben, hogy Odessa, Kiew, Moszkva, Kazán katonai kerületekben mozgósítást rendelt el. Kijelentette egyúttal, hogy ennek a mozgósításnak nincs Németországgal szemben ellenséges tendenciája. A mozgósítás okául azt adta elő, hogy az osztrák-magyar—szerb hadüzenet lehetetlenné teszi a *közvetlen tárgyalást*. Ez a kijelentés azért nevezetes, mert az orosz kormány erre nézve ajánlattal fordult a bécsi kormányhoz, amelyet ez visszautasított.⁴¹ Magának az orosz mozgósításnak azért nagy a jelentősége, mert Szuchomlinov előre kijelentette, hogy csak akkor fog bekövetkezni, ha az osztrák csapatok átlépik a határt. Abban azonban senki sem kételkedett, hogy az osztrák mozgósítás és Szerbia megveretése azonos.

Oroszországnak a Monarchia véleménye szerint nem volt joga és oka beleavatkozni a Szerbiával való konfliktusba. Oroszország viszont azt vitatta, hogy Ausztriának nem volt joga ahhoz, hogy egy ország függetlenségét így aláássa. E két ellentétes állás-

⁴¹ A német Fehérkönyv azt is mondja, hogy az oroszok mozgósításának híre Berlinbe már 26-án délután érkezett. Nem állítja azonban, hogy a mozgósítás meg is történt,

pontot nem lehet kiegyenlíteni. Ausztria diplomáciája tudta, hogy Oroszország azonnal mozgósít, hogyha a Monarchia hadat üzen Szerbiának. Ezzel azonban nem törődött.

Goschennek 29-én Greyhez intézett jelentéséből ugyanis már lehet látni, hogy a német külügyi államtitkár az napon nem is tagadta már, hogy nem idegenkednek a világháborútól, azt mondotta ugyanis, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiára nézve olyan sürgős ezeknek a kérdéseknek elintézése, hogy hamarosan fait accompli-t akar teremteni Ebben Németország támogatja. Ugyanakkor jelenti Goschen, hogy bár tagadják, de Németország is tett már katonai intézkedéseket. Ezzel szemben viszont azt állítják a német kormányférfiak, hogy Franciaország már előbb foganatosított ilyeneket.

Egyszóval 29-én már egész Európa benne volt a világháborús készülődésekben.

Amikor tehát július 30-án a cár aláírta az *általános* mozgósításra vonatkozó parancsot, de ugyanazon estén vissza akarta vonni, tulajdonképpen megint békés hajlandóságot árult el és nem rajta, hanem vezérkari főnökén múlt, hogy ezt a parancsát nem teljesítették. A cárnak ugyan azt jelentették, hogy csak az Osztrák-Magyar Monarchia ellen hajtották végre a mozgósítást.

Ez az utóbbi tényállás a Szuchomolow hadügyminiszter elleni tárgyalás alkalmával tisztázódott, amelyet 1917. évi augusztusban folytattak le ellene, mikor a cárizmust Oroszországban megbuktatták. Ezt a port akkor Michaelis és a Kaiser arra akarták fölhasználni, hogy a német és az osztrák-magyar kormány eljárását igazolják. Úgy állították be a dolgot, hogy az orosz általános mozgósítás volt az oka a német mozgósításnak. De bár időrend szerint ez így van is, viszont ugyancsak időrend szerint előbb történt az osztrák-magyar mozgósítás Oroszország ellen.

Ezt a háborút nemcsak Ferenc Ferdinánd életében, 1914 májusában Konopistban, hanem 1914 július 5-én Potsdamben újra elhatározták a Kaiser és a Habsburgok országainak küldöttei, amint ezt 1914 júliusában Cohn reichsrath képviselő a német birodalmi gyűlés külügyi bizottságának nyílt ülésén elmondotta. Ugyanakkor állapították meg a Szerbiának küldendő ultimátum szövegét. Ezt a körülményt a „Times” szintén megírta.

A „Times” cikkét a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” tárgyalván, tagadja, hogy az ultimátum szövegét ott megállapították volna, niert, mondja a Norddeutsche: *„a német kormánynak semmi része nem volt a Szerbiának szóló ultimátum megszövegezésében”*. Ugyanezt mondja Stumm német külügyi államtitkár a holland sajtóirodának adott interviewban. Eszerint: *„a német kormánynak az volt az álláspontja, hogy Szerbiával a trónörökös-pár meggyilkolása miatt bekövetkezett helyzetről kizárólagosan Ausztria és Magyarország van hivatva tárgyalni*. Ha Oroszország is erre az álláspontra helyezkedett volna, akkor nem került volna sor a háborúra. A német kormány ehhez képest semmiféle lépést sem tett, hogy a Szerbiának szóló ultimátum megszerkesztésénél részt vehessen”.

Lehetetlenség elhinni, hogy ilyen fontos lépést, amelynek következményeit könnyű volt kiszámítani és amelynek következménye kellett, hogy Németországnak a háborúba való keveredése legyen, a két külügyi kormány előbb meg ne tárgyalt volna. Ha a cáfolat igaz, akkor a Kaiser és kormánya a világtörténelem legnagyobb bűnét követték el: belevitték a 64 millió németet olyan háborúba, amelyet csak' az Osztrák-Magyar Monarchia kormánya akart. Elhithető ez?! Éppen úgy lehetetlen elhinni a Fehérkönyvnek azt az állítását, hogy a Kaiser nem avatkozott a krízis alatt abba, hogy milyen magatartást tanúsít a Monarchia. „Amikor eat tettük, mondja a német Fehérkönyv, tudatában voltunk annak, hogy

Ausztria hábors föllépése Oroszország beavatkozását fogja maga után vonni és szövetségi köteleességeinkre való tekintettel minket is háborúba ránt.”
Ha ez így van, akkor a Kaiser akarta a háborút.

Ezt az akaratát a krízis alatt színleges passzivitásba takarta, hogy saját népe előtt úgy álljon, mint akit a szövetséges rántott bele a háborúba. Másrésztől azonban elhitette a német néppel, hogy Anglia magatartása kényszerítette bele a háborúba. Ezért az angol külügyminiszternek azt a javaslatát, amelyet ez a világháború elkerülése érdekében még az osztrák-magyar hadüzenet előtt tett, mint alkalmatlant elvetette.

Grey javaslata az volt, hogy magánjellegű megbeszélésen tisztázzák azokat a módokat, amelyek alkalmasak volnának arra, hogy a viszályt megszüntessék. De ha Oroszország és Ausztria közvetlen tárgyalása nem ütközik akadályokba, akkor fölösleges ez a megbeszélés.⁴² Ez az akadály 28-án a hadüzenet; volt. A hadüzenetre az orosz kormány az odesszai, kiewi, moszkvai és kazáni katonai kerületekben elrendelte a mozgósítást. Ugyanakkor a berlini orosz nagykövet kijelentette, hogy ez a mozgósítás nem irányul Németország ellen.

A német kancellár ugyanezen a napon közölte Goschen berlini angol nagykövettel, hogy Greynek az orosz és osztrák-magyar viszály ügyében való közvetítésére vonatkozó javaslatát nem fogadja el. Jellemző a kancellár eljárására, hogy erre nézve csak akkor mondta el a véleményét, amikor a Monarchia már hadat üzent, tehát amikor a közvetítés szükségessé vált. Ugyanakkor azt mondta a kancellár, hogy a közvetlen tárgyalásnak nincs akadálya. Másnap az angol berlini követ elmondta a német kancellárnak, hogy lehetetlen elkerülni az általános háborút, ha a Monarchia megtámadja

⁴² Az angol White Paper 07. számú közleménye,

Szerbiát. Viszont a Monarchia kormánya ugyanakkor kijelentette Pétervárott, hogy a közvetlen tárgyalás lehetetlen, mert már mind a két állani mozgósított.

Ezzel a mozgósítással, de még inkább a közvetlen tárgyalások elutasításával a krízis európai krízissé lett. De abban, hogy azzá lett megint nagy vagy talán döntő szerepe van annak a körülménynek, hogy Ferenc Ferdinand trónörökös merénylőinek megbüntetése az uralkodók közös érdeke, amint ezt Vilmos Kaiser 28-án kelt, a cárhoz intézett táviratában ki is fejt, de a cár ennek dacára azt feleli, hogy a szerbek elleni háború gyűlöletes. A Kaiser erre a cári sürgönyre azonnal felel s kéri, hogy ne avatkozzék a szerb-osztrák ügybe, de a cár viszont kijelenti, hogy Ausztria készülődései sértik az orosz érdekeket s ezért négy kerületben mozgósított. Még 29-én is sürgönyöz a cár a Kaisernak s azt ajánlja, hogy a vitás kérdést a hágai békebiróeág elé terjesszék. Ezt a sürgönyt a német kormány nem ismertette a diplomáciai iratok közt s amikor emiatt felelősségre vonták, azt felelte, hogy *jelentelennek tartotta* és éppen ezért félre tette.

Így terelte a Monarchia a Kaiser segítségével a kérdést a Balkánról Európa többi tájaira.

III. A cárnak a saját mozgósítására nézve az volt az álláspontja, hogy az nem jelent háborút és ugyanez volt a Monarchiáé. A Kaiser eközben minden eszközzel azon dolgozott, hogy Anglia magatartásáról tájékozódjék. Az utolsó pillanatokban még azon dolgozott, hogy Angliával szövetséget hozzon létre, hogy így semlegessé tegye. Grey azonban azt felelte, hogy a Németországgal való szövetségről csak a béke biztosítása céljából lehet szó.

A Kaiser emiatt egész dühével fordult Anglia ellen és a háború folyamán a német kancellár lapja a „Norddeutsche Alig, Zeitung” emiatt ismételt

támadta az angol kormányt, sőt annyira ment, hogy egyenesen ezt okolta a világháborúért. Megvádolta azzal is, hogy az angol kormány már július 24-én mozgósította a flottát s ezt magának Greynek egyik beszédével akarta bizonyítani. E nyilatkozatban Grey azt mondta, hogy az angol flotta ma szét van szórva, lehetetlen így szétszórva hagynunk a flottát. Nem fogunk azonban tartalékosokat behívni s ezért abban, amit a flottára nézve rendeltünk, nem volt semmi fenyegetés.

Arról természetesen nem referált a Kaiser a német népnek, hogy sem azt az angol javaslatot, hogy az orosz és osztrák kormány közvetlenül tárgyaljon, sem azt, hogy a négy érdektelen nagyhatalom közvetítsen a két hatalom közt, a Kaiser nem támogatta, hanem egyszerűen csak elküldte Wienbe. Még július 30-án is megkísérelte az angol király, hogy megakadályozza a háborút s azt az ajánlatot tette, hogy az osztrák-magyar hadsereg csak Belgrádot és Szerbia egy kis részét foglalja el zálogul addig, amíg követeléseit Szerbia teljesíti. Ezt a javaslatot Wienben állítólag elfogadták és erről a Kaiser kormányát értesítették is, de a német kormány ezt a sürgönyt nem továbbította Londonba. A „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” útján a német kormány ezt a körülményt 1917 október 12-én letagadta. Ez a tagadás azonban beismerés.

Mert a Norddeutsche szerint az osztrák-magyar kormány nyilatkozata 30-án érkezett Berlinbe, mire a császár sietett kijelenteni, hogy a válság elmúlt. Ezt a sürgönyt azonban Berlinből csak 31-én, tehát későn küldték Londonba. Viszont a cári kormány is hajlandó volt még az utolsó pillanatban is tárgyalni. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy az angol királynak július 30-iki közvetítő ajánlata az orosz kormány kijelentette készségét a tárgyalásra, csupán azt kötötte ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia eliminálja ultimátumából azokat a részeket, amelyek Szerbia függetlenségét

sértik. Ebben az esetben hajlandó volt katonai készülődéseit azonnal beszüntetni.⁴¹

Ezt az ajánlatot Jagow német külügyi államtitkár vette át és kijelentette, hogy ezt Ausztria-Magyarország nem fogadhatja el. A német kormány magatartásának ridegségét az a körülmény magyarázza meg, hogy abban a meggyőződésben volt, hogy Anglia semmi esetre sem fog beleavatkozni a háborúba. Éppen ezért csakis Angliára figyelt a német kormány s miután semmi olyan jelenséget nem tapasztalt, amely háborús készülődést árult volna el, tehát mind merészebb lett, amikor az angol kormány arra nézve érdeklődött, hogy Franciaországgal mi lesz, akkor a német kormány kijelentette, hogy az anyaországból nem óhajt foglalni, ami azt jelentette, hogy a francia gyarmatokat igen.

Az angol állásfoglalás csak július 31-én történik meg, amikor a francia kormány szemére hányja az angol kormánynak, hogy kétséges magatartása a németeket bátorítja. Történt ez nagyrészt annak a megfontolásnak a hatása alatt, hogyha Anglia határozottabban fordul az orosz álláspont irányában, akkor a Monarchia megáll. Az angol kormány azért fordulhatott viszont az orosz álláspont felé, mivel mint ahogyan fõnt láttuk, ez volt a békés álláspont. Oroszország megegyezésre törekedett s elfogadta a hatalmak közvetítését.

Németország ezt nem akarta, mert amint Kurt Eisner 1916 október 27-én a „Chemnitzer Volksstimme”-ben megírta, ő Münchenben július 28-án igen magas személyiségtõl hallotta, hogy Németország mozgósítani fog, vagyis a német mozgósítást elõbb határozták el, mint az orosz. Erre nézve nagyon jellemzõ különben az az eset, hogy a Wolf-bureau egyik szerkesztõje, Markow, július 30-án azt sürgönyözte Pétervárra, hogy a „Lokalanzeiger” a német mozgósítás elrendelését közli. Az orosz kormány kérdést inté-

⁴¹ A Narancs-könyv 60. sz. okirata.

zett berlini követéhez, aki a német mozgósítás hírére megcáfolta, *dn azt a sürgönyt, amelyet ehbr-n a tárgyan Pétervárra küldött, csak több órai késedelem után továbbították.* Ennek a késedelemnek célja az volt, hogy az orosz kormány ezalatt megtegye készülődéseit s ne tudjon visszavonulni s így a német közvélemény előtt úgy tűnjék, mintha az oroszok kezdtek volna.

A tények a német kormány ellen szólnak, bár bizonyos, hogy az orosz kormány viszont nem volt engedékeny és jogot formált arra, hogy a Monarchia és Szerbia ügyeibe beleavatkozzék. A válság a két mozgósított nagyhatalom viszálya volt tehát. Az orosz kormány elismerte, hogy Szerbiának meg kell kapnia a megérdemelt leckét, de kijelentette, hogy ezen a címen nem engedi Szerbiát megsemmisíteni. Különböző külöleg is megnehezült a két kormány közötti viszály a Monarchia hadüzenete óta, mert az orosz kormány azóta nem tárgyal közvetlenül az osztrák kormánnyal. Ezért ajánlotta Grey angol külügyminiszter újra, hogy a nagyhatalmak közvetítsenek a két viszálykodó között.

Az orosz kormány a tárgyalások fölvetelésének föl-tételeként azt kötötte ki, hogy a Monarchia szüntesse be Szerbiával szemben az ellenségeskedéseket. Erre az angol javaslatra Berchtold július 31-én újra felelt és ki jelentette: „... készséggel hajlandók vagyunk behatóan foglalkozni Sir E. Greynek a Monarchia és Szerbia közötti közvetítés iránti javaslatával. Hozzájárulásunk *feltétele azonban természetesen az, hogy a Szerbia ellen megkezdett katonai akciónk egyelőre tovább folyjon* és hogy az angol kormány az ellenünk irányuló orosz mozgósítás abbahagyására bírja az orosz kormányt, amely esetben, önként értetődőleg mi is azonnal visszafejlesztjük az orosz mozgósítás által Galíciában ránk kényszerített defenzív ellenrendszabályokat.”

Ez volt a felelet Grey angol külügyminiszter javaslatára, amely arra irányult, hogy Németország,

Franciaország, Olaszország s Anglia közvetítsenek a szerb viszály ügyében. A Monarchia felelete mindenkít meglepett, mert az utolsó órában jött. A felelet látszólag azt jelentette, hogy a Monarchia megváltoztatta az álláspontját. Érdekes ez azért, mivel a német kormánynak az volt az álláspontja, hogy a Monarchia nem vetheti magát alá a nagyhatalmak határozatának s ezt az álláspontot a német kancellár még 1914 december 24-én a „Norddeutsche Allg. Zeitungeban leadott nyilatkozatában is védte. De a Monarchia engedékenységét lehetetlen föltételhez kötötte.

Ezeknek a tényeknek a föntemplített körülménynek (a bécsi távirat visszatartása) egybevetéséből arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a német kormánynak kellemetlen volt a Monarchia kormányának még ez a nyilatkozata is s ezért intézte még ugyanaznap a cárhoz és a francia köztársasághoz ultimátumát. A cártól 12, a köztársaságtól 18 óra alatt követelve a választ. Ezen a napon mozgósított Franciaország s vallotta be a Monarchia az általános mozgósítást.

Ezzel el volt vetve a kocka: a világháború megindult.

A továbbiakban már azokról a diplomáciai eseményekről számolunk be, amelyek a mozgósítást megérlelték. E tekintetben Anglia állásfoglalása volt a döntő. Franciaország inkább csak mellék szereplője ennek az időszaknak. A párisi német követ, Schoen Viviani miniszterelnöknek és külügyminiszternek semmiféle fölvilágosítást a Kaiser szándékairól nem adott. Csupán azt hangsúlyozta, hogy a Kaiser és a Monarchia a szerb kérdés tekintetében teljesen azonos nézeten vannak: ez a Monarchia és Szerbia ügye, tehát a többi hatalomnak ehhez semmi köze. A Kaiser minden olyan eljárást, amelyet alkalmaznak, szükségesnek tart arra, hogy Szerbiának a Monarchia elleni agitációját megakadályozza, helyesel. Ez volt Schoen válasza.

A német Fehérkönyv a Kaisernak a Monarchiá-

hoz való viszonyáról írva úgy tesz, mintha a Kaiser teljesen szabad kezet engedett volna s ezzel Schoen magatartását is igazolni próbálja. De a német kormánynak ezt a nyilatkozatát csak a naiv háborúpártiak hitték. Ma már senki el nem hiszi, mert a háborús pszichózisból kigyógyultak az emberek.

A Kaiser azonban tulajdonképpen semmiben sem engedett szabad kezet, mert különben nem foglalt volna el Oroszországgal szemben olyan rideg álláspontot. Az orosz kormány ugyanis eleve kijelentette, hogy osztrák-szerb háború esetén mozgósítani fog Ausztria-Magyarország ellen. Erre a német kormány viszont azt jelentette ki, hogy szintén mozgósít. Az orosz kormány ezt elkerülendő, kijelentette, hogy csak délen s Ausztria ellen mozgósít; a német kormány erre azt a kijelentést tette, hogy ő ebben az esetben nem mozgósít, *bár — tette hozzá — ez nagyon bajos, mivel a mozgósítás nagyon komplikált rendszer.* Az utolsó néhány szó annyit jelent a diplomaták nyelvén, hogy azt teszem, amit majd jónak látok. De ezt a nyelvet nemcsak a németek, hanem a entente-diplomaták is értik.

Miután a nagyközönség ezt a nyelvet nem érti, tehát nagyon könnyű volt a központi hatalmak kormányainak a helyzete, amikor a néphez fordulva igazolták magukat és majd az orosz külügyminiszter, majd a cár becsületszavával operáltak. A tömeg a becsületszót még fétisként tiszteli és ezért a Kaiser és szövetségesei a saját eszközeivel és ideológiájával győzték meg a népet, de azt nem árulták el, hogy a diplomáciában a becsület és a becsületszó nem szerződési elv.

A becsületességnek semmi köze sem a háborút megelőző eseményekhez, sem a háborút közvetlenül előkészítőkhöz. Tudjuk, hogy az osztrák-magyar hadüzenet napján, július 28-án, az orosz nagykövet kijelentette báró Macchionak, aki a távol levő külügyminisztert helyettesíti, hogy abban az esetben, ha Szerbiával kitör a háború, akkor az oroszokkal

való háború elkerülhetetlen. Mire báró Macchio kijelentette, hogy a szerbek már megkezdtek az ellenségeskedést.

Ha nem volna olyan végtelenül komoly s szomorú maga a tárgy, akkor komikusan kellene, hogy hasson, hogy ezt mi mondjuk, akik háborút üzentünk. A szerbek kezdtek!

Erre nézve a háború alatt néhány olyan adatot tettek közzé az ántánt-lapok, amelyek kétségtelenül bizonyítják, hogy mi már régen elkezdtuk. Dél-Afrikában jelenik meg a „Leader” című lap s ez már 1914 júliusában közölte egy olyan parancs facsimiléjét, amely az osztrák-magyar alattvalók behívására vonatkozik. Capetownban volt az „Eber” nevű német hajó 1914 júliusában. Az Eber kapitánya Berlinből utasítást kapott, hogy miképpen biztosítson magának szemet titkos ügynökök útján Capetownban és Newyorkban háború esetén.⁴³ Az 1903—11. évfolyambeliek már július 25-én személyre szóló behívót kaptak Németországban s ugyané napon már megszállta a pályaudvarokat a katonaság. Julius 30-án már csapatokat vontak össze Metznel.

Egyszóval az ántánt-népek előtt a nagy diplomáciai események éppen úgy, mint az apró jelenségek fölsorolásával bebizonyították a kormányok, hogy a központi hatalmak kezdték a háborút. Kérdés azonban, hogy joga volt-e Oroszországnak arra, hogy beleavatkozzék Szerbia s a Balkán ügyeibe? Ezt a kérdést mi föl sem vethetjük, mert hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia kötött erre nézve Oroszországgal s Olaszországgal szerződést. A saját ténye ellen tehát nem hivatkozik jogtalanságra.

A Kaiser különben 31-én kihirdette egész Németországra az ostromállapotot, amely nem volt kisebb jelentőségű intézkedés, mint a mozgósítás Oroszországban, ahol több száz kilométerekre kell a behívot-

⁴³ Charles W. Hayward: What is diplomacy. London, Grant Richards Ltd. 1916. p. 48.

taknak gyalogolniok, hogy ezredükhöz érjenek. Ugyanezen a napon aztán ultimátumot intézett a cárhoz és a francia köztársasághoz. A Kaisernak nem kellett sokkal előbb elrendelni a mozgósítást, mert amint ezt 1914 május 8-án Falkenhayn hadügyminiszter a Reichstagban kifejtette, a mozgósításnak olyan gyorsan kell megtörténnie, mint a villám.

A háború folyamán a német lapok ismételtlen foglalkoztak a háború okozóival s ellentétben azzal, amit a háború előtt írni szoktak, kifejtették, hogy Franciaország a békét akarta. Ez azért jellemző, mivel a krízis alatt még folyton azt írták a központi hatalmak területén a lapok, hogy a revanche eszme volt a háború oka. Persze, a Kaisernek szüksége volt arra, hogy Franciaország bűnösségét igazolja.

A német ultimátumra a köztársaság azt felelte, hogy azt fogja tenni, amit érdekei megkövetelnek. Erre augusztus 3-án délután 6 óra 45 perckor a Kaiser hadat üzent a köztársaságnak. A hadüzenetet azzal indokolta, mert francia röpülők megsértették Belgium semlegességét, mások a Wesel melletti szerkezeteket akarták megrongálni, ismét mások bombákat dobtak Nürnbergnél és Karlsruhenál a vasúti pályára.

A háború folyamán bebizonyult, hogy ez mind csak ürügy volt. A francia kormánynek ennél foghatóbb sérelmei voltak s még sem tett egyebet, mint-hogy 30-án és augusztus 2-án tiltakozott, mert Delié-nél, Belfort közelében, német katonák rálöttek a francia vámőrökre; ugyancsak Belfort közelében két német lovas katona átlépte a francia határt és Joncheryig és Baronig haladt; egy német tiszt agyonlőtt egy francia katonát. Augusztus 2-án Longwy mellett szintén átlépett néhány csapat a francia területre. Ezeket az adatokat a kancellár augusztus 4-én tartott beszédében egyszerűen letagadta.

Oroszországnak ugyanolyan ürügyek alapján üzent hadat a Kaiser, mint Franciaországnak. A táv-írók, a távbeszélő, a sajtó, a posta s minden közleke-

dési eszköz a kezében volt s így olyan híreket terjeszthetett a kormány, amelyeneket akart s így a közönség, amikor továbbadta a híreket, egészen jóhiszeműen járt el.

Az angol hadüzenet kérdése Belgiummal függ össze. Ennek semlegességét 1839-ben biztosította Anglia, Franciaország, Poroszország, Oroszország. Belgiumnak joga van semlegességét megvédeni s az 1907. évi hágai megegyezés 10-ik pontja kimondja, hogy nem ellenséges cselekedet Belgium részéről, ha semlegességét fegyveresen védi.

Amikor 1870-ben a francia-német háború folytán veszedelembbe került Belgium semlegessége, akkor Anglia mindkét hadviselővel szemben vállalta, hogy megvédi Belgium semlegességét s kijelentette, hogy a saját ellenségének tekinti azt, aki Belgiumot megsérti. Biztosra lehetett venni, hogy Anglia Belgium semlegességét most is meg fogja védeni, amint ezt augusztus 3-án Grey határozottan meg is mondta. Ebben a beszédben ugyan Gladstone-nak egy beszédjére hivatkozott, amelyben azt fejtegette Gladstone, hogy elképzelhető olyan helyzet is, hogy a kezes nem teljesítheti kötelezettségét. De ezért a német kormánynak mégis számítania kellett arra, hogy Anglia ellene fordul, ha megsérti Belgium semlegességét. E sértés elkövetésénél egészen tudatában volt a német kormány a jogtalanságnak, de mert Franciaország a legkönnyebben Belgiumon keresztül volt támadható, tehát onnan támadott. Arra nem is helyezett nagy súlyt, hogy elhitesse, hogy különben Franciaország támadott volna Belgiumon keresztül Németországra.

Miután a Kaiser megüzente a köztársaságnak a háborút, augusztus 2-án fölhívta a belga királyt, hogy engedje át csapatait Belgiumon. Erre a köztársaság 7 hadtestet kínált Belgium védelmére. A belga király mindkettőt elutasította. Augusztus 3-án Albert belga király György angol királyhoz fordul segítségért. A következő napon az angol kormány kije-

lenti, hogy megvédi Belgium semlegességét. Augusztus 4-én a belga kormány már kéri az angol közbelépést. Anglia követeli, hogy a németek álljanak meg a belga területen. Amikor nem állanak meg, megüzeni a háborút.

De micsoda mindez a sok apróság? Mit bizonyítanak ezek? Legföljebb azt, hogy diplomatáink ügyetlenül csinálták vagy ügyesen végezték dolgukat.

IV. Ha némileg tisztán akarunk látni ebben a kérdésben, akkor össze kell foglalnunk a főt mondotakat. Lássuk tehát:

Az osztrák-magyar jegyzék július 23-án olyan túlzott követeléseket foglalt magában, hogy Szerbia, szuverenitásának sérelme nélkül, azokat nem teljesíthette

Az európai hatalmak az ügy megbeszélésére 48 órai haladékot kértek, de a Monarchia nem adott.

Szerbia majdnem minden követelést teljesített, a többiekre nézve följánlotta a békebírósgot. A Monarchia a békebírósgot nem fogadta el.

A Monarchia július 28-án megüzente Szerbiának a háborút.

Az orosz kormány a közte és a Monarchia közti kérdés tisztázására elfogadta a békebírósgot.

A Kaiser kormánya azt mondta, hogy Ausztria méltóságával nem fér össze, hogy alávesse magát a békebírósg határozatának.

Ausztria válaszát arra az angol javaslatra, hogy az orosz és osztrák viszály dolgában a négy nem érdekelt nagyhatalom közvetítsen, a német kormány elkésve továbbította. Amikor felelete július 31-én nyilvánossá lett, akkor a Kaiser Franciaországhoz s Oroszországhoz ultimátumot intézett volt.

Ha ezeket a diplomáciai tárgyalásokat, ajánlatokat s ellenajánlatokat olvassuk s arról értesülünk, hogy aközben, míg ezeket írták s mondták, a Kaiser is, a cár is katonai készülődésekre vonatkozó parancsokat adott ki: akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a

diplomáciai tárgyalások csak a nagyközönség előtti színjáték voltak.

A színjáték célja a nagyközönséget a felelősség tekintetében megtéveszteni s időt nyerni az ellenféllel szemben a katonai készülődésekre.

Igazán játék, amikor a Monarchia Szerbia szemére veti, hogy az ultimátum után katonai készülődéseket tesz. Az a Monarchia, amelynek az ultimátum elküldése előtt két hadilétszámú hadteste van Boszniában.

A német kormány az ántánt-diplomatákkal azokról a módokról tárgyalt, amelyeken meg lehetne előzni a háborút s a Monarchiát arm szorítani, hogy békésen intézze el a vizályt s aztán kijelenti, hogy ő nem avatkozhatott a dologba, mert szabad kezet engedett szövetségesének s nem korlátozhatta.

Bár Oroszország mozgósított a Monarchia ellen, de hajlandó volt a vizály békés elintézésére.

Németország minden katonai készülődést megtett, csak a „mozgósítást” nem rendelte még el s erre támaszkodva, adta a békebarátot, holott az orosz „mozgósítás” sokkal kevesebb volt. mint a német „előkészület”.

Amikor a Kaiser 31-én hadiállapotot rendelt, akkor meg éppen még tovább ment s ultimátumot is Ő küldött.

Ezzel földézte a francia-német-orosz-osztrák-magyar-szerb háborút. S mert a német hadvezetés elve „a villámgyorsaság”, tehát Belgiumon is keresztül-gázolt s így augusztus 4-én már szemben találta magát Angolországgal is.

A Kaiser azt hitte, hogy nyugodtan szembeszállhat az egész világgal. Olyan pontosan megvolt minden eshetőségre a terve, hogy semmi meglepetés sem érhetne. Nemcsak a katonaságot szervezte meg, hanem az ország egész társadalmi életét.

Dr. Reike György, berlini alpolgármester, 1914 októberében a „Leipziger Illustrierte Zeitung”-ban foglalkozik Berlin ellátásával s azt mondja, hogy a

mozgósítás előtt nyolc nappal értekezletet hitt össze a porosz belügyminiszter Berlin és a Mark éllemezése tárgyában. Ekkor elhatározták, hogy összeírják a készleteket és maximálják az árakat.

Gertrud Bäumer: Der Krieg und die Frau (Ernst Jähk, Berlin) című füzetében előadja, hogy a Bund Deutscher Frauen vereine a mozgósítás napján fölhívta 3000 fiókját arra, hogy háborús szervezetet létesítsenek. Hogyan lehet ez anélkül, hogy a vezetőséget ne értesítse a kormány a kellő időben?”?

A német gyáriparosok már augusztus 8-án megalakították a német hadiipari szövetséget. De ennél is jellemzőbb az, hogy a Darlehenskasse alapítása után 24 órával már működött. Ezek a pénztárak pénzpótló papírjegyeket bocsátottak ki három milliárd értékben.

Ha most, a háború után komolyan végiggondoljuk azokat a lehetőségeket, amelyek az ember s a kormányok előtt is vannak, akkor nyilvánvaló, hogy ha a Kaiser s kormánya már régen nem készült volna a háborúra, akkor nem is juthatott volna eszébe minden annyi idő alatt, mint amennyi alatt az meg is valósult.

Németországnak nemcsak hadserege, hanem a közoktatásügye, igazgatása, gazdasági élete, társadalmi szervezetei mind a háború szolgálatában állottak s ezért érte el az első idejében azokat a sikereket, de ezért hívta ki nemcsak a Kaiser, hanem a német nép is a többiek gyűlöletét.

18. §. Kik a felelősek?

A feudális- és burzsoátársadalomban a szervezett kisebbség tartja kezében a hatalmat. A szervezkedés tudatos cselekedet és a szervezetek cselekedete szintén az. Ellenben annak a tömegnek a cselekedete, amely a kisebbség igája alatt nyögve dolgozik s szenved, olyan öntudatlan, mint a birkanyájé. Már egy magában az is, hogy maga fölött a kisebbség uralmát eltűri, mutatja, hogy öntudatlan.

A tudatos cselekedetért felelősséggel tartozik mindenki s így azt a kisebbséget, amely uralkodva cselekedett, a felelősség alól föloldani nem szabad. A kisebbség vezetői meg éppen felelősek, mert ők a leg-tudatosabbak a tudatosak közt.

Az uralom eszközei: az állani és a hadsereg. Mindkettőnek legfőbb ura az uralkodó. „Az én hadseregem”, „Az én népem”, mondják az uralkodók s úgy is tesznek, mint akik olyan szabadon rendelkeznek népükkel s hadseregükkel mint a gazda a nyájjal. A nyájhoz pásztorok s juhászkutyák is kellenek.

A nyáj fölötti uralkodás eszközei ezek a pásztorok és a juhászkutyák. Az uralkodás áldozatai a birkák. Az előbbieket a felelősség alól bajosan lehet fölmenteni, az utóbbiak természetesen nem felelősek. A régi uralkodó rendszer juhászaik és juhászkutyáik nyerték az uralkodó gazdától az elismerést és részesültek az uralom alatt álló birkák részéről megkülönböztetett tiszteletben.

Addig, amíg jól fizetett állásokat kellett betölteni, amíg kitüntetések és jutalmakat kellett bezsebelni, senkinek sem jutott eszébe, hogy az uralkodók eszközei ezt meg nem érdemlik, mert hiszen nem tehetnek azért, amit tettek. Az uralkodók eszközei és az uraltak, mind helyeselték, hogy a jutalmat azok kapják, akiknek az uralkodó rend fönntartása és megerősítése körül érdemei vannak.

Most egyszerre az Úristenre, a természetes fejlődésre, a történelmi materializmusra hivatkoznak, mert a felelősség megállapításának ideje elérkezett. S ezek a hivatkozások arra valók, hogy mentesüljenek a felelősség alól. A tömegekkel könnyű elhitetni, hogy senki sem felelős a bekövetkezett eseményekért, mert hiszen a tömeg eddig is azt hitte, hogy minden, ami történik: kell, hogy így történjék.

A tömegeknek ezt a tévedését eloszlatni azonban csakhamar sikerülni fog, mert misem egyszerűbb, mint belátni, hogy az országok gazdái a juhász-minisztereknek és pásztor-diplomatáknak más utasí-

tásokat is adhattak volna, mint amelyet adtak. Éppen olyan világos ez, mint az a gondolat, hogy a pásztoroknak s juhászoknak nem kell a nyáját és csordát rossz legelőre, szakadékos utakra, vadállatok lakta erdőbe vezetni s ha megteszik, akkor felelősek.

De felelős a pásztor azért is, hogy a nyáját ne vezesse szakadékokon keresztül, hogy a nyáj ott pusztuljon. Felelős azért is, hogy ne vezesse olyan legelőre, amelyen egy másik nyáj legel.

Az államok vezetői már régen készültek arra, hogy nyájukat szakadékos utakon olyan legelőre vigyék, ahol más nyájak legelnek s ezért sok fegyverrest tanítottak ki. Az emberbirkák már régen csak azért dolgoztak, hogy az államfők s hatalmuk fönttartói: az urak s tőkések ezt a tervüket minél biztosabban elérjék.

A mi országunk egyik főjuhásza, Tisza István miniszterelnök, 1914 végén az „Igazmondóban” cikket irt az „Ő év utolsó napján” címmel s ebben elmondja: „A készülődés, a fegyverkezés útjából igyekeztünk az elfogultság, a pártszenvedély akadályait elhárítani s ha *kelleténél később* is, végre mégis megalkothattuk a nemzet katonai erejének kifejlesztésére szükséges rendszabályokat.”

Tisza tehát beismerte, hogy a készülődés igenis tudatos cselekedet volt s hogy annyira tudták, hogy mit akarnak, hogy elhárítottak minden akadályt az útjukból. De mást is mond Tisza ebben a cikkben. Szerinte kétféle polgár van: a vezető és a vezetett. A vezető polgár: „...befolyást gyakorol honfitársai sorsára, a közügyek menetére is, helyes eljárásával hazája javát munkálja, tévedéseivel, hibáival, mulasztásaival arra hoz veszélyt.”

Nem szükséges tehát kutatnunk, hogy lehet-e felelősségre vonnunk valakit. Hogy kik azok, akiket felelősségre kell vonnunk, azt tetteik határozzák meg. Aki az állam sorsát intézte, aki az, állam sorsának ezt az intézését támogatta, az mind felelős. De mint minden felelőség megállapításánál, itt is foko-

zatok vannak. Az intéző, a rendelkező felelős elsősorban, ennek eszközei másodsorban, a kormánypárt hívei harmadsorban s mivel az ország lakosai mégsem birkák, hanem emberek: ők maguk is felelősek, mert túrték, hogy az országot helytelen irányban vezessék.

Külön könyvet kellene írnom, hogy a fokozatosság elvének megfelelően minden réteg felelősségét megállapíthassam. Erre azonban nincsen szükség, mivel a felelősség természete is különböző. Aki a bűnt elköveti, az nemcsak megtérítéssel tartozik, hanem bűnhődni is kell, aki a bűnt elnézi, az, ha kárt szenved, nem követelhet megtérítést. Az ország lakosai most szenvedik a kárt azért, amiért túrték, hogy az *országot rosszul kormányozzák*.

Azok, akik a bűnt elkövették, egyelőre szintén csak kárt szenvednek. A tömeg jólelkű és megbocsát, pedig a kormányzók a múltban nem bocsátották meg, ha valaki a fegyverkezés ellen fölszólt, ha valaki ellenük cselekedett.

TARTALOM :

Előszó	3
Bevezetés.....	5

I. rész. A hatalmak csoportosulása.

1. fejezet. A hármasszövetség és a francia-orosz szövetség.

1. §. A diplomácia és a népek.....	11
2. §. A Habsburgok belső és külső politikájának iránya.	
I. A Habsburg és Hohenzollern vetélykedés.....	15
II. A Habsburg és Hohenzollern kibékülés belső indokai.....	80
III. A Habsburgok külpolitikájának új iránya.....	27
3. §. A Habsburgok Balkán-politikája.	
I. A Balkán az orosz-török háborúig.....	29
II. A berlini kongresszus és Bosania-Hercegovina okkupációja	37
III. Bulgária	42

4. §. A Hohenzollernek politikájának iránya..... 46
 5. §. Az olasz külpolitika..... 58

II. Fejezet
 Az entente kialakulása

8. §. A fényes elszigeteltség kora Anglia külpolitikájában s az Unió külpolitikája..... 77
 9. §. Japán..... 93
 10. §. Anglia szövetkezése..... 97

III. fejezet

11. §. Összefoglalás..... 109

II. rész
 A háborúra való készülődés

I. fejezet

12. §. A hadseregek létszáma.....123

II. fejezet

13. §. A Balkán-államok..... 156
 14. §. A Balkán-háború..... 166

III. Fejezet

15. §. Az ultimátum előtt..... 185

16. §. Az osztrák-magyar ultimátum.....	195
17. §. A nagyhatalmak beavatkozása.	
I. Az első napok hangulata	204
II. A lokalizált krízis	207
III. Az európai krízis	219
IV. összefoglalás	228
18. §. Kik a felelősek?.....	230